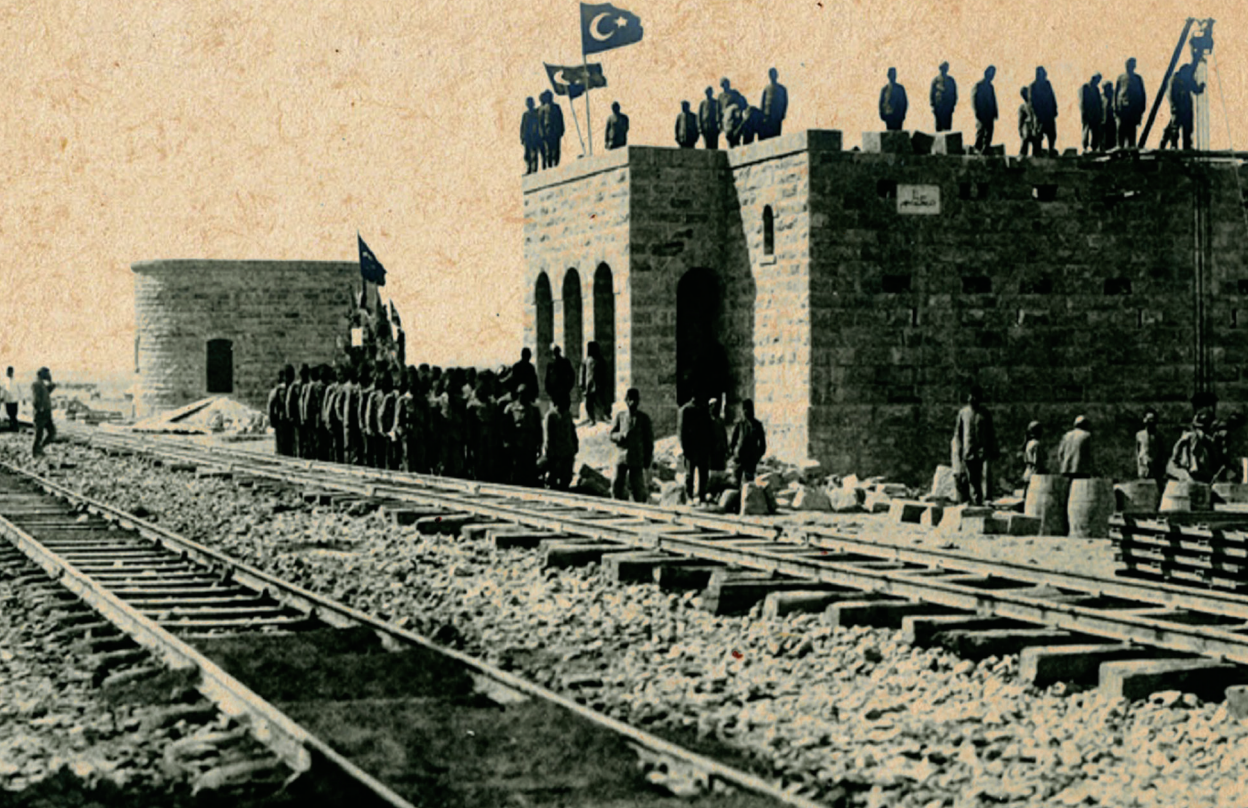

Ürdün'de Kadim Türk Varlığı ve Akraba Topluluklar

Historical Turkish Presence in Jordan and Related Communities

الوجود التركي القديم والمجتمعات المشابهة في الأردن

ÜRDÜN'DE KADİM TÜRK VARLIĞI VE AKRABA TOPLULUKLAR

HISTORICAL TURKISH PRESENCE IN JORDAN AND RELATED COMMUNITIES

الوجود التركي القديم والمجتمعات المشابهة في الأردن

Haziran / June / يونيو / 2019

Hazırlayan:

Bilgay DUMAN, ORSAM Irak Çalışmaları Koordinatörü

Proje Ekibi:

Bilgay DUMAN, ORSAM Irak Çalışmaları Koordinatörü

Oytun ORHAN, ORSAM Suriye Çalışmaları Koordinatörü

Feyzullah Tuna AYGÜN, ORSAM Irak Çalışmaları Asistanı

Ceren ERDAL, YTB Ortadoğu ve Afrika Koordinatörü

Sevinç Ebru TEMEL, YTB Ortadoğu ve Afrika Uzmanı

Prepared by:

Bilgay DUMAN, ORSAM Iraq Studies Coordinator

Project Team:

Bilgay DUMAN, ORSAM Iraq Studies Coordinator

Oytun ORHAN, ORSAM Syria Studies Coordinator

Feyzullah Tuna AYGÜN, Iraq Studies Research Assistant

Ceren ERDAL, YTB Middle East and Africa Coordinator

Sevinç Ebru TEMEL, YTB Middle East and Africa Specialist

إعداد:

بلگای دومان، منسق دراسات العراق في ORSAM

فريق المشروع:

بلگای دومان، منسق دراسات العراق في ORSAM

أويتون أورهان، منسق دراسات سوريا في ORSAM

فیض الله تونا آيگون، مساعد بحثي بدراسات العراق في ORSAM

حیرین آردال، منسقة الشرق الأوسط وإفريقيا في YTB

سیوینتش ایبرو تیمیل، حبیرة الشرق الأوسط وإفريقيا في YTB

Copyright © T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı

Her hakkı mahfuzdur. Bütün yayın hakları T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

Copyright © Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism Presidency for Turks Abroad and Related Communities

All rights reserved. All publication rights owned by Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism Presidency for Turks Abroad and Related Communities. Without the permission of the Presidency it cannot be published wholly or in part, cannot be reproduced in any domain.

حقوق الطبع والنشر؛ الجمهورية التركية/ وزارة الثقافة والسياحة/ رئاسة شؤون الأتراك والمجتمعات المرتبطة بهم في الخارج.
كل حقوق الطبع والنشر محفوظة لوزارة الثقافة والسياحة/ رئاسة شؤون الأتراك والمجتمعات المرتبطة بهم في الخارج. لا يمكن نشر أو إعادة إنتاج (كل أو جزء) من هذا المطبوع وضمن أي نطاق بدون تصريح من الرئاسة.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Giriş	4
Ürdün'de Türk Varlığı ve Osmanlı Bakiyesi	5
Ürdün Türkleri.....	6
<i>Türk Hayır Cemiyeti</i>	18
<i>Türk Divanı</i>	20
Filistin Türkmenleri.....	21
Ürdün'de Osmanlı Bakiyesi Topluluklar	26
<i>Buhariler (Buharahlılar)</i>	26
<i>Ürdün'de Kafkasyalılar: Çerkezler ve Çeçenler</i>	27
Sonuç	30
HISTORICAL TURKISH PRESENCE IN JORDAN AND RELATED COMMUNITIES.....	33
Introduction.....	34
Turkish Presence in Jordan and the Ottoman Heritage.....	35
Jordanian Turks	36
<i>Turkish Charity Association</i>	47
<i>Turkish Diwan</i>	49
Palestine Turkmens	49
The Ottoman Heritage Communities in Jordan.....	54
<i>Bukharis</i>	54
<i>Caucasians in Jordan: Circassians and Chechens</i>	55
Conclusion.....	58

GİRİŞ

Bugün itibariyle Ortadoğu olarak ifade edilen ve Fas'tan Afganistan'a kadar uzanan coğrafyada Türk varlığının ilk olarak Emeviler döneminde yerleştiği bilinmektedir. 674 yılında dönemin Horasan Valisi olan Ubeydullah Bin Ziyad, Buhara'dan 2000 Türk savaşçının da yer aldığı bir ordu ile Buhara'yı geçerek Beykend, Nesef, Râmîten ve Sagāniyân'ı almasının ardından, Basra'ya geçmiş ve beraberindeki Türk savaşçıları buraya yerleştirmiştir. Böylelikle Ortadoğu'da yüz yıllarca etkili olacak Türklerin ilk izleri ortaya çıkmıştır. Daha sonra Buharalı bir Türk tarafından kurulan, bugünkü Mısır, Ürdün, Filistin ve Suriye'de hüküm süren bir Türk-İslâm devleti olan Tolunoğulları Devleti'yle (868-905) birlikte Türklerin Batı'ya doğru hareketi başlamıştır. Yine Türkler tarafından kurulan İhşidiler (Akşitler) Devleti ile birlikte Türkler, Mısır, Ürdün, Filistin ve Suriye topraklarının yanı sıra, tarihte Hicaz Bölgesi olarak da bilinen ve Kabe'nin yer aldığı bölgede ilk kez hükümlanlık elde etmiştir. Bu dönemlerde bölgeye yönelik Türk göçleri artmış olmakla birlikte, Selçuklularla birlikte kitlesel Türk akımlarının bugünkü Ortadoğu coğrafyasına yöneldiği görülmektedir. Selçuklularla birlikte pek çok Oğuz (Türk) Boyu, Orta Asya'dan bugünkü Ortadoğu coğrafyasına yerleşmiş ve daha sonra Anadolu'ya geçmiştir. Bu anlamıyla Ortadoğu'ya yönelik Türklerin kitlesel göç hareketlerinin 10. ve 11. yüzyıllardan gerçekleştiğini söylemek yerinde olacaktır.¹

Selçukluların hakimiyetinden sonra Ortadoğu'da pekişmeye başlayan Türk varlığı, Selçuklu Devleti'nin ardından kurulan Eyyubi ve Memlûk Devletlerinin içerisinde önemli birer unsur olmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki hakimiyetini sağlamlaştırmasından sonra Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Suriye ve Sina Çölünde Memlûk ordusunu hezimete uğratmasıyla Ortadoğu'da 400 yıldan fazla sürecek olan Osmanlı hakimiyeti başlamıştır. Bu süreçte Türkler, Ortadoğu'da derin izler bırakmış ve Osmanlı Devleti'nin sona ermesinin ardından Fas'tan İran'a kadar Ortadoğu coğrafyasındaki hemen her ülkede yerleşik bir Türk varlığı vücut bulmuş-

¹Hürmüzlü, Erşat. (2013). Ortadoğu Türkmenleri. Yeni Türkiye, Eylül Ekim 2013 (54), 2191-2195

tur. Özellikle Türkiye'nin güneyindeki ülkelerin büyük bölümünde önemli bir Türk varlığı yaşamaya devam etmiştir. Bu noktada Türkiye'de özellikle Suriye ve Irak'taki Türk varlığı konusunda bir bilinç bulunmakla birlikte Ürdün, Filistin, Lübnan, Suudi Arabistan, Yemen gibi ülkelerdeki Türk varlığına ilişkin bilgi ve ilgi düzeyi düşük kalmıştır. Ancak bu ülkelerde de önemli ölçüde bir Türk nüfusu bulunduğu ve özellikle son 10-15 yıllık süreçte yeniden kendilerini ifade etme çabası içerisinde oldukları görülmektedir. Son dönemde özellikle Ürdün'deki Türk varlığının yeniden bir uyanış çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Ürdün'de her ne kadar bir kimliğin en önemli ögesi olan dil bakımından zayıf bir Türk nüfusu olsa da niceliksel ve niteliksel açıdan kayda değer bir Türk topluluğunun yaşadığı söylenebilir. Ürdün, Osmanlı Devleti'nin toprakları içinde yer alması itibarıyla Osmanlı bakiyesi olarak adlandırabileceğimiz ve Türkiye ile arasında kimliksel/duygusal bağ kuran topluluklara da ev sahipliği yapmaktadır. Nitekim bu toplulukların araştırılması amacıyla Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) ile Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar (YTB) işbirliğinde yürütülen proje kapsamında Ürdün'e bir saha çalışması düzenlemiş ve Ürdün'deki Türk varlığı ile Osmanlı mirası topluluklar araştırılmıştır.

Ürdün'de Türk Varlığı ve Osmanlı Bakiyesi

Günümüz Ürdün topraklarındaki Türk varlığının geçmişi yukarıda ifade edildiği gibi oldukça eskiye dayansa da doğrudan Ürdün'deki Türk varlığı üzerine yapılmış nitelikli ve detaylı çalışmalar yapıldığını söylemek zordur. Bu nedenle Ürdün'deki Türk varlığına ilişkin detaylı ve kesin bilgiler bulmak son derece zordur. Bu çalışmada Ürdün'deki Türk varlığına ilişkin bilgilerin bir kısmı yazılı kaynaklardan elde edilmiş olsa da büyük çoğunluğu saha çalışmasında yapılan görüşmeler neticesinde elde edilen verilere dayanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasıyla Ürdün topraklarına doğru yoğun bir göç dalgası yaşanmıştır. Bununla birlikte hem Ürdün'e yönelik göçün niteliği, geliş sebepleri ve yerleşim bölgeleri hem de toplumsal özellikleri itibari ile Ürdün'deki Türk ve Osmanlı bakiyesi topluluklar farklı özellikler ihtiva etmektedir. Nitekim Ürdün'de Türk soylu toplulukların yanı sıra, Çerkezler ve Çeçenler de Ürdün toplumunda ve Ürdün Türkleri açısından önemli bir yere sahiptir. Bu topluluklar tarihsel nedenlerle kendileri ile Osmanlı ve onun mirasçısı Türkiye arasında duygusal bağ geliştirmiştir. Bu anlam itibarıyla bu toplu-

lukları Türkiye'ye müzahir topluluklar olarak ifade etmek mümkündür. Zira Ürdün'deki Türk toplumunun yanı sıra hem Çerkezlerin hem de Çeçenlerin çok sayıda akrabası hali hazırda Türkiye'de yaşamakta ve bu nedenle Türkiye ile bağları yoğun bir biçimde devam etmektedir. Bununla birlikte Osmanlı sonrası dönemde, tarihsel sorunlar nedeniyle Türkler üzerinde baskı oluşturulmuş, Türkler de Çerkez ve Çeçenlerin yaşadıkları bölgelere yerleşmiş ve kimlik olarak kamufle olmuştur. Böylece Türkler ve Osmanlı bakiyesi diğer topluluklar arasındaki etkileşim üst düzeyde olurken, kültürel ve kimlik olarak iç içe geçmiş bir sosyal yapı kurulmuştur. Bu durum anlam itibariyle Ürdün'deki Türk varlığının tek başına incelenmesinin yeterli düzeyde anlaşılmasına imkan tanımayacaktır. Bu nedenle Ürdün'deki Türk varlığı incelenirken, Çerkezler ve Çeçenler de ele alınacaktır.

Ürdün Türkleri

Ürdün'deki Türk varlığını hem dönemsel hem niteliksel açıdan birkaç farkı düzeyde incelemek yerinde olacaktır. Göç nedenleri tam olarak bilinmemekle birlikte, Ürdün Türklerinin en eski sivil toplum örgütü olarak bilinen ve 1975'te kurulmuş olan Türk Hayır Cemiyeti Başkanı Muhammed el-Türk, Ürdün'e göçün sebeplerini şu şekilde açıklamaktadır:

- Osmanlı Devleti, sıkıntılı dönemler geçirdiği son 50 yıllık sürecinde güvenebileceği Türk aileleri stratejik bölgelere yerleştirerek, kendisi için uzak karakollar oluşturmuştur.
- Hicaz Demiryolu Hattı'nın yapımı için bugünkü Ürdün topraklarına yerleşen Türkler olmuştur.
- Bir kısım Türk aileler Anadolu, Şam, Filistin, Hicaz, Yemen hattında yapılan ticaret amacıyla Ürdün'e yerleşmiştir.
- Dini sebeplerle (özellikle Kudüs'e ve kutsal bölgelere yakın olmak amacıyla) Anadolu'dan bölgeye yönelik göç yaşanmıştır.
- Dini eğitim için bölgeye münferit göçler olmuştur.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda savaşan askerlerin bir kısmı geri dönemeyerek savaştıkları bölgelerde kalmıştır.

Bu sebepler Ürdün ve çevresindeki Türk varlığının oluşumuna ilişkin temel unsurlar olarak görülmekle birlikte, bunların yanı sıra yukarıda anlatıldığı üzere, bölgeyi doğrudan göç alanı olarak gören ya da göç yolu olarak kullanılan ve daha sonra bölgede kalan Türk soyluların da olduğu bilinmektedir.

Bugünkü Ürdün topraklarına yönelik olarak ilk kez 1860'larda toplu bir göç yaşanmıştır. Oğuzların Avşar boyuna mensup Yörüklerden yaklaşık 100 aile, bugün Ürdün'ün başkenti Amman sınırları içerisinde kalan Rumman köyüne yerleşmiştir. Nitekim söz konusu dönemde halen konargöçer bir yapıya sahip olan Avşarların farklı kollarından aileler Anadolu'nun farklı bölgelerinden (Aydın, Kayseri, Bolu, Urfa, Erzincan gibi) bir araya gelerek, sulak ve verimli bir araziye sahip olan Rumman'da yerleşik hayatı benimsemiştir. Bu göç süreci içerisinde göç yolu olarak Şam ve Kudüs iki ana merkez olmuştur. Bununla birlikte az da olsa Türkiye'den göç eden Avşarların ailelerinden bazılarının Şam, Kudüs, Yafa ve Nablus'a da yerleştiği bilinmektedir. Daha sonra Ürdün Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Rumman'da kalan Türkler bu bölgenin esas unsuru haline gelmiştir.

Rumman, 1970'lere kadar sadece Türklerin yaşadığı bir yerleşim olmuştur. Bu süreçte yaklaşık 75 yıl boyunca Rumman'ın muhtarlığı Türklerin elinde kalmıştır. Ancak daha sonra Rumman'ın aşırı verimli yapısı nedeniyle Arap göçü başlamış ve şehrin demografik yapısında köklü bir değişim yaşanmıştır. Dışardan gelen göçe karşılık Rumman'ın yerlisi Türkler de evlerini ve topraklarını satarak Amman'ın bir mahallesi olan Suveylih'e yerleşmiştir. Bu sürecin sonunda Ürdün Türklerinin tarihi yerleşim yeri olan Rumman'a Arap nüfus hakim olmuştur. Günümüz itibarıyla Rumman'da yaşayan hiçbir Türk aile kalmamıştır. Rumman'da günümüzde tamamen Arap nüfus yaşamakta, hatta Beni Hasan aşiretinin köyü olarak bilinmektedir. Rumman'daki Türklerin büyük kısmı ise Amman'ın Suveylih mahallesinde yaşarken diğer bazı illere de göç eden aileler olmuştur. Rumman'da Türk nüfus kalmamış olmasına rağmen tarihi Türk mezarlığı varlığını korumaktadır ve Ürdün hükümetinin verdiği izin ile Rumman dışında yaşayan tüm Türk kökenli ailelerin cenazeleri halen Rumman'daki Türk mezarlığına gömülebilmektedir.

Öte yandan Rumman'daki Türk varlığı açısından ülke içerisine ve ülke dışına yönelik tersine bir göç dalgası da yaşanmıştır. Rumman'dan biri 1936 diğeri 1952'de olmak üzere Türkiye'ye yönelik iki göç dalgası olduğu, özellikle 1936'da Rumman'da yaşayan Türk ailelerin yarısının Türkiye'ye geri döndüğü bilinmektedir. Özellikle 1934-1938 yılları arasında Balkan Türklerinin (çoğunlukla Romanya ve Bulgaristan) sistemli bir biçimde Türkiye'ye getirilmesi ve iskan edilmesi politikası izlenmiştir. Bu dönemde 400 binden fazla Türk'ün Türkiye'ye geldiği bilinmektedir. Bu kapsamda Ürdün'deki Türklerin bir kısmının da Türkiye'ye döndüğü düşünülmektedir. Aynı şekilde özellikle 1950'lerde Bulgaristan'ın ülkedeki Türk ve Müslüman topluluğa

dönük baskıları nedeniyle 1950-1952 yılları arasında Balkanlardan Türkiye'ye yoğun bir Türk ve Müslüman göçü olmuştur. Yine Ürdün'deki bir kısım Türk ailenin de bu dönemde Türkiye'ye geri döndüğü bilinmektedir.

Bununla birlikte Ürdün'deki Türk varlığının oluşumuna ilişkin bir diğ er önemli nokta Osmanlı Devleti'nin son döneminde hayata geçirilen Hicaz Demiryolu Projesi'dir. Şam'dan başlayarak Medine'ye kadar getirilecek bir demiryolunun Hicaz'a yönelecek dış saldırılarla bölgede çıkabilecek isyanlara karşı önemli bir savunma hattı oluşturacağı düşünölmekle birlikte, ekonomik ve dini sebepler de göz önünde bulundurularak, Sultan İkinci Abdülhamid'in kararı ile Eylül 1900'de yapımına başlanmış ve 1909'da tamamlanarak Sultan İkinci Abdülhamid tarafından açılmıştır.² Pek çok Türk ailesi demiryolu projesinde çalışmak üzere bugünkü Ürdün topraklarına gelmiş, hatta projede çalışacak bazı kişiler bu bölgelerde askerlik yapan kişilerden seçilmiştir. Hicaz Demiryolu hattının faaliyete geçmesi ile birlikte, projede çalışan kişilerin büyük kısmı aileleri ile birlikte Hicaz Demiryolu'nun geçtiğı bölgelerde kalmıştır.

Diğ er taraftan Hicaz Demiryolu hattının açılmasından çok kısa bir süre sonra, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Osmanlı'nın güney sınırlarında Arap aşiretlerin ayaklanmaya başlaması ile seferberlik ilan edilmiştir. Bu dönemde açılan Filistin-Suriye ve Hicaz-Yemen Cephelerinde savaşmak üzere Türk askerleri bu bölgelere sevk edilmiş ve savaşın bitmesiyle bu toprakları kaybeden Osmanlı Devleti'nin Türk askerlerinden bu bölgelerde kalanlar olmuştur. Osmanlı sonrasında Ürdün Devleti'nin kurulmasıyla Osmanlı askerlerinden Ürdün'de kalanlar yerleşik hayata geçmiştir. Böylece Ürdün'deki Türk varlığının ana kollarından birini Osmanlı'dan kalan askerler ve aileleri oluşturmuştur.

Bugün itibariyle Türk ailelerin büyük bölümü Amman-Suveylîh de yaşarken, Zerka, İrbid, Salt, Maan, Kerek ve hatta Akabe'ye kadar Türk aileleri ile karşılaşmak mümkündür. Aşağıda mevcut durum itibariyle Ürdün'de yaşayan Türk ailelerin bulunduğu şehir ve bölgeleri gösteren bir tablo bulunmaktadır.

² Ufuk Gülsoy, William Ochsenwald, "Hicaz Demiryolu", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hicaz-demiryolu> (14.05.2019).

Ürdün'de Yaşayan Türklerin Mevcut Dağılımı						
Vilayet		Yerleşim / Sayı	Yerleşim / Sayı	Yerleşim / Sayı	Yerleşim / Sayı	Yerleşim / Sayı
Aclun	Yer	Aclun	Sakhra	Sifine		
	Sayı	1 aile	2-3 aile	1 aile		
Amman	Yer	Suveyli	Sahab	Cebel Nasr	Merc el-Hammam	Rasel Ayn
	Sayı	25-60 aile	2 aile	500 kişi	15 aile	10 aile
Belka	Yer	Salt				
	Sayı	1 aile				
Ceraş	Yer	Ceraş				
	Sayı	1 aile				
İrbid	Yer	İrbid	Nuayme			
	Sayı	10-30 aile	1 aile			
Kerek	Yer	Kerek				
	Sayı	4-15 aile				
Maan	Yer	Maan	Şevbek			
	Sayı	5 aile	Hababi Aşireti			
Zerka	Yer	Zerka	Suhne			
	Sayı	3 bin kişi	3 aile			

Not: Ailelerde bulunan birey sayıları 100'e kadar çıkmaktadır. Bunun nedeni ise Ürdün'e yerleşen ilk atadan çoğalan ailelerin tek aile olarak sayılmasıdır.

Ürdün'deki Türklerin büyük bölümü soyadı kanununun çıkmasıyla "el-Türk" soyadını almıştır. Ancak Ürdün Türkleri arasında "el-Türk" soyadını almayan aileler de bulunmaktadır. Öte yandan Ürdün'de "el-Türk" soyadını alan Türk aileler dahi eski aile isimleri ile anılmaya devam etmekte ve toplum içerisinde bu şekilde kullanılmaktadır. Aşağıdaki tabloda Ürdün'de yaygın olarak bilinen Türk ailelerin anıldığı isimler yer almaktadır.

Ürdün'deki Türk Ailelerin Soyadları					
1	Ağa	16	Hacı Yusufu*	31	Mülazım
2	Aslan	17	Cıcıklar*	32	Oğlu
3	Avşar	18	Hacsilular*	33	Onbaşı
4	Bedirhan	19	Kadılar*	34	Özkan
5	Bostan	20	Kara Muhtar	35	Postacı
6	Burçak	21	Hakkı	36	Salih
7	Burnu	22	Harputlu	37	Seyfi
8	Cennet	23	Hıncırık	38	Taslak
9	Cundi	24	Horşid	39	Tatar
10	Deknaş	25	Hulusi	40	Tomaki
11	Demir	26	İzmirli	41	Uğurlu
12	Diri	27	Kanlı	42	Ustalar
13	Ebu Hasan	28	Karatelli	43	Zipli
14	Edhem	29	Kulak	44	Zülay
15	El-Türk	30	Küpeli		

Not: Hacı Yusufu ailesi soyadı kanunun çıkmasıyla Cıcıklar, Hacsilular ve Kadılar soyadlarını da kullanmıştır.

Ürdün'de yaşayan Türkler, etnik kimliklerinin bilincinde olmakla birlikte, önemli bir bölümü dillerini kaybetmiştir. Türkçeyi son derece iyi konuşanlar sayıları çok az olan ve artık çok yaşlanmış olan ikinci nesil Türklerdir. Daha sonraki nesillerin geneli Türkçeyi unutmuş olsa da kişisel ilgileri nedeniyle Türkçeyi öğrenmiş kişiler mevcuttur. Uzun yıllar boyunca Arap baskın kimliği ile bir arada yaşayan Ürdün Türkleri, Arap kültüründen önemli ölçüde etkilenmiştir. Öte yandan tarihsel mücadelenin getirdiği olumsuzluklar da Türk kimliğinin geriye doğru ket vurmasını beraberinde getirmiş ve Türk kimliği arka planda kalmıştır. Hatta Ürdün'de gerçekleştirilen saha çalışmasında görüşülen pek çok kişi geçmişte okulda ya da herhangi bir sosyal ortamda Türk olduğunu söylememesi konusunda aileleri tarafından uyarıldığını dile getirmiştir.

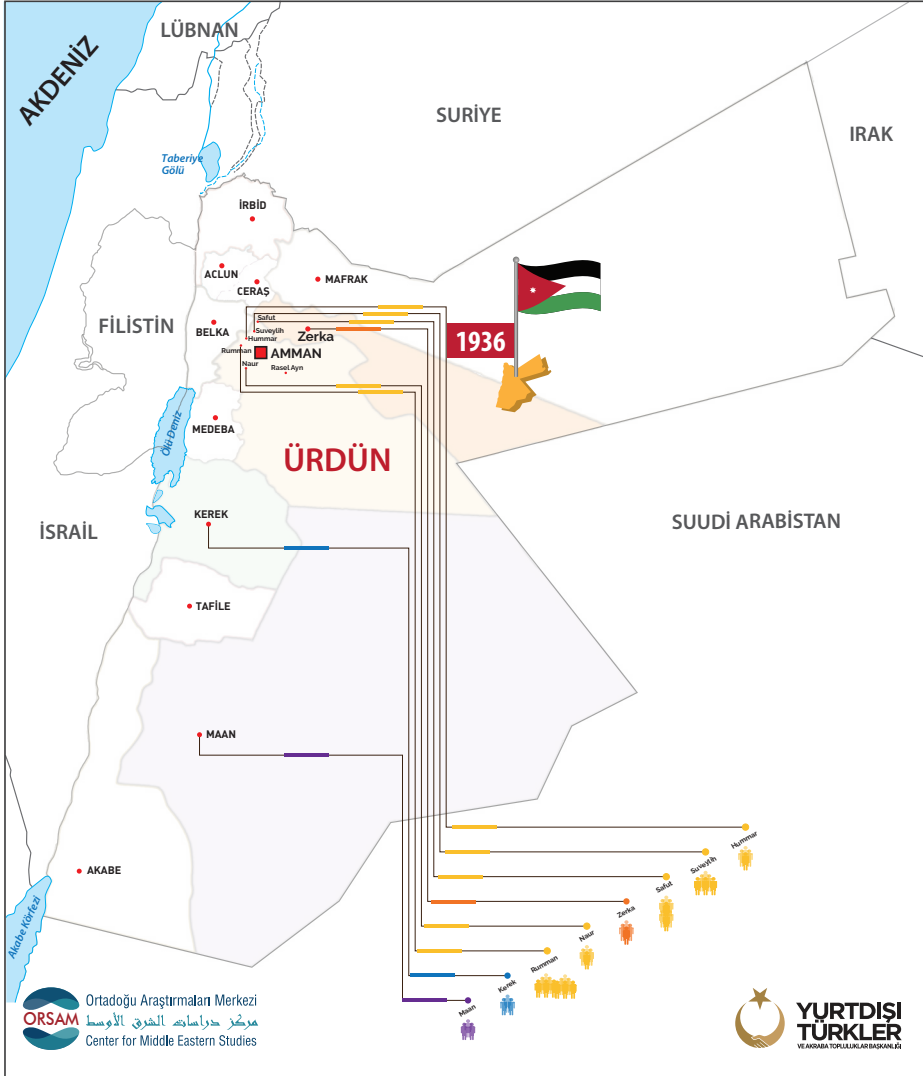
Türklerin birbirinden dağınık bir biçimde Ürdün'deki farklı kentlerde yaşamış olmaları da birbirleri arasındaki etkileşimi köreltmüş ve baskın kimliğin etkisi altına girmelerine yol açmıştır. Eğitim sisteminin Arap kimliğine dayalı bir yapıda olması, Türklerin anadilde eğitim almalarına imkan vermemiş, böylece dil bağı da zayıflamıştır. Türkler kimlik açısından ikilem yaşarken, daha çok kendini "Ürdünlü" olarak ifade etme yolunu seçmiş ve va-

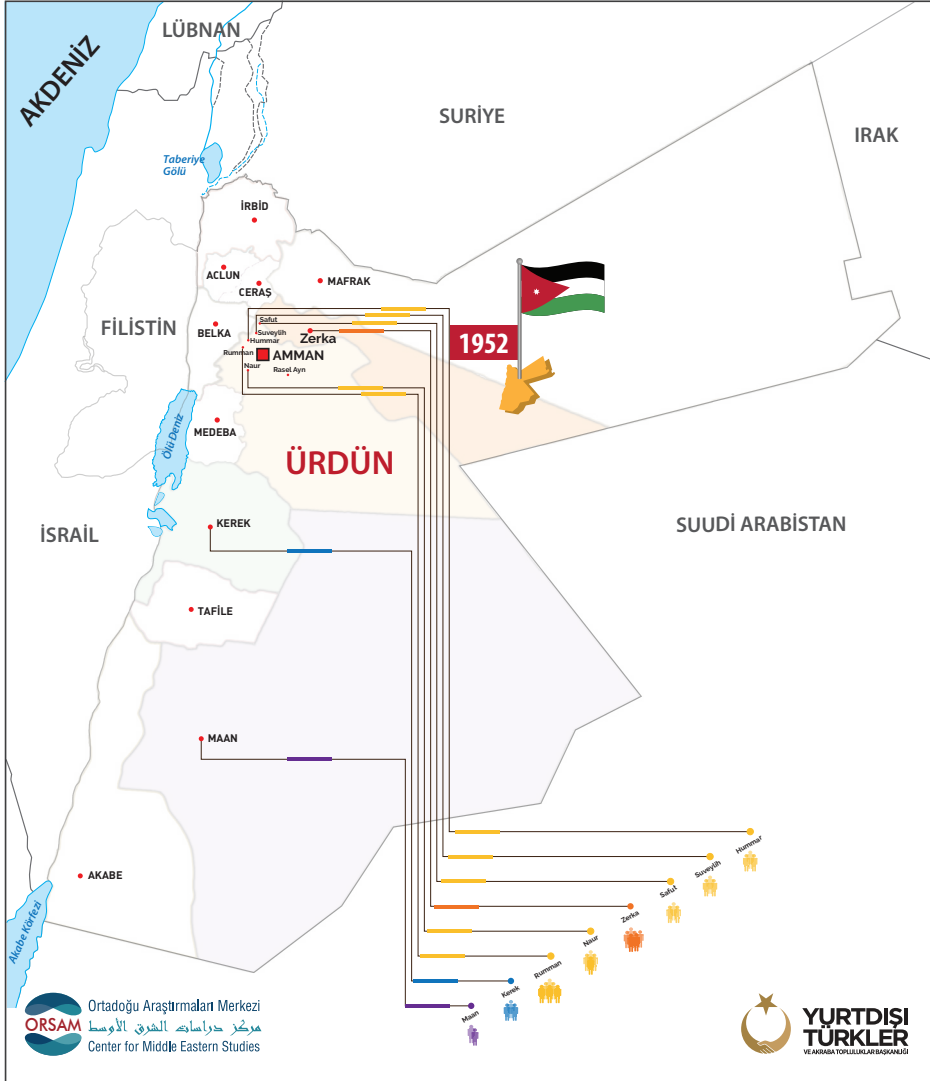

tandaşlık bağıını önemsemmiştir. Zira tarihsel süreçte bölgedeki Türk ve Arap halkı arasında yaşanan sorunların bu duruma yol açtığını açık bir biçimde söylemek yerinde olacaktır. Bu nedenle Ürdün'de yaşayan Türkler baskı altında kalmamak amacıyla vatandaşlık kimliğini ön planda tutmuştur.

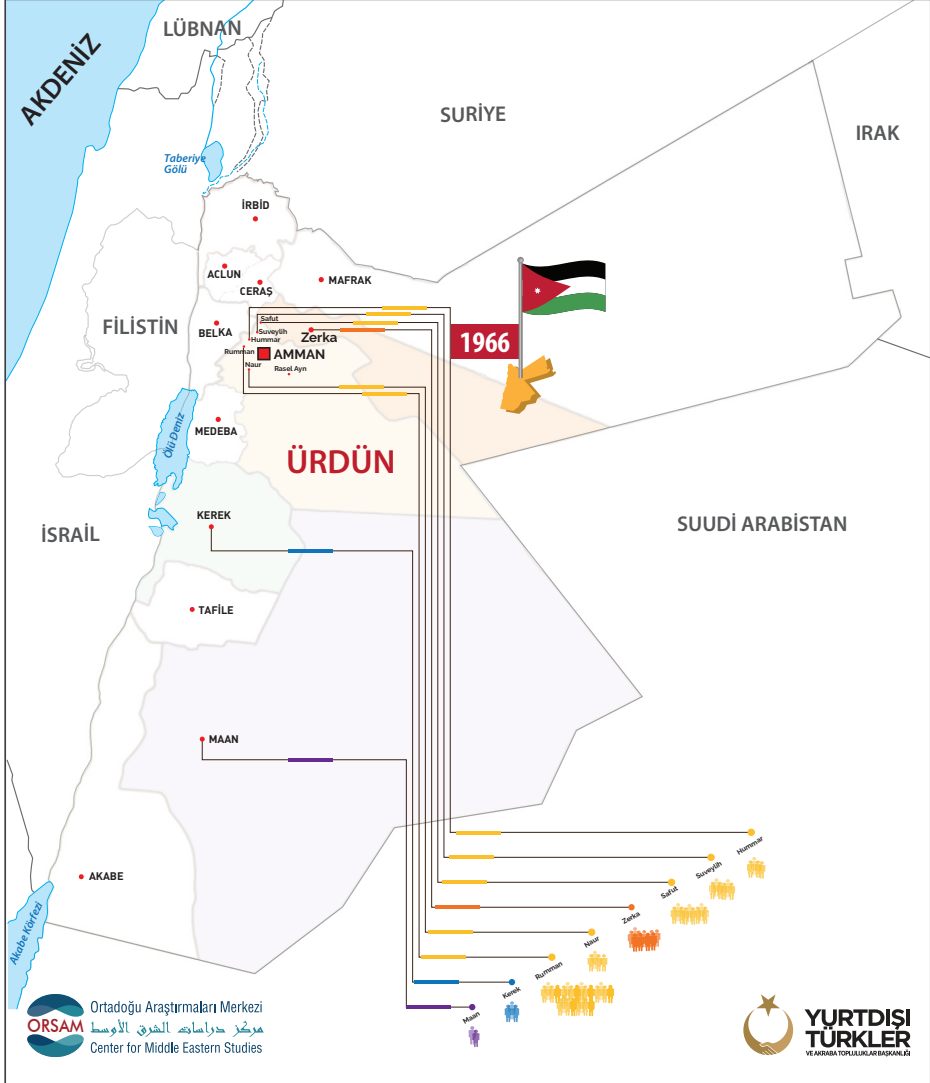
Bununla birlikte son 10-15 yıllık süreçte, özellikle Türkiye'nin Ortadoğu'daki etkisinin artması ile birlikte, Ürdün'deki Türk gençlerin de Türkçeye daha fazla ilgi gösterdiği ve kimliğini daha rahat ifade ettiği söylenmektedir. Nitekim hem Yunus Emre Enstitüsü'nün Ürdün Temsilciliği'nin hem de Ürdün'deki Türk Hayır Cemiyeti'nin açmış olduğu Türkçe kurslarına önemli bir ilgi duyulmaktadır. Hatta daha da ötesinde sadece Ürdün'de yaşayan Türklerin değil, Ürdün halkının büyük bölümünün Türkçe ilgisinde önemli bir artış olduğu, Ürdün Kraliyet Ailesi'ne mensup dört prens ve bir prensesin dahi Yunus Emre Enstitüsü'nün desteğiyle Türkçe öğrendiği bilinmektedir. Bu anlam itibariyle Ürdün'deki Türk halkının da kimliğine daha fazla sahip çıkmaya başladığını, Türklük bilincinin yükseldiğini söylemek yerinde olacaktır. Hatta daha önce kendisini Arap olarak ifade eden pek çok Türk ailenin yavaş yavaş Türk kimliğini ifade etmeye başladığı dile getirilmektedir.

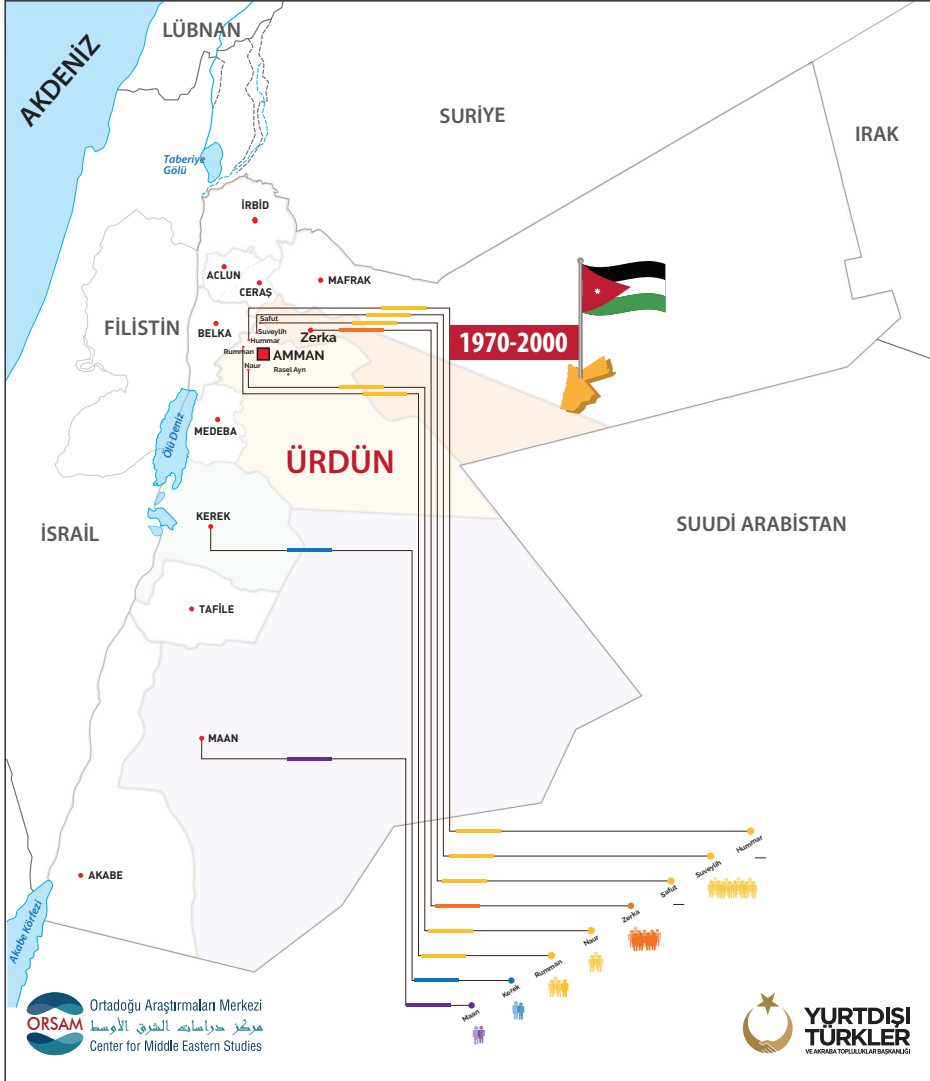
Türk Hayır Cemiyeti'nin rakamlarına göre bugün itibariyle Ürdün'de yaşayan Türklerin sayısı 12-15 bin olarak ifade edilmektedir. Ancak Ürdün Türklerinin gerçek nüfusuna ilişkin bir rakam verebilmek oldukça zordur. Zira bir kısım Türk aile kendisini Türk kimliği ile ifade edemezken, bir kısmının da Arap aile isimleri aldığı bilinmektedir. Bu nedenle Ürdün Türklerinin tam sayısına ulaşmak mümkün değildir.

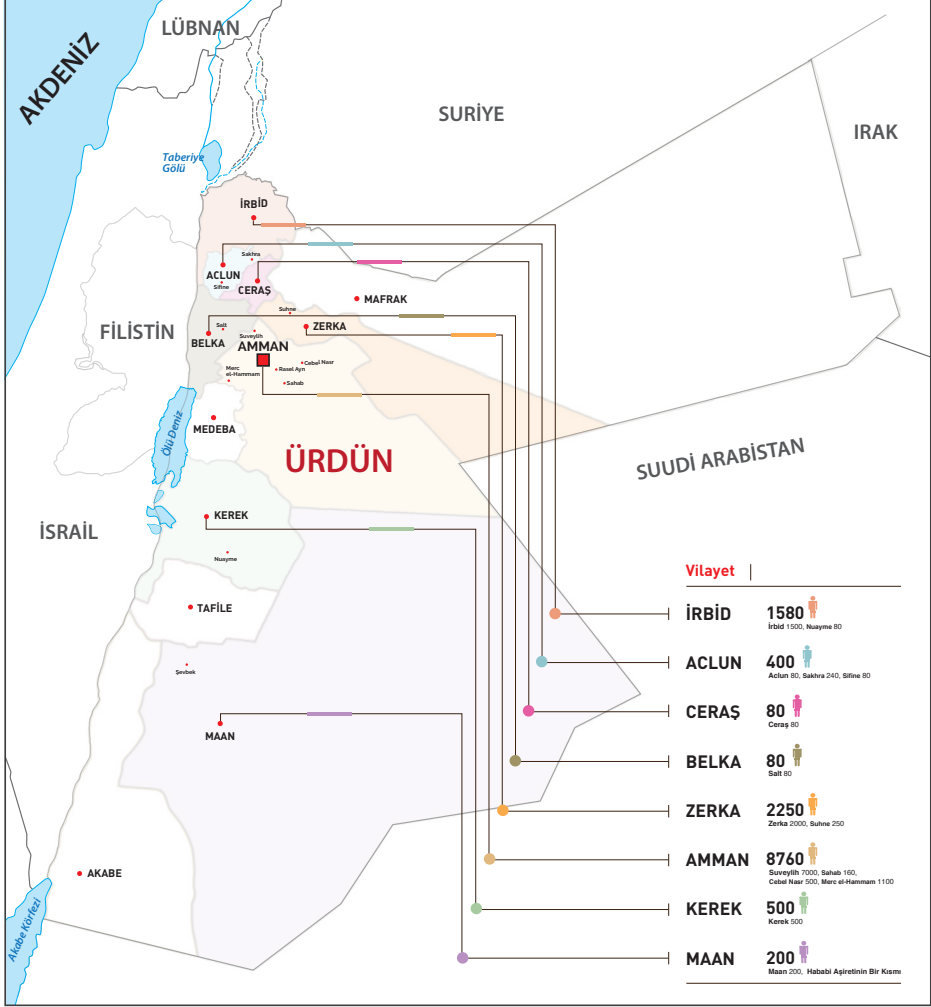

Ürdün Türklerinin Güncel Dağılımı

Ürdün'de yaşayan Türklerin ülkedeki genel sosyal doku ile uyumlu yaşadığını söylemek yerinde olacaktır. Ürdün Türkleri hem azınlık psikolojisinin getirdiği şartlar hem de toplumsal yapı gereği, Ürdün'deki diğer bütün topluluklarla büyük bir ihtilafa sahip değildir. Türkler özellikle Ürdün'de yaşayan Çerkezler ve Çeçenler gibi diğer Osmanlı bakiyesi topluluklarla son derece iç içe geçmiş bir sosyal dokuya sahiptir. Hatta tarihsel travmalar nedeniyle Araplar ve Türkler arasındaki gerginlikten dolayı Türklerin kendilerini Çerkez ve Çeçenlerin arasında daha rahat ve güvende hissettikleri, bu nedenle uzun süre bu toplulukların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde kalarak, kendileri için bir koruma kalkanı oluşturduklarını ifade etmek mümkündür. Öte yandan bu birliktelikte diğer azınlık toplumlarla paylaşılan ortaklıkların da etkili olduğu görülmektedir. Bu noktada Türkler ile Çerkezler ve Çeçenler arasında akrabalık ilişkilerinin de ortaya çıktığı, toplumlar arası evliliklerin yoğun olduğu görülmektedir.

Ürdün Türklerinin genel itibariyle muhafazakar bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Ürdün Türklerinin tamamı Sünni'dir. Ancak ülkede mezhepsel bir bütünlük olması nedeniyle Sünni kimliği baskın değildir. Bu noktada Ürdün Türklerinin radikal bir dini anlayışının olmadığını, hatta dini olarak ılımlı bir tutuma sahip olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Ürdün'de yaşayan Türklerin siyaseten de aynı ılımlı tutumu benimzedikleri görülmektedir. Bu anlamıyla Türkler arasındaki en önemli olgunun vatandaşlık bağı olduğunu, keskin bir ideolojik çizgiden öte Ürdün'ün milli çıkarları üzerinden hareket ettiklerini söylemek mümkündür. Bu anlamıyla Ürdün Türkleri "devletçi" olarak nitelendirilebilir. Nitekim Ürdün Türklerinin genel itibariyle siyasetin dışında kaldığı, siyasetle çok fazla ilgilenmediği görülmektedir. Ürdün'ün kraliyet rejimi ile yönetilmesinin de Ürdün Türklerinin siyasetten uzak kalmasının sebeplerinden biri olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Nitekim Ürdün Türkleri, siyasal temsilin büyük bir fark yaratmadığı rejimde, siyasal bir pozisyon alarak devlet nezdinde risk almak istememektedir. Zira bugüne kadar Türkler siyasal bir oluşuma gitmemiş ya da Ürdün'de var olan siyasi yapılar içerisinde etkin bir rol almamıştır.

Bununla birlikte Ürdün Türklerinin eğitim seviyesi oldukça yüksektir. Ürdün'deki Türk ailelerin büyük kısmının eğitime önem verdiği ve Türklerin eğitime katılımının yüksek olduğu bilinmektedir. Ürdün'deki Türk aileler, eğitime katılım konusunda eşitlikçi davranmakta, Ortadoğu toplumlarındaki genel eğilimin tersine kız çocuklarının da eğitimine önem vermektedir. Bu anlamıyla genel olarak Ürdün Türklerinin eğitimi bir nüfusa sahip olduğu-

nu söylemek mümkündür. Nitekim Ürdün'de Türkler her meslekte temsil edilmektedir. Türkler, devlet kurumlarındaki farklı kademe ve alanlarda da çalışmaktadır. Özellikle askeri alanda Türklerin yoğun olduğu söylenmektedir. Ancak Ürdün rejiminin genel uygulamalarının Türklere de yansıdığı görülmektedir. Zira Ürdün'de üst düzey makamlara Ürdünlü Arap ailelerin dışında (Çerkez, Türk, Çeçen, Filistinli gibi) hiçbir topluluğun üyesinin getirilmediği bilinmektedir. Bu nedenle Türklerin de genellikle alt ve orta dereceli makamlarda görev yaptığını ifade etmek mümkündür.

Buradan hareketle Ürdün Türklerinin genel itibariyle orta sınıf bir ekonomik güce sahip olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Devlet görevlilerinin orta düzey bir yaşam standardına sahip olduğu Ürdün'de Türkler de aynı standartlara sahiptir. Ayrıca Ürdün'de Türklerin küçük çaplı yerel işletmelere de sahip olduğu ve farklı alanlarda faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Bu anlam itibariyle Ürdün'deki Türklerin yoğunlaştığı ekonomik faaliyet alanları bulunduğunu söylemek zor olacaktır.

Ürdün Türkleri siyasal alandan uzak olmakla birlikte yoğun bir sivil toplum örgütlenmesine de sahip değildir. Zira Ürdün'deki Türklere ait 2 sivil toplum kuruluşundan bahsetmek mümkündür. Birincisi Türk Hayır Cemiyeti'dir. Ürdün Türklerinin en eski ve bilinen sivil toplum kuruluşudur. Türk Hayır Cemiyeti, Türklerin Suveylih'e göç etmesi sonrasında, göç eden ailelerin arasındaki etkileşimi ve işbirliğini sağlamak amacıyla 1975 yılında Suveylih'te kurulmuştur. Bu cemiyetin kuruluşunda 1970'lerde Ürdün'ün yaşadığı "kara buhran" sırasında, Türkiye'nin Ürdün rejiminin yanında yer almasının da etkili olduğu düşünülmektedir.³ Türk Hayır Cemiyeti günümüze kadar faaliyetlerine devam etmektedir. Ayrıca 2016 yılında Türk Hayır Cemiyeti içerisinde ayrılan bir grup üyenin kurduğu Türk Divanı isimli bir dernek de bulunmaktadır. Ancak halen Türk Hayır Cemiyeti, toplum hayatında yerini ve önemini korumaktadır.

Türk Hayır Cemiyeti

1975 yılında kurulan Türk Hayır Cemiyeti mevcut durum itibariyle 448 genel kurul delegesine, 2000'den fazla üyeye sahiptir. Her 3 yılda bir başkanlık seçimini gerçekleştirmektedir. Türk Hayır Cemiyeti'nin 10 kişilik kurucular heyeti şu isimlerden oluşmaktadır:

³ Akdevelioğlu, Atay ve Kürkçüoğlu, Ömer, Orta Doğu'yla İlişkiler, Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 790

1. Mahmud Mustafa Cennat el-Türk
2. Abdülislam Ahmed el-Hac el-Türk
3. Muhammed Said el-Türk
4. Necmeddin Muhammed el-Türk
5. Necip Said Niyazi
6. Ahmed Osman el-Türk
7. Ali Ömer el-Türk
8. Abdullah Mustafa el-Türk
9. Abdülaziz Muhammed Abdülaziz
10. Taha Eymen el-Türk

Mevcut yönetim kadrosunda aşağıdaki isimler yer almaktadır:

1. Muhammed Cengiz el-Türk, Başkan
2. Aydın el-Türk, Başkan Yardımcısı
3. Yazan el-Türk, Muhasip
4. Arej el-Türk, Genel Sekreter
5. Hişam el-Türk, Yürütme Kurulu Üyesi
6. Raid Davraz, Yürütme Kurulu Üyesi
7. Mustafa el-Türk, Yürütme Kurulu Üyesi

Dernek tüzüğünde Türk Hayır Cemiyeti'nin Ürdün Haşimi Krallığı Sosyal Kalkınma Bakanlığı "dernek ve hayır cemiyeti" hükümlerine göre yönetildiği ifade edilmektedir. Tüzükte Cemiyet'in genel amaçları şu şekilde ifade edilmektedir:

- Kanun, düzen ve saygı bütünlüğüne uymak, korumak ve bu çerçevede gelişim sağlamak.
- Mevcut hayat zorluklarını ortadan kaldırmak ve insanlara hizmet için özveri ile çalışmak.
- Tüm yönleri ile Türk tarihinin anlatımını sağlamak.
- Türkçe öğrenmek ve Türkçe kursları açmak.
- Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı için gerekli kanuni yönetmelikler çerçevesinde belgelerin hazırlanmasına yardımcı olmak.
- İhtiyaç sahibi Türk kökenli ailelere yardım etmek.
- Dernek olanakları çerçevesinde üniversiteli öğrencilerin eğitimlerini tamamlamalarına destek olmak.

- Dernek üyelerinin ve ailelerinin her alanda ihtiyaçlarına yardımcı olmak.
- Yetim kefaleti hizmeti sağlamak.
- Sadaka ve hayır işleri yapmak.
- Yüksek ahlak, İslami değer ve hoşgörü sağlamak.
- Fikir alışverişinde olumlu yönde gelişmeler sağlamak.
- İşbirliğini ve faydayı geniş kitlelere yaymak.
- Saygı çerçevesinde fikirleri sunmak.
- Diğer insanlara karşı hoşgörülü olmak.

Bu çerçevede faaliyetlerini yürüten Türk Hayır Cemiyeti, Ürdün'deki Türk toplumunun etkileşimini sağlayacak faaliyetlerine hız vermiştir. Özellikle Türkiye'nin Amman Büyükelçiliği ile irtibatın artması, Yunus Emre Enstitüsü'nün varlığı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın (YTB) faaliyetleri ve Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) katkıları ile Türk Hayır Cemiyeti'nin toplumsal görünürlüğünde artış söz konusudur. Özellikle Türk Hayır Cemiyeti tarafından düzenlenen Türkçe kurslarına büyük ilgi vardır.

Türk Divanı

Nisan 2016'da kurulan Türk Divanı ise Türk Hayır Cemiyeti'nden ayrılan bir grup Türk'ün kurduğu dernektir. Türk Divanı içerisinde Türk Hayır Cemiyeti'nden farklı olarak Filistinli Türkmenlerin de yer aldığı bilinmektedir. Türk Divanı da Türk Hayır Cemiyeti'nin faaliyetlerine benzer faaliyetler gerçekleştirmektedir. Türk Divanı'nın yönetim kurulunda aşağıdaki isimler yer almaktadır.

1. Muhammed el-Türk, Başkan
2. Munir el-Türk, Başkan Yardımcısı
3. Nidal el-Türk, Muhasip
4. İbrahim Aslan, Yürütme Kurulu Üyesi
5. Muhammed Hulusi, Yürütme Kurulu Üyesi
6. Neşat el-Türk, Yürütme Kurulu Üyesi

Türk Divanı Başkanı Muhammed el-Türk'ün ifadesine göre, Türk Divanı'na kayıtlı 200'e yakın aile bulunmaktadır. Bu ailelerin bir kısmının da halihazırda Türk Hayır Cemiyeti'ne de kayıtlı olduğu bilinmektedir. Türk Divanı Başkanı Muhammed el-Türk, birincil amaçlarının Ürdün'deki

Türk halkı arasında Türkçeyi korumak ve yaygınlaştırmak olduğunu, bu sayede Ürdün Türklerinin Türkiye ile olan irtibatını arttıracaklarını dile getirmektedir.

Filistin Türkmenleri

Ürdün'deki Türk varlığının önemli bir kısmını Filistinli Türkmenler oluşturmaktadır. Bu Türkmenlerin büyük kısmının Selahattin Eyyubi ile birlikte bugünkü Filistin topraklarına gelen Türkmen atlılardan kalan aileler olduğu söylenmektedir. Ürdün'de gerçekleştirilen saha çalışmasında görüşülen Türkmenler, soylarını yedi nesle kadar bildiklerini ancak önce-sine ulaşamadıklarını ifade etmektedir. Türkmenlerin, özellikle bugünkü Filistin topraklarında Hayfa-Nasıra-Cenin üçgeninin ortasında kalan "Merc bin Amr" bölgesinde yerleşik olarak yaşadıkları bilinmektedir. Bu bölgenin Kudüs'ü kuşatmak için bölgeye gelen Selahaddin Eyyubi'nin kumandası altındaki Türkmenlere kahramanlıklarından dolayı verildiği söylenmektedir. Osmanlı döneminde Türkçe bilmeseler bile bölgenin beylerinin Filistin Türkmenlerinden seçildiği ifade edilmektedir. Bugün halen bu bölgede yaşayan Türkmenler bulunmakla birlikte, 1948'de İsrail'in kurulması ile birlikte, Ürdün'e göç eden bir kısım Türkmen aileler önce Ürdün'ün farklı kesimlerine dağılmış olsa da daha sonra bir araya gelerek, Vadi El-Rayan bölgesine yerleşmişlerdir. Vadi El-Rayan bölgesi tam olarak Ürdün'ün İsrail-Filistin sınırının birleştiği yerde sınıra sadece 2 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Öte yandan Filistin'deki Cenin'e 14 km., Golan'a 30 km., Ürdün'ün İrbid kentine 20 km. uzaklıktadır. Bugün itibariyle Ürdün'de yaşayan 8 aşirete mensup yaklaşık 138 Türkmen ailesinin isimleri bilinmektedir. Söz konusu aşiretler ve aşiretlere bağlı ailelerin isimlerine aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Ürdünlü Filistin Türkmenleri (Beni Amir Oğulları)							
Şukayrat Aşireti	El-Tavatha Aşireti	El-Avadin Aşireti	Alkem (El-Vuhuş) Aşireti	Beni Suaidan (İbdah) Aşireti	Beni Gerra Aşireti	Beni Kalbe Aşireti	Nagnaniye Aşireti
1. El-Şukeyra	1. El-Muşarife	1. El-Yakup	1. Muammer	1. El-Hatib	1. El-Hevaşin	1. Şerran	1. El-Feyyad
2. El-Favair	2. El-Favadile	2. El-Zureyk	2. Zarrak	2. Mansur	2. El-Bacavi	2. El-Hindi	2. El-Hurub
3. El-Huşuk	3. El-Şevayihin	3. El-Şehab	3. El-Seyyid	3. El-Sudi	3. El-Ferasin	3. El-Kerayime	3. El-Muhsin
4. El-Araira	4. El-Geyt	4. El-Sumuri	4. El-Şami	4. El-Makdadi	4. El-Said	4. El-Sehab	4. Nebhan
5. El-Tubeşat	5. El-Şuheybat	5. El-Hadarat	5. Halil	5. El-Kevayide	5. El-Amir	5. El-Beyici	5. El-Kehle
6. El-Sukur	6. El-Gababşe	6. Ebu Hurme	6. El-Haccat	6. El-Nevakile	6. El-Huceyci	6. El-Ziyadine	6. El-Fırat
7. El-Cevalil	7. El-Gamamze	7. Kuteyş	7. El-Kurdut	7. El-Gavadire	7. El-Salahat	7. El-Riyahat	7. El-Kaveyide
8. El-Ayyat	8. El-Şobaş	8. Duveyk	8. El-Gazavi	8. El-Suvari	8. El-Hayrallat	8. El-Hamid	8. Biladi
9. El-Ziyabat	9. El-Arbali	9. Sagar	9. Ebu Suves	9. El-Ferhat	9. Ebu Zaga	9. Bilal	
10. El-Hamayse	10. Akıl	10. El-Tayyar	10. El-Mutlak	10. El-Cundi	10. El-Katanat	10. Ali Şeyh	
11. El-Zikarta	11. Esad	11. El-Mutlak	11. Ebu Rumeyle	11. El-Zevatin	11. Ebu Ferce		
12. El-Garuş	12. Muslah	12. El-Hasan	12. Ebu Sileyen	12. El-Budur			
13. Ebu Şame	13. Ebu Şomer	13. El-Buzeyr	13. Riyme	13. Ebu el-Rab			
14. El-Esmer	14. El-Geyrut	14. El-Hammad	14. Suveylat	14. El-Fari			
15. El-Abdavi	15. Numan	15. Ebu Atuk	15. El-Nuseyrat	15. Selum			
16. El-Rimali	16. Salih	16. El-Gabari	16. Mufdi	16. Ebu Cevher			
17. Fadıl	17. Cüneyd	17. El-Şaharir	17. Musebbe	17. Ebu Hatab			
18. Sabah	18. Ebu Şame	18. El-Furuc	18. El-Furuc				
19. Ebu Rekbe	19. Ebu Nesib	19. Ebu Cebel					
20. İmedi	20. El-Şahadat						

21. Yunus el-Hamdan	21. El-Cevabire						
22. El-Sersavi	22. Ebu Matar						
23. Ureybi	23. Buhey						
24. El-Hamidi							
25. El-Eşgar							
26. Tuama							
27. El-Zakta							
28. El-Masaliha							
29. Ebu Ceris							
30. Cuseyn							
31. El-Huluf							
32. El-Furuç							

Bunun dışında isimleri burada anılmayan ailelerin olduğundan da bahsetmek mümkündür.

Ayrıca El-Rayan bölgesinin dışında, Suveylih'teki Teamri Aşireti'nin yanı sıra İrbid, Zerka ve Beka'a Kampında da önemli bir Filistinli Türkmen nüfusunun barındığını söylemek mümkündür. El-Rayan'da tamamen Türkmenlerden oluşan üç köy vardır. Bu köyler Ruveyhe, Kreyme, Darelle'dir. Bu köyler arasındaki en büyük köy Ruveyhe olarak bilinmektedir. El-Rayan Türkmen Aşiretleri Muhtarı Yusuf Mahmud Türkmen'in verdiği bilgilere göre köyde yaklaşık 2.000 bin kişi yaşamaktadır. Kreyme Belediye Başkanlığını bir dönem Türkmenler üstlenmiştir. Öte yandan El-Rayan'da geri kalan 22 köyde de Türkmen nüfus bulunmaktadır.

Rayan Vadisi'nden sonra en fazla Filistinli Türkmen nüfusun bulunduğu yer İrbid'dir. 1948'de Rayan Vadisi'ne yerleşen Türkmenlerin bir kısmı, daha sonra İrbid'e göçerek, burada Türkmen Mahallesini kurmuştur. Mahalle doğu ve batı olarak ikiye bölünmektedir. İrbid'deki Türkmen Mahallesi, İrbid'in en büyük mahallesi olarak bilinmektedir. Ürdün'de gerçekleştirilen saha çalışmasında görüşme yapılan Türkmen Mahallesi Muhtarı Şevket İbrahim (Türkmen), Türkmen Mahallesi'nde yaklaşık 4 bin hane, 20 bin nüfus olduğunu ifade etmiştir.

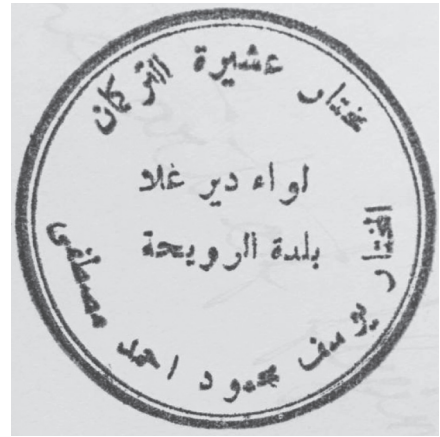
İrbid'den sonra en büyük Türkmen topluluk Ürdün'deki Beka'a Kampında yaşamaktadır. Bu kampta yaklaşık 10-15 bin civarında Filistin Türkmeni'nin yaşadığı ifade edilmektedir. Sukhne'deki mülteci kampında da yaşayan Filistin Türkmeni aileler bulunmaktadır. Ayrıca daha önce bir kamp

olsa da şimdi kent görünümüne sahip olan Sahna'da da Filistin Türkmeni aileler yaşamaktadır. Diğer taraftan Ürdün'ün başkenti Amman'ın da farklı bölgelerinde dağınık halde Filistinli Türkmen ailelere rastlamak mümkündür. Ürdün'de yaşayan Türklerin sayısına ilişkin farklı rakamlar verilmekle birlikte, Ürdün'de yaşayan sadece Filistinli Türkmenlerin sayısının 50 binden fazla olduğu söylenmektedir. Günümüz itibarıyla bütün Filistin Türkmenleri Ürdün vatandaşlığı almıştır.

Bugün Ürdün'deki hem Türklerin hem de Filistinli Türkmenlerin büyük bölümünün dillerini kaybettiği görülmektedir. Özellikle Filistinli Türkmenlerin tamamı Arapça konuşmakla birlikte bazı ailelerin kimliklerinde "Türkmen" yazmakta ve yaşadıkları bölgelerde Ürdün İçişleri Bakanlığı tarafından onaylanan "Türkmen Aşiretleri Muhtarları (Temsilcileri)" bulunmaktadır. Ürdün'de Türkmenleri temsilen resmi olarak 3 muhtar bulunmaktadır. Bu muhtarlar herhangi bir seçimle değil aşiretler arasındaki uzlaşma ile belirlenerek aşiretler adına Ürdün İçişleri Bakanlığı'na bildirilmekte ve Ürdün Devleti nezdinde Türkmen aşiretlerin temsilcisi olarak anılmaktadır. Buna göre mevcut durum itibarıyla Türkmen muhtarlar şunlardır:

- Şevket İbrahim – İrbid Türkmen Mahallesi Muhtarı
- Yusuf Mahmud Ahmed Mustafa – Ruveyhe Belediyesi Türkmen Aşiretleri Muhtarı
- Nasr Ahmet el-İsa el-Hatip – Rayan Vadisi Türkmen-Arap Aşiretleri Muhtarı

Muhtarların Mühürleri

Yukarıda görüldüğü üzere Rayan Vadisi Muhtarı Nasr Ahmet, Türkmen – Arap Aşiretleri Muhtarı olarak anılmaktadır. Bu noktada Ürdün'deki Filistin Türkmenlerinin “Türkmen-Arap” (Arabi Türkmen) adı ile de anıldığı görülmektedir. “Arap-Türkmen” tabirinin “Yörük (konar-göçer)” anlamında kullanıldığı ve ayrıca etnik olarak Türk olan bu topluluğun Arapça konuştuğu için de “Arap-Türkmen” olarak anıldığı ifade edilmektedir.

Ürdün'de yaşayan Filistin Türkmenleri muhafazakar bir yapıya sahiptir ve tamamı Sünni'dir. Ürdün içerisinde siyasal olarak keskin bir çizgiye sahip olmayan Filistin Türkmenleri, Filistin'deki İsrail politikaları nedeniyle İsrail'e karşı tepkilerini ise açık bir dille ifade etmektedir. Filistin Türkmenleri, Ürdün'de bir siyasal kuruluşa sahip olmamakla birlikte Ürdün Parlamentosu içerisinde yer alan ve Müslüman Kardeşler destekli İslah Grubu'nun bir üyesi olan İslami Cephe adlı oluşumdan milletvekili olan Hamza Mansur'un Filistin Türkmeni olduğu bilinmektedir.

Diğer taraftan Filistin Türkmenlerinin Ürdün'deki her alanda aktif çalıştığı bilinmektedir. Ürdün'de devlet görevlisi olan çok sayıda Türkmen bulunmakla birlikte, ticaret ve tarım alanında da Filistin Türkmenlerinin etkin olduğu görülmektedir. Özellikle yaklaşık 30 km boyunca uzanan el-Rayan bölgesinde yaşayan Filistin Türkmenlerinin tarımsal alandaki faaliyetleri dikkat çekmektedir. El-Rayan bölgesi tarım arazileri ve seracılık açısından önemli bir potansiyeli barındırırken, büyük orandan Filistin Türkmenlerinin bu tarımsal faaliyetleri yürüttüğü görülmektedir. Hatta el-Rayan'daki Filistin Türkmenleri, el-Rayan için “Ürdün'ü besleyen bölge” tabirini kullanmaktadır.

Ürdün'de yaşayan Filistin Türkmenleri arasında eğitim seviyesi de oldukça yüksektir. Hatta devlet kurumlarında ya da resmi makamlarda görev alanların yanı sıra, ticaretle ya da tarımla uğraşan Türkmenlerin dahi büyük bölümünün lisans, yüksek lisans ya da doktora derecesine sahip olduğu bilinmektedir.

Filistin Türkmenleri, on yıllardır yaşadıkları Ürdün Devleti'ne ilişkin sadakat ve minnetlerini yüksek sesle dile getirirken, “birgün mutlaka Filistin'e döneceğiz” sözüyle de Filistin'e olan özlemlerini dile getirmektedir. Zira hali hazırda Filistin Türkmenlerinin bir kısmı da Filistin'de (özellikle Cenin'de) yaşamaktadır. Filistin Türkmenlerinin burada da Türk-Türkmen Divanı adıyla bir derneğe sahip olduğu ve halen faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir.

Ürdün'de Osmanlı Bakiyesi Topluluklar

Buhariler (Buharalılar)

Ürdün'de yaşayan başka bir Türk topluluğu da Özbek kökenli Buharalılardır. 1948'de Filistin'den Ürdün'e göçen Türk soylular arasında Buhariler olarak bilinen ve Özbekistan'dan Kudüs'e göç etmiş olan topluluk da vardır. Rusya'nın Türkistan'ı işgal etmesiyle dini sebeplerle Kudüs'e yerleştikleri bilinen Buharalılar, günümüze kadar Kudüs'teki varlığını devam ettirmektedir. Buhariler, 1731 yılında Kudüs'te Buharalılar Tekkesini kurmuştur. Tekke'nin ilk şeyhi Osman Bey Buhari olarak bilinmektedir. Tekke'nin kurulma amacı Osmanlı ve Buhara'dan gelenlerin misafir edilmesidir. Öte yandan 1960'larda Buhara'dan göç ederek tekkenin şeyhliğini yapan Şeyh Reşit Buhari'nin tekke üzerindeki etkisi büyüktür. Bu tekke varlığını günümüze kadar korumuştur. Ürdün'de gerçekleştirilen saha çalışması sırasında görüşme yapılan Şeyh Reşit Buhari'nin üçüncü kuşak torunlarından Sait Buhari, Tekke'nin o dönemlerde hacca gitmek isteyen Buharalılara yardım etmek amacıyla kurulduğunu ifade etmektedir. 1918'de Rus Ordusu'nun Türkistan'ı işgal etmesiyle birlikte, Buhara'dan Kudüs'e yönelik büyük bir göç dalgasının yaşandığı bilinmektedir. Ürdün'deki Buharilerin de Ürdün'e yerleşmesi Kudüs üzerinden olmuştur.

Buharalıların bugünkü Ürdün topraklarına yerleşmelerinin ilk dönemi 1920'lerin başlarında ekonomik sebeplerle olmuştur. 1927-28 yıllarında Amman'ın ilk ticaret merkezi olan Buharalılar Çarşısı kurulmuştur. Ayrıca Ürdün'ün İrbid şehrinde de bir Buharalılar Çarşısı bulunmaktadır. Günümüzde bu çarşılar varlığını korumakta ve halen Buharalılar tarafından idare edilmektedir.

Öte yandan Buharalıların toplu olarak Ürdün'e en büyük göçü 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla olmuş, çok sayıda Buharalı aile diğer Filistinlilerle birlikte Ürdün'e göç etmiştir. Ürdün'de Amman ve İrbid şehirlerinde yoğun olarak yaşayan Buharalıların bir kısmı Özbek dilini korumayı başarırken, yeni nesil gençlerin yavaş yavaş dillerini kaybettiği söylenmektedir.

Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Buharilerin de tamamı Ürdün vatandaşlığını kazanmıştır. Buharilerin büyük bölümünün kimliğinde "Buhari" soyadı yer almaktadır. Bazı Buharilerin kimliğinde ise Kilani, Mirza, Taşkendi, Can gibi aile isimleri bulunmaktadır.

Bununla birlikte Buharilerin gelenek ve kültürlerine sahip çıktığı, özellikle özel günlerde geleneklerini yerine getirmeye çalıştığı bilinmektedir. Ancak Buharilerin, Orta Asya gibi Ortadoğu'dan farklı özelliklere sahip bir bölgeden gelmiş olmalarına rağmen zaman içerisinde bölge şartlarına uyum sağla-

dıkları ve her anlamda Ürdün'e entegre oldukları da görülmektedir. Buhariler sayıca en az nüfusa sahip Türk topluluğu olduğu gibi, başta Ürdün Türkleri olmak üzere Osmanlı bakiyesi Çerkez ve Çeçenler ile de güçlü ilişkilere sahiptir.

Buhariler de diğer Türk toplulukları gibi muhafazakar bir yapıya sahiptir. Sünni Müslüman olan Buharilerin ılımlı bir Müslüman kimliğine sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Buharilerin siyasi olarak da aynı ılımlı tavrı koruduğunu ve siyasete hiç müdahil olmadığını söylemek mümkündür. Ürdün'de diğer Türk topluluklarının olduğu gibi Buharilerin de herhangi bir siyasi oluşumu bulunmazken, Buhariler bir dernek statüsünde olan Buhariler Cemiyeti'nde (aşiret divanı gibi bir yapı) zaman zaman bir araya gelmektedir. Ancak maddi yetersizlikten dolayı fazla bir aktivitesi olmayan Buhariler Cemiyeti'nin son başkanı da Mart 2019'da vefat etmiş ve yerine bir başkan seçilmemiştir.

Buharilerin büyük kısmı orta düzeyde bir ekonomik refaha sahiptir. Devlet dairelerinde görev alanların yanı sıra, Buharilerin ticari hayatta da aktif olduğu görülmektedir. Ürdün'de gerçekleştirilen saha çalışmalarında Buharilerin bugünkü nüfusuna tam olarak ulaşmak mümkün olmamıştır. Bununla birlikte Ürdün'de yaşayan Buharilerin tersine göç verdiği söylenmektedir. Nitekim Buharilerin bir kısım akrabalarının Türkiye ve Avrupa ülkelerinde yaşadığı, Ürdün'deki zor ekonomik şartlar nedeniyle, Buharilerin akrabalarının yanına göç ettiği ifade edilmektedir.

Ürdün'de Kafkasyalılar: Çerkezler ve Çeçenler

Ürdün'deki Türk toplulukların yanı sıra Kafkasya kökenli ve Osmanlı bakiyesi olan, Türkiye'ye müzahir topluluklar da yaşamaktadır. Bu anlamıyla Çerkezler ve Çeçenler ön plana çıkmaktadır. Özellikle devlet sistematiği içerisindeki yerleri ve nüfus oranları düşünüldüğünde Ürdün'deki Çerkez varlığı dikkat çekmektedir.

Rus işgalinden kaçan Çerkezlerin bir kısmı büyük göçler halinde bugünkü Ürdün topraklarına yerleşmiştir. Ana akım olarak Çerkezlerin 1868-1909 arasında bugünkü Ürdün topraklarına yerleştiği bilinmektedir. Çerkezler, Amman'ı merkez konuma almış ve buradan Ürdün'deki diğer illere dağılmıştır. Çerkezlerin özellikle Amman'ın kurulması ve şehirleşmesinde büyük rolü olmuştur. Nitekim 1909'da Amman'ın ilk belediye başkanı olarak bir Çerkez olan İsmail Babuk seçilmiştir. Çerkezler daha sonra Ceraş, Sahab, Naour, Vadi Sir, Zerka, Suveyleh ve Rıseyfe'ye yerleşmiş ve buraların da il belediye başkanları Çerkezler olmuştur.

Çerkezler Ürdün Devleti'nin kurulmasının ardından ülke içerisinde aktif bir yapı kurmuştur. Tarihi süreçte farklı oluşumlar kuran Çerkezler, si-

yasi hayat içerisinde de etkin rol oynamıştır. Örneğin ilk Çerkez Derneği, Ürdün'deki Çerkezleri bir araya getirmek amacıyla 16 Ocak 1932'de kurulmuş ve halen aktiftir. Derneğin ilk şubesi Amman Suveylih'te açılmıştır. Sonra 1961'de Naur, Vadi Sir, Ruseyfe ve Zerge'de Çerkez Derneği'nin şubeleri açılmıştır. 1971'de Amman'da, 1984'te Ceraş'ta Çerkez Kadınlar Birliği kurulmuştur. 1974'te Çerkezler tarafından bir okul açılmıştır. Ürdün'de gerçekleştirilen saha çalışması sırasında görüşme yapılan Çerkez Derneği Başkanı Zühtü Canbeg'in verdiği rakama göre bu okulun mevcut durum itibariyle 1.200 öğrencisi vardır. Ayrıca Çerkez Derneği'ne bağlı Zerka'da Prens bin Ali ismiyle bir kreş bulunmaktadır. Öte yandan Çerkezler spor alanında da aktif olmuştur. 1942'de Çerkez Derneği'ne bağlı olarak Al Ahli Spor Kulübü, 1959'da ise Cili Cedid (Yeni Nesil) Spor Kulübü kurulmuştur. Ayrıca Çerkezler, 1993'te de Kafkasya'dan Gelen Dostlar Grubu (Asdika Şerakezet Kafkas) adlı başka bir dernek daha kurmuştur.

Çerkezler siyasette de aktif konumdadır. Bugünkü 130 kişilik Ürdün Parlamentosu'nda Çerkez ve Çeçenler için 3 kişilik kota bulunmaktadır. Çerkezler nüfus potansiyellerine güvenerek, kota dışında da seçime katılım hakkı talep etmektedir. Ayrıca Ürdün Kabinesinde bakanlık yapmış Çerkezler bulunmaktadır. Daha da önemlisi Ürdün Kraliyet Muhafızları'nın tamamı Çerkezlerden oluşmaktadır. Özellikle Ürdün'deki güvenlik kurumlarında çok sayıda üst düzeyde Çerkezler bulunmaktadır. Çerkezler genellikle iyi eğitilmiş ve yüksek gelir düzeyine sahiptir. Devlet kadrolarında olduğu kadar Ürdün'deki ticari faaliyetlerde de etkindir.

Bugün itibariyle Ürdün'de yaşayan Çerkezlerin nüfusuna ilişkin farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. Çerkez Derneği'nin verilerine göre Ürdün'de 200 binin üstünde bir Çerkez nüfus bulunmaktadır. Ancak Çerkez Derneği, Ürdün hükümetinin açıkladığı rakamın 160 bin olduğunu ifade etmektedir. Bu nüfus birbirine son derece bağlı bir yapıya sahiptir. Ürdün'deki Çerkezler arasında güçlü bir iletişim bağı bulunmaktadır. Özellikle Amman'da yoğun olarak yaşayan Çerkezler, kendi dil, gelenek ve kültürlerini korumaktadır. Amman'dan sonra sırasıyla Ceraş, Zerka, Ruseyfe ve İrbid'de Çerkez nüfus yoğunluğu bulunmaktadır. Öte yandan Ürdün'deki Çerkezlerin, Türkiye başta olmak üzere Rusya ve diğer ülkelerde bulunan Çerkezlerle de iletişimi güçlü bir biçimde devam etmektedir. Ürdün'deki Çerkezlerin özellikle Türkiye'deki Çerkezlerle güçlü bağları ve akrabalık ilişkileri bulunmaktadır. Zira Ürdün'e yerleşen Çerkezlerin büyük bölümü Türkiye üzerinde Ürdün'e geçmiştir. Bu nedenle Ürdün'deki Çerkez ailelerin büyük kısmının akrabalarının bir bölümü Türkiye'de yaşamaktadır. Ürdün Çerkez Derneği Başkanı Zühtü Canbeg, Ürdün'de yaşayan Çerkez ailelerindeki büyüklerin büyük

bölümünün Türkiye'de kaldıkları için Türkçe bildiğini, ancak daha sonraki nesillerde Türkçe'nin unutulduğunu dile getirmiştir.

Çerkezlerle birlikte Çeçenler de Ürdün'deki Kafkasyalılar arasında önemli bir yere sahiptir. Bugünkü Ürdün topraklarına yönelik ilk toplu göçün Rus Ordusu'nun Çeçenistan'ı işgal etmesinin ardından 1903 yılında yaşandığı bilinmektedir. Çeçenistan'da yaklaşık 200 ailenin Rus işgalinden kaçarak Mekke'ye (dini mekanlara yakın olmak amacıyla) göç etmek istediği, ancak Ürdün üzerinden çözü geçemedikleri için Zerka'ya yerleştiği söylenmektedir. Ayrıca Hicaz Demiryolu'nda çalışmaları ve demiryolunu korumaları için Osmanlı döneminde bugünkü Ürdün topraklarına yerleştirilen Çeçenlerin de olduğu bilinmektedir. Çeçenlerin Ürdün topraklarına gelmesiyle birlikte daha sonra göç eden ailelerin de olduğu ve zamanla Ürdün'deki diğer kentlere dağıldığı ifade edilmektedir. Zira, Zerka'dan sonra Amman (özellikle Suveylih), Ezrak ve Sukne'ye yerleşen Çeçen aileler olmuştur. Bugün Çeçenlerin toplu olarak yaşadığı bilinen Ürdün'deki en önemli yerleşim yeri Sukne'dir. Sukne'de Çeçen toplumunu temsilen bir anıt/kubbe/minare vardır. Ayrıca Zerka'da bir Çeçen Mahallesi bulunmaktadır.

Çeçenler, ilk kez 1957'de dernekleşmeye gitmiş ve Zerka'da Çeçen Derneği kurulmuştur. Çeçen Derneği'nin Sukne, Suveylih ve Ezrak'ta şubeleri bulunmaktadır. Daha sonraki dönemlerde Çeçenler farklı dernekler de kurmuşlardır. Çeçen Derneği'nden farklı olarak Çeçen Hayır Cemiyeti kurulmuştur. Çeçen Hayır Cemiyeti'nin Sukne, Zerka, Suveylih'te şubeleri bulunmaktadır. Bu derneklere bağlı olarak Çeçen Kadınlar Birliği oluşturulmuştur. Ayrıca, Ürdün Çeçen Folklor Derneği, Kafkasya Kültür Derneği, Çeçen Dostları Derneği gibi farklı derneklerin yanı sıra bazı ailelere bağlı divanlar bulunmaktadır. Ürdün'de yaşayan Çeçenler aşiret yapısına sahiptir. Ürdün'de yaşayan Çeçen aşiretlerin en büyüğü olarak Beyno aşireti bilinmektedir. Nitekim mevcut durum itibarıyla Ürdün Parlamentosu Amman Milletvekili olan Tamir Beyno bu aşirete mensuptur. Diğer taraftan Ürdün'de Parçho, Gilno, Zendko, Bilto, Şono gibi büyük Çeçen aşiretleri de vardır.

Çeçenler genellikle muhafazakar bir toplum olarak bilinmektedir. Sünni Müslüman olan Çeçenlerin, siyasal olarak da Ürdün'deki Müslüman Kardeşler içerisinde temsilcileri vardır. Bu temsilcilerden biri, daha önce yukarıda ismi anılan Tamir Beyno'dur. Ayrıca yine Ürdün Parlamentosu Zerka Milletvekili olan Nebil Kamil de Çeçendir. Söz konusu iki milletvekili de Çeçen ve Çerkezlerle tanınan 3 sandalyelik kotadan seçilmiştir ve Ürdün Parlamentosu içerisindeki Müslüman Kardeşler grubunda yer almaktadır.

Çeçenler genellikle eğitilmiş bir halk olarak tanınmaktadır. Çeçen ailelerin eğitime önem verdiği bilinmektedir. Çeçen halkı içerisindeki yeni ne-

sil arasında Çeçen dilini kaybetmeye başlayanlar olsa da Ürdün'de yaşayan Çeçenler dillerini korumaya çalışmakta ve büyük oranda korumaktadır. Çeçen Derneği'nde verilen dil kursları ile birlikte Çeçenler için bir okul açma düşüncesi de vardır.

Çeçenlerin, Ürdün'deki Çerkezlerden farklı olarak Türkiye ve Rusya'daki Çeçenlerle ilişkileri zayıftır. Ancak Ürdün'deki ekonomik koşulların zayıflaması nedeniyle bazı Çeçen ailelerin Türkiye'ye göç ettiği söylenmektedir. Ürdün'de gerçekleştirilen saha çalışmaları sırasında görüşme yapılan Çeçenler tarafından, mevcut durum itibariyle Rusya'ya bir geri dönüş olmadığı, Çeçenlerin Rusya yerine (özellikle dini nedenlerle) Türkiye'yi tercih ettiği/edeceği ifade edilmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak Ürdün'de Türk varlığı ve Osmanlı mirası topluluklar kendi içinde üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir. İlk grup Ürdün Türkleri olarak adlandırılmaktadır. Ürdün Türkleri, Ürdün'ün Osmanlı toprakları içinde yer aldığı 19. yüzyıldan başlayarak bölgede Osmanlı egemenliğinin sona erdiği Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar uzanan dönemde Anadolu'nun değişik şehirlerinden farklı nedenlerle kitlesel olarak ya da görev nedeniyle günümüz Ürdün topraklarına gelip yerleşen topluluklardır. Büyük çoğunluğu Amman'a bağlı Suveylih'te yaşayan Ürdün Türklerinin güncel nüfusu 12-15 bin aralığındadır. Ürdün'de Türk varlığının ikinci unsuru ise tarihi çok daha eskilere dayanan ve İsrail'in Filistin'i işgali sonrasında diğer milyonlarca Filistinli gibi Ürdün'e göç etmek durumunda kalan Filistin Türkmenleridir. Bu kesim her ne kadar Filistin Türkmeni olsa da uzun yıllardır Ürdün'de yaşamlarını sürdürmektedir. Filistin Türkmenleri Ürdün vatandaşlığı kazanmıştır. Dolayısıyla da Ürdün'de Türk varlığının bir parçasıdır. Büyük çoğunluğu Ürdün-İsrail sınırında Rayan Vadisi'nde yaşayan Ürdünlü Filistin Türkmenlerinin nüfusunun ise 50 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ürdün Türkleri ve Ürdünlü Filistin Türkmenlerini bir arada değerlendirdiğimizde Ürdün'de toplamda 60 bin civarında Türk soylu topluluğun yaşadığı tespit edilmiştir. Ancak farklı tarihsel arka plana sahip bu iki Türk soylu topluluğun kendi aralarında etkileşim olmadığı hatta kimi zaman birbirlerinin varlıklarından haberdar olmadıkları görülmektedir.

Çalışmada Ürdün Türk varlığı geniş bir kapsamda ele alınmış ve bu çerçevede Türkiye'de çeşitli topluluklarla akrabalık ilişkisi devam eden, Osmanlı ve onun mirasçısı Türkiye ile arasında duygusal bağ kuran kesimler de çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Bu başlık altında ise Buhariler (Özbekler), Çerkezler, Çeçenler yer almaktadır. Bu kesimleri Ürdün Türk varlığı içinde

değerlendirmenin bir diğer nedeni kültürel ve tarihsel yakınlık nedeniyle söz konusu Ürdünlü kesimlerin Ürdün Türkleri ile de yakın olması, evlilikler sayesinde kendi aralarında akrabalık ilişkisinin kurulmuş olmasıdır. Bu konuda en çarpıcı örnek Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'ya dönmeyen ve güvenlik tehdidi altında yaşayan Osmanlı askerlerinin bölgedeki Çeçenlerin arasına saklanması ve evlilikler yapmasıdır.

Ürdün Türkleri ve Türkmenleri arasında Türkçe büyük oranda kaybedilmiş olmakla birlikte Türklük bilincinin korunduğu söylenebilir. Türkiye'nin Ortadoğu'da etkinliğinin artması, Ürdün-Türkiye ilişkilerinin gelişimine paralel olarak Ürdün Türkleri kimliklerini daha rahat biçimde dile getirmeye başlamıştır. Yine bunun bir sonucu olarak genç nesil arasında Türkçe dilini öğrenme yönünde bir eğilim de baş göstermiştir.

Türkiye'nin Ürdün Türkleri ile ilk irtibatı geç dönemde kurulmuş ve ilgi düşük seviyede kalmıştır. Ürdün Türklerinin kimliklerini korumak adına en büyük ihtiyacı iki nesil öncesinden unutulmaya başlanan Türkçe dilinin öğrenilmesidir. 2019 yılı itibariyle Ürdün Türklerinin sadece ikinci nesli Türkçe dilini korumaktadır. Bu kişiler babalarının ve kimi zaman da annelerinin Türk olması ve evde Türkçe konuşulmuş olması nedeni ile Türkiye Türkçesini çok iyi seviyede konuşabilmektedir. Ancak bu kişilerin sayısı onlarla ifade edilecek kadar azdır ve artık çok fazla yaşlanmışlardır. İkinci nesilden sonra doğal yollarla Türkçe bilen nesil kalmayacaktır. Bu nedenle Ürdün Türklerine dönük Türkçe eğitime öncelik verilmesi bu konuda destekleyici projeler yürütülmesi gerekmektedir. Yunus Emre Türk Enstitüsü hali hazırda tüm Ürdün vatandaşlarına açık şekilde Türkçe eğitimi vermektedir. Bunun yanı sıra iki Ürdün Türk Derneği de kendi imkanları çerçevesinde Türkçe kursları düzenlemektedir. YTB de bu derneklerin Türkçe eğitime ücretsiz katkı desteği gibi hizmetlerde bulunmaktadır. Türk kurumlarının bu yöndeki çabalarına daha fazla kaynak ve destek verilmesi faydalı olacaktır. Örneğin Türk Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bir Türkçe öğretmeninin atanması, eğitime ilişkin diğer materyallerin Türk kurumları tarafından sağlanması derneklerin Türkçe eğitimi faaliyetlerine büyük destek sağlayacaktır. Ürdün Türklerinin kimliğinin korunması açısından faydalı olabilecek diğer bir destek Ürdün Türklerinin tarihi, kültürü, dili gibi konularda akademik çalışmalar hazırlanması, Türkiye ve Ürdün'de Ürdün Türklerine dönük sempozyum/konferans organizasyonları düzenlenmesi, TRT başta olmak üzere Türk televizyon kanallarının Ürdün Türkleri konusunda belgeseller hazırlatması olacaktır. Ürdün Türkleri konusunda ne Türkçe ne de Arapça literatürde çok fazla yazılı ve görsel çalışma bulunmaktadır. Bu açığın kapatılması Ürdün Türklerinin kimliklerinin farkına varıp koruması, geliştirmesi, yaygınlaştır-

ması, aralarında birlik sağlanması açısından çok faydalı olacaktır. Bu nedenle ilgili Türk kurumlarının bahsi geçen akademik ve görsel çalışmalar konusunda projeler hazırlatıp, desteklemesi gerekmektedir.

Türkiye Ürdün'de yaşayan Filistin Türkmenleri ile irtibatı ise çok daha yeni gerçekleşmiştir. Bu nedenle yakınlık kurulmuş olsa dahi Türkiye'nin Ürdün'deki Filistin Türkmenlerine dönük henüz bir projesi hayata geçirilmemiştir. Ancak çalışmada belirtildiği üzere Filistin Türkmenleri Ürdün'ü besleyen tarım alanlarını işlemektedir. Bu açıdan özellikle TİKA Ürdün Koordinatörlüğü Filistin Türkmenlerinin tarım ile ilgili çalışmalarını destekleyecek projeler yapmayı planlamaktadır. TİKA Ürdün Koordinatörlüğü'nün bu yöndeki çabalarına destek verilmesi Filistin Türkmenleri ile Türkiye arasındaki bağın kuvvetlenmesi açısından çok faydalı olacaktır. Bunun yanı sıra Ürdün Türklerinin dernekleri olmakla birlikte Filistin Türkmenlerinin böyle bir derneği yoktur. Filistin Türkmenleri arasında milletvekili pozisyonuna kadar yükselmiş önde gelen bir kesim bulunmaktadır. Türkiye'nin desteği ve bu kesimin öncülüğünde bir dernek kurulması Türkiye ile Filistin Türkmenleri arasındaki ilişkinin kurumsallaşması ve Türkmenlerin de kendi kimliklerini koruyabilmeleri açısından yeni faaliyetler yapılabilmesi açısından yararlı olacaktır. Projeler yapılırken Türkiye ile arasında duygusal bağ kuran ve Ürdün Türklüğü ile de büyük ölçüde kaynaşmış durumdaki Çeçen, Buhari ve Çerkez topluluklarının göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Ürdün Çerkezleri zaten örgütlenme açısından çok ileri seviyededir ve Ürdün'de seçkin bir toplumsal kesimi temsil etmektedir. Çeçenler de Ürdün Türklerine göre çok daha iyi örgütlenmiş olmakla birlikte Çerkezler gibi imkan ve kaynaklara sahip değildir. Çeçenler dillerini, kimliklerini, kültürlerini korumak adına çok çaba sarf etmektedir. Çeçenler ve Buharilerin bu açılardan kendi aralarında yürüttüğü faaliyetlere destek verilmesi gerekmektedir. Bunlara örnek olarak; Çeçen dil kurslarına imkan sunulması, Kudüs'teki Buhari tekkesinin yaşaması için destek verilmesi, Ürdün Türkleri ile diğer toplumsal kesimlerin bir arada olabileceği organizasyonların düzenlenmesi verilebilir.

Bugün itibariyle Ürdün'de yaşayan Türk ve Türkmen varlığının sayıdan öte bir varlık olarak kendilerini yeniden ifade etmeye çalışmaları ve öze dönüş sürecinden geçiyor olmaları bile tek başına önemlidir. Özellikle son 10-15 yılda Türkiye'nin Ortadoğu'daki etkinliğinin artması ile paralel bir şekilde, bölgedeki Türk varlığının da kimlik kazanma çabası içerisinde olması dikkat çekicidir. Bu durum Ortadoğu'da Türkiye'nin elini güçlendirebilecek bir unsura dönüşürken, Türkiye ve Ürdün arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konusunda bir köprü haline gelebilir. Öte yandan bugün Ürdün Türklerinin kendilerini daha açık bir şekilde ifade etmeye çalışmaları da özellikle diğer Ortadoğu ülkelerinde yaşayan Türk topluluklarına ilham ve destek verecektir.

Historical Turkish Presence in Jordan and Related Communities

الوجود التركي القديم والمجتمعات المشابهة في الأردن

Ürdün'de Kadim Türk Varlığı ve Akraba Topluluklar

INTRODUCTION

Turkish presence in the region ranging from Morocco to Afghanistan which is today called the Middle East can be traced back to the Umayyad era. In 674 AD, Ubeydullah bin Ziyad, who was the governor of Khorasan, set out from Bukhara with his army of 2,000 Turkish warriors, and after conquering Baykand, Nasaf, Râmîten and Sagāniyân arrived in Basra where he ordered the Turkish warriors under his command to settle. That is the first trace of the Turks in the Middle East, in which they made their impact for the following centuries. Thereafter, the westward march of the Turks began with the Turkish-Islamic state of the Tulunid Dynasty (868-905 AD) which ruled the territories known today as Egypt, Jordan, Palestine and Syria. Then the Turkish dynasty of Ikhshidids held sway over the Hedjaz region, where the Ka'bah is located, for the first time as a Turkish state, in addition to the territories of Egypt, Jordan, Palestine and Syria. Although Turkish immigration to the region increased in these periods, the mass movement of Turks towards the Middle East started with the Seljuks. Many Oghuz (Turkish) tribes, along with the Seljuks, arrived in today's Middle East from Central Asia and then moved to Anatolia. In this sense, one could say that the mass migration of the Turks towards the Middle East took place from the 10th and 11th centuries onwards.¹

After the Seljuk rule, the consolidating Turkish presence in the Middle East, became an important element in the Ayyubid and Mamluk dynasties established after the Seljuk State. During this period, the Ottomans, after having established their reign in Anatolia, extended their rule to the Middle East, which would last more than 400 years, when Sultan Selim I defeated the Mamluks in Syria and the Sinai Desert in 1517 AD. Turks have deeply affected the Middle East during their reign and after the Ottoman State collapsed, all new states in its territory ranging from Morocco to Iran host a resident Turkish community. Particularly in the countries south of Turkey, there is a major Turkish presence. Although the Turkish communities in Syria and Iraq enjoy a degree of awareness in Turkey, little is known about the Turks in countries such as Jordan, Palestine, Lebanon, Saudi Arabia and Yemen.

---

¹ Hürmüzlü, Erşat. (2013). Ortadoğu Türkmenleri (Middle East Turkmens). Yeni Türkiye, September October 2013 (54), p. 2191-2195

Yet the Turks in these countries have significant populations and seek to find ways of self-expression in the last 15-20 years. Lately, the Turkish community in Jordan has been striving for reawakening. While the Turks in Jordan are weak in terms of language, the most important element of national identity. Having been included within the Ottoman territories, Jordan hosts some communities, the so called Ottoman remnants, who harbor an emotional bond with Turkey. Thus, a field trip was conducted in Jordan focusing on the Turkish and the Ottoman heritage communities in the country, in the context of a project executed by the Center for Middle Eastern Studies (ORSAM) and the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB).

Turkish Presence in Jordan and the Ottoman Heritage

Although the history of the Turkish presence in the present Jordanian territory is quite old, as stated above, it is difficult to say that there are high quality and detailed studies on the Turkish presence in Jordan. It is therefore difficult to find detailed and precise information on the Turkish presence in Jordan. Some of the information about Turkish presence in Jordan is obtained from written sources, the majority is based on the data obtained from the interviews conducted in the field study.

In the last period of the Ottoman Empire and the establishment of the State of Israel in 1948, a massive migration wave took place towards the Jordanian territory. However, for both the characteristics of the immigration to Jordan, the reasons for the arrival and the settlements, as well as their social characteristics the Turkish and the Ottoman heritage communities have different features. As a matter of fact, in addition to communities of Turkish origin in Jordan, Circassians and Chechens also have an important place within Jordanian society and Jordanian Turks. These communities have developed emotional bonds with the Ottoman State and its heir Turkey. For that, they are the communities which are favorable toward Turkey. That is because, their ties with Turkey. At the same time, Turks were subjected to oppression in the post-Ottoman period and they settled within Chechen and Circassian communities hiding among them. It has enabled a high degree of interaction between Turks and the Ottoman remnant communities leading to the formation of a social structure intertwined in terms of culture and identity. Therefore, studies isolating the Turkish community individually will not provide a sufficient ground for understanding the phenomenon. This study will also handle the Circassians and Chechens while researching the Turkish community in Jordan.

Jordanian Turks

It will be appropriate to examine the Turkish presence in Jordan in several levels both periodic and qualitative. Even though the exact reasons for migration are unknown, Muhammed al-Turk, the Director of the Turkish Charity Association, the oldest civil society organization of Jordanian Turks founded in 1975, explains the reasons of migration as such:

- The Ottoman State resettled trustworthy Turkish families in regions with strategic significance in its last 50 troubled years seeking to establish distant outposts.
- Some Turks settled in the Jordanian territory during the construction of the Hedjaz railroad.
- Some Turkish families settled in Jordan for the commercial activity ranging from Anatolia to Damascus, Palestine, Hedjaz and Yemen.
- Some Turks migrated to Jordan for religious purposes (i.e. for being closer to Jerusalem and the Holy Land).
- Individual migration for religious education.
- Some Ottoman soldiers who fought in the World War I decided to remain in the area of duty.

While these factors are fundamental about the formation of the Turkish presence in Jordan and the surrounding region, there are also people of Turkish origin who saw the region as a immigration destination or route and later on remained there.

The first mass migration toward today's Jordanian territories took place in the 1860s. Approximately 100 nomadic families of the Avshar clan of the Oghuz settled in the Rumman village near the capital city of Amman. As a matter of fact, many families belonging to the different branches of the Avshar clan, which was still nomadic at that time, departed from different areas in Anatolia (such as Aydın, Kayseri, Bolu, Urfa, Erzincan) and settled permanently in Rumman, which has a fertile terrain. Damascus and Jerusalem had become two main hubs in this migration route. In addition, it is know that some of the Avshars who departed Turkey settled in Damascus, Jerusalem, Jaffa and Nablus. Later on when the state of Jordan was founded, the Turks of Rumman became a central element of the region.

Rumman was a settlement inhabited only by Turks until the 1970s. Turks ruled the local governor's office for 75 years. Afterwards, Arabs started to migrate into Rumman known for its fertile lands changing the city's de-

mographics. At the same time, local Turks started to sell their property and moved into Sweileh, a district of Amman. Consequently, Arabs came to dominate Rumman, which was historically a Turkish settlement. As of today, no Turkish family lives in Rumman. Known as the village of Beni Hasan tribe, it is an entirely Arab village. While most of the Turks in Rumman moved to the Sweileh district of Amman, some of them moved to other provinces. A historical Turkish cemetery remains in Rumman even though there are no Turks living there now. With the permission of the Jordanian government, the Turks living in other places can still be buried in the Turkish cemetery of Rumman.

In addition, the Turks of Rumman have experienced migration within and out of Jordan as well. Two major migration waves took place from Rumman to Turkey, one in 1936, in which half of the Turkish families in Rumman moved to Turkey, and the other is in 1952. Particularly between 1934 and 1938, the Balkan Turks were resettled in Turkey (mostly from Bulgaria and Romania) in a systematic way. During this period, more than 400 thousand Turks are known to come to Turkey. One could guess that some Jordanian Turks have returned to Turkey as well. Similarly, during the 1950s many Bulgarian Turks and Muslims have moved to Turkey due to the oppression they face. And during this period many Jordanian Turks are known to come to Turkey.

Another important factor for the Turkish presence in Jordan is the Hedjaz Railroad Project which was launched in the late era of the Ottoman Empire. The project started in September 1900 by the decree of Sultan Abdulhamid II and was inaugurated by the Sultan himself in 1909 when it was completed.² The railroad project was launched with defensive purposes in mind, particularly against external invasions toward Hedjaz and regional uprisings. Economic and regional reasons were considered as well. Many Turkish families moved to today's Jordanian territory accompanying railroad workers. In addition, some workers were selected from those who undertook military service in the region. When the project was completed, many of the workers remained in the regions where the Hedjaz railroad passes through.

Shortly after the Hedjaz Railroad was inaugurated, the First World War started in 1914 and the Arab tribes rebelled along the southern borders triggering a declaration of mobilization. Some survivors among the Turkish soldiers, who have been deployed to fight along the Palestine-Syria front and the Hedjaz-Yemen front also remained in the region. Some of these soldiers settled after the state of Jordan was founded. Therefore, the Ottoman rem-

² Ufuk Gülsoy, William Ochsenwald, "Hicaz Demiryolu (Hedjaz Railroad)", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hicaz-demiryolu> (14.05.2019).

nant families and soldiers formed one of the main branches of the Turkish presence in Jordan.

As of today, while most Turkish families live in Sweileh, Amman; one can also find Turkish families in Zarqa, Irbid, Salt, Ma'an, Karak and even in Aqabe. The chart below shows the cities and regions where Turkish families as of today live in Jordan:

Current Distribution of Jordanian Turks						
Province		Settlement/ Figure	Settlement/ Figure	Settlement/ Figure	Settlement/ Figure	Settlement/ Figure
Ajloun	Settlement	Ajloun	Sakhra	Sifine		
	Number	1 family	2-3 families	1 family		
Amman	Settlement	Sweileh	Sahab	Jabal Nasr	Marj al-Hammam	Ras Al Ain
	Number	25-60 families	2 families	500 people	15 families	10 families
Balqa	Settlement	Salt				
	Number	1 family				
Jerash	Settlement	Jerash				
	Number	1 family				
Irbid	Settlement	Irbid	Nu'aimah			
	Number	10-30 families	1 family			
Karak	Settlement	Karak				
	Number	4-15 families				
Ma'an	Settlement	Ma'an	Shobak			
	Number	5 families	Portion of Hababi tribe			
Zarqa	Settlement	Zarqa	Sukhnah			
	Number	3,000 people	3 families			

Note: Family members can rise as high as one hundred. The reason for that is the individuals descending from a single ancestor are counted as one family.

Most Turks in Jordan have adopted the surname "al-Turk" after the Law for surname came into effect. However, there are also families who do not take the surname "al-Turk" among the Jordanian Turks. On the other hand, even the Turkish families who took the surname "al-Turk" in Jordan continue to be remembered with their old family names in the community. The chart below contains the names that the Turkish families in Jordan are known as:

Names of Jordanian Turkish Families					
1	Aga	16	Al-Turk	31	Kupeli
2	Aslan	17	Haci Yusufu*	32	Mulazim
3	Avshar	18	Ciciklar*	33	Oglu
4	Avshar	19	Hacsilular*	34	Onbasi
5	Bedirhan	20	Kadilar*	35	Ozkan
6	Bostan	21	Kara Muhtar	36	Postacu
7	Burcak	22	Hakki	37	Salih
8	Burnu	23	Harputlu	38	Seyfi
9	Cennet	24	Hinkirik	39	Taslak
10	Cundi	25	Horsid	40	Tatar
11	Deknas	26	Hulusi	41	Tomaki
12	Demir	27	İzmirli	42	Ugurlu
13	Diri	28	Kanitli	43	Ustalar
14	Ebu Hasan	29	Karatelli	44	Zipli
15	Edhem	30	Kulak	45	Zulay

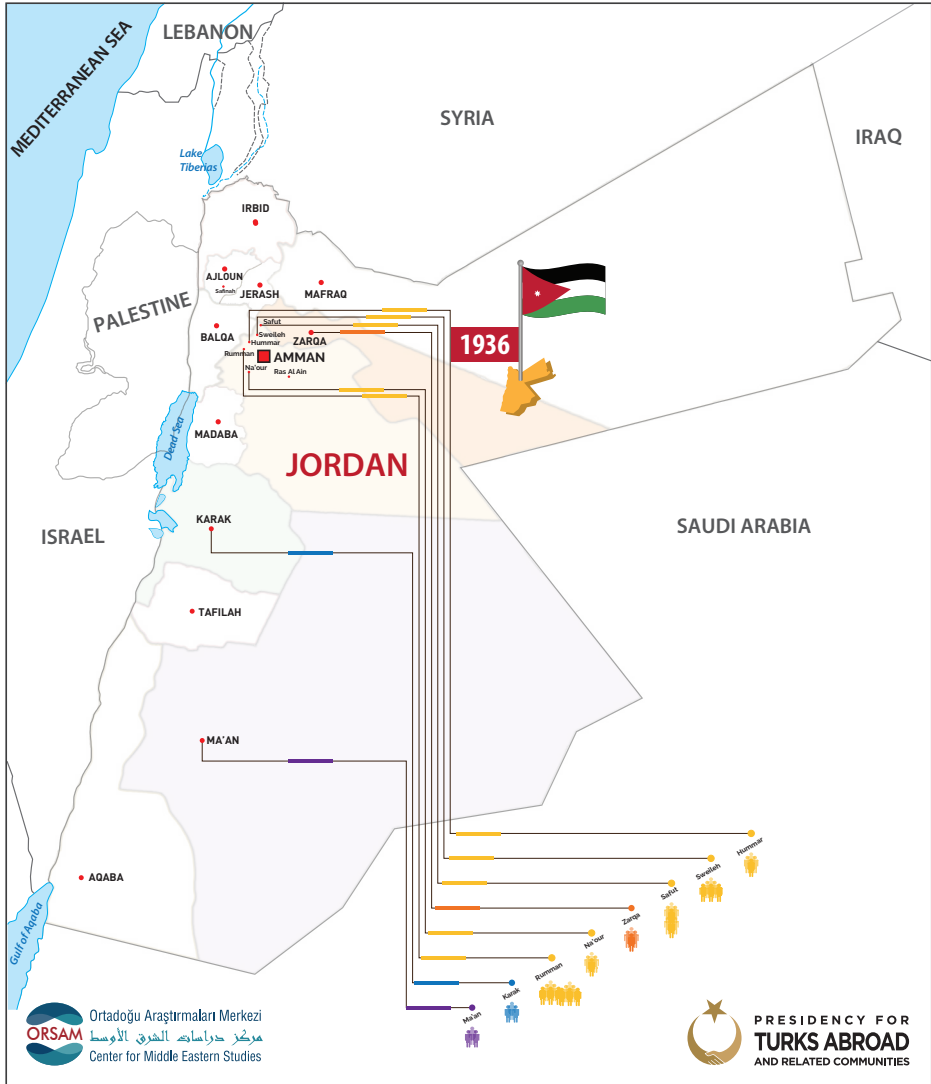
Note: The family of Haci Yusufu also adopted the names of Hacsilular and Kadilar after the surname law came into effect.

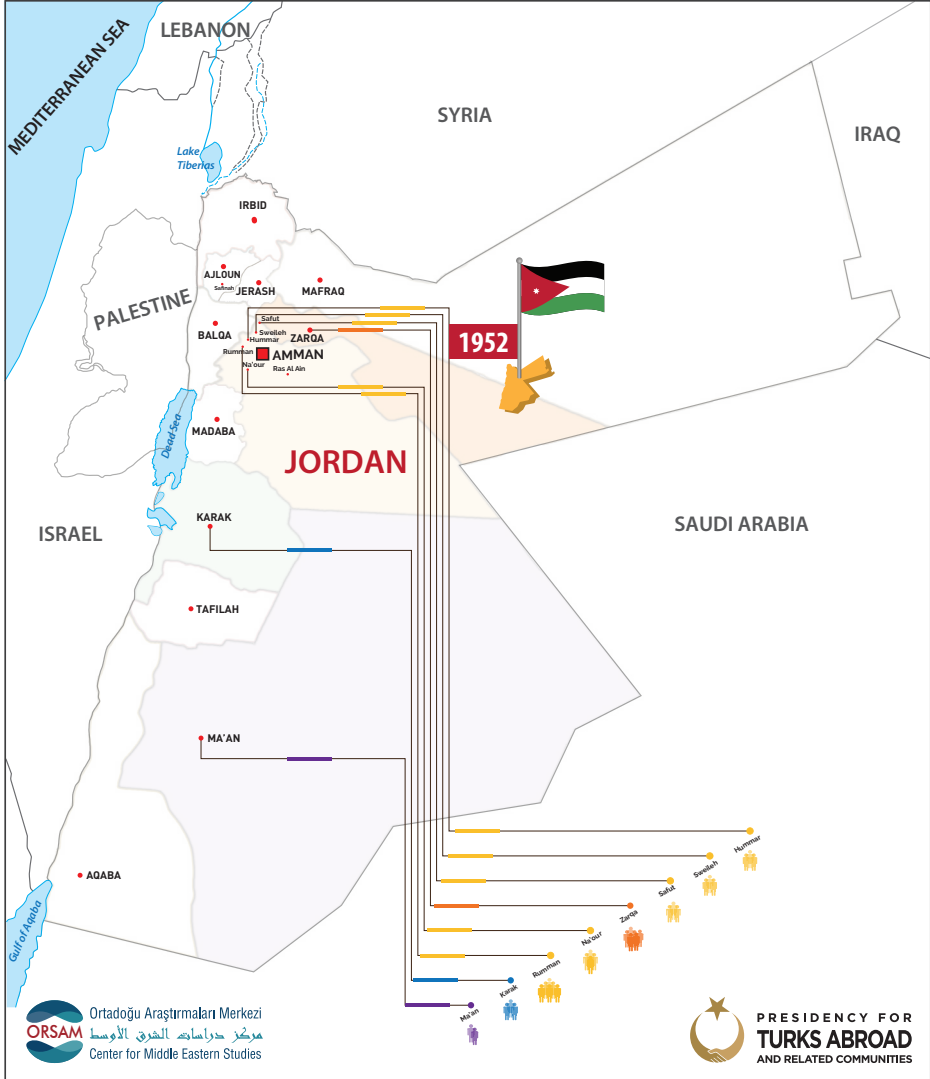
While the Turks living in Jordan are aware of their ethnic identity, the majority of them have lost their language. Those who speak Turkish very well are the second generation Turks who are few in number and very old. Although the following generation has generally forgotten the Turkish language, some of them have learned Turkish as a personal achievement. Jordanian Turks, who have for a long time coexisted with the dominant Arab identity, have been significantly impacted by the Arab culture as well. In addition, the negative effects of the historical struggle have brought the Turkish identity backwards and it has been sidelined. It is even to the extent that many Turks, who were interviewed in the field trip, told that they were warned by their families not to mention their Turkish identity in schools or in any social setting. The fact that Turks lived in different cities in Jordan in a scattered way has blunted the interaction between each other and caused them to fall under the influence of dominant identity. As a result of the education system, which rests on the Arab identity, Turks were not allowed education in their mother tongue thereby weakening the language connection. Under an identity dilemma, Turks opted for calling themselves 'Jordanian' and stressed the citizenship bond. It would be appropriate to state that problems between Turks and Arabs throughout the process have led to the current situation. For this,

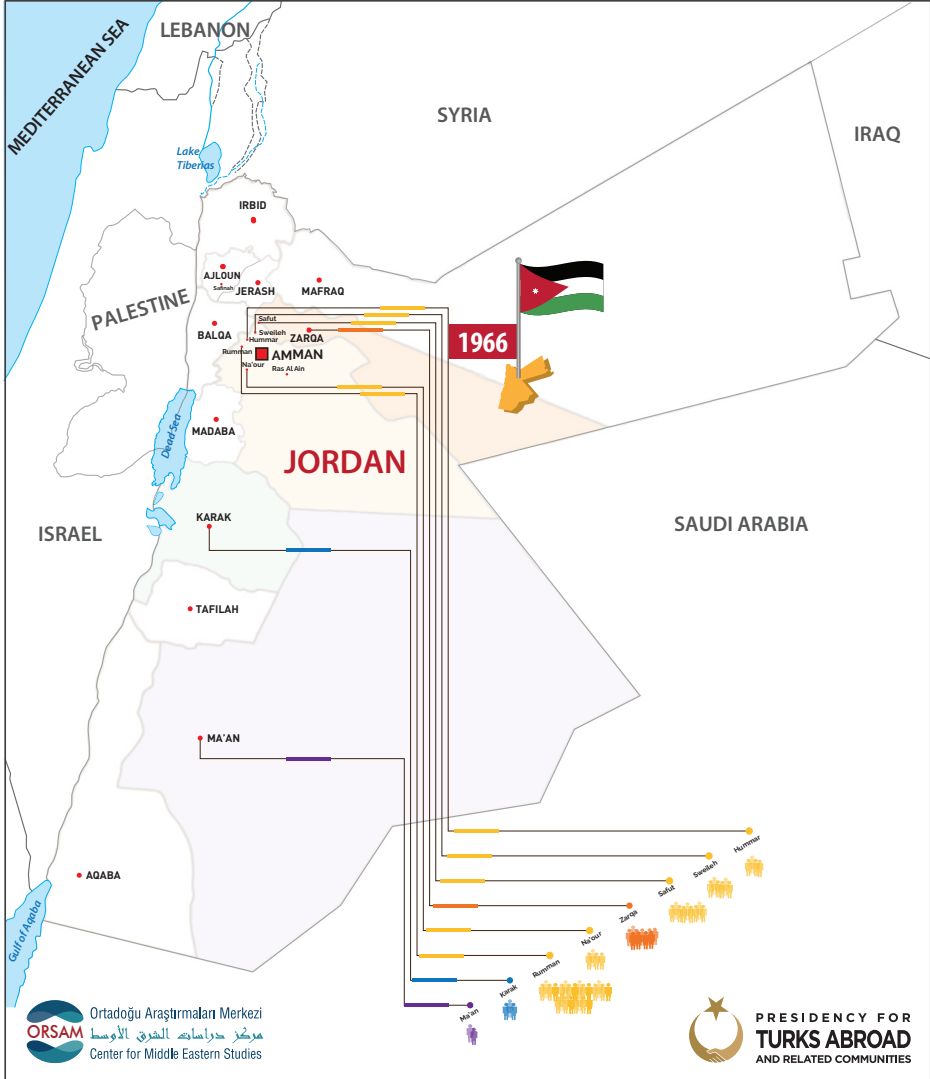
the Turks living in Jordan have put the citizenship identity at the forefront in order to avoid oppression.

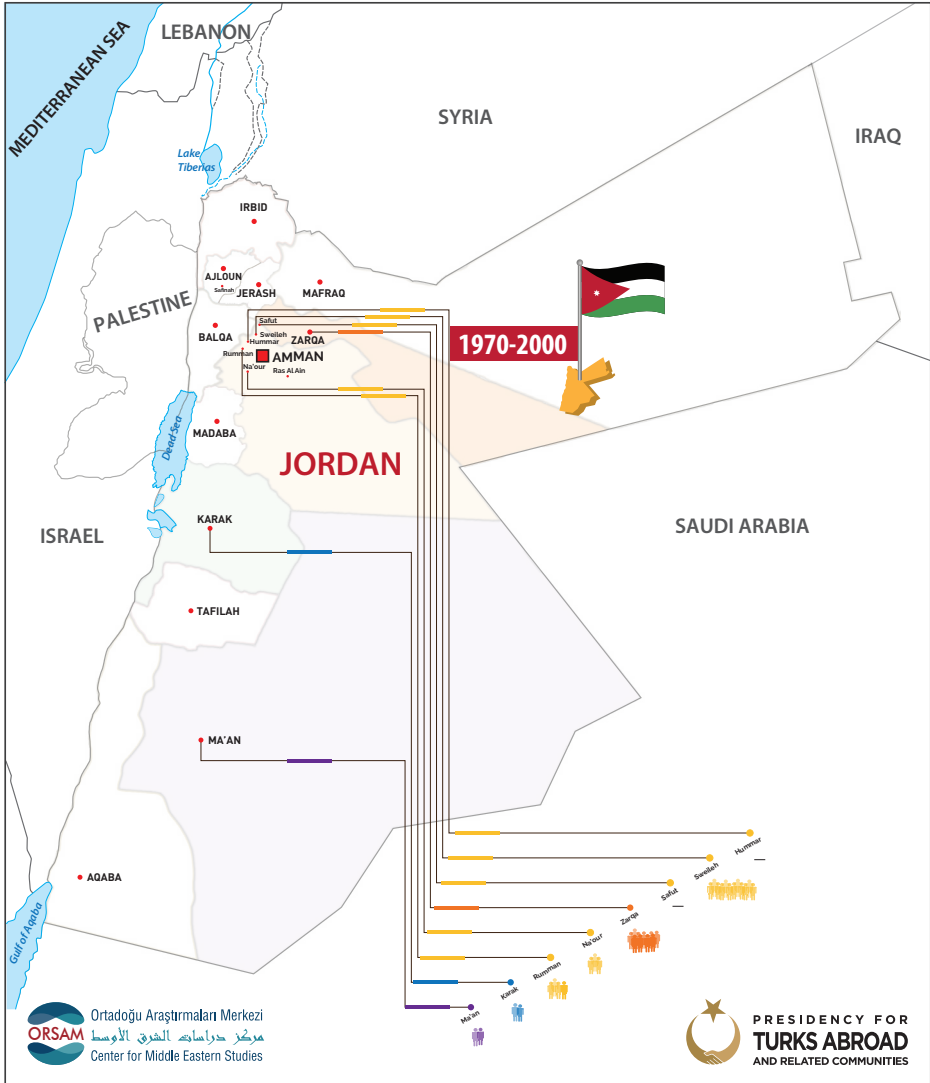
At the same time, as Turkey's influence in the Middle East have increased in the last 10-15 years, the Turkish youth in Jordan started to show more interest in the Turkish language and became more courageous in expressing their identity. As a matter of fact, the Turkish language courses started by the Jordan office of the Yunus Emre Institute and the Turkish Charity Association receive significant attention. Furthermore, not only the Turks but also a significant portion of the Jordanian society has come to be more interested in the Turkish language. It is well known that four princes and a princess belonging to the Jordanian royal family learn Turkish with the Yunus Emre Institute's support. Therefore, one could say that Jordanian Turks have started to claim their identity strongly and their consciousness about Turkness has risen. It is even to the extent that some families who formerly identified themselves as Arabs, now gradually adopt their Turkish identity.

According to the figures of the Turkish Charity Association, the number of Turks living in Jordan today is around 12,000 to 15,000. Yet, it is difficult to ascertain an exact number of Jordanian Turks. That is because some Turks do not adopt their Turkish identity while some others are called by Arabic names. Therefore, no exact number is available for the Jordanian Turks.

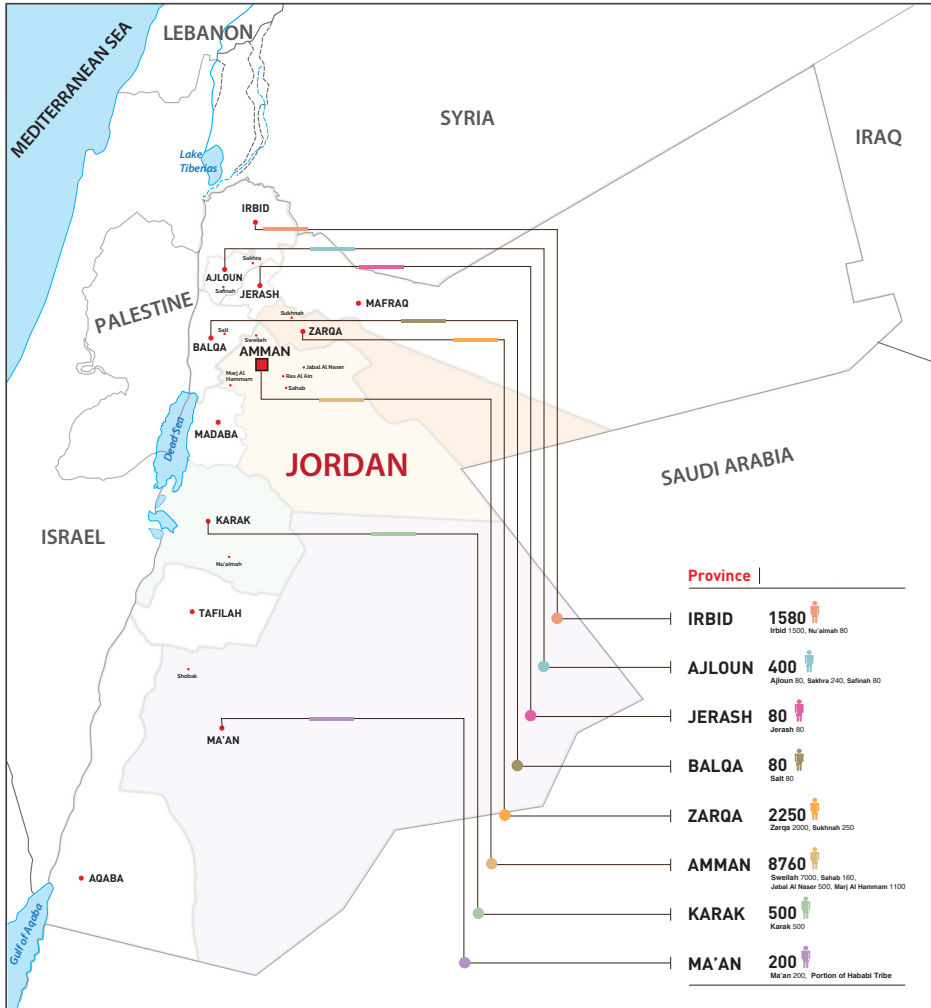

Current Distribution of the Jordanian Turks

The Turks in Jordan generally live in harmony with the overall social fabric of the country. They do not have controversial relations with any other social groups due to their minority conditions and the social structure. Turks have deeply intertwined with the Circassians, Chechens and other Ottoman remnant communities living in Jordan. The tense relations between Turks and Arabs caused by their troubled history have led Turks to feel themselves comfortable among Circassians and Chechens, and hide among their communities in order to find shelter and protection. The shared concerns and conditions about being a minority group have been effective in bringing these communities together. Therefore, Turks, Circassians and Chechens have come to share kinship bonds through cross community marriages.

Jordanian Turks are generally conservative. They are all Muslims from the Sunni denomination. Yet, the sectarian homogeneity in Jordan has prevented the Sunni identity from having a dominant character. It would not be wrong to state that Jordanian Turks have a moderate view of religion rather than a radical understanding.

The Turks living in Jordan adopt a similarly moderate view toward politics as well. Citizenship is the most important concept for the Turks who stress the national interest of Jordan rather than a sharp ideology. In this sense, Jordanian Turks are 'nationalistic'. As a matter of fact, Jordanian Turks place themselves distant from politics. In other words, they are not interested in politics. The fact that Jordan is a monarchy is the main reason for Jordanian Turks' apathy in politics. Therefore, they avoid taking risks by adopting a political stance under such a regime in which representation does not matter. Up to now, they have not formed a political organization or undertaken responsibility within existing political groups in Jordan.

At the same time, the Jordanian Turks' level of education is rather high. A major portion of the Turkish families attach importance to education and the Turks' participation in education is high. The Turkish families in Jordan behave egalitarian in the context of participation to education and they consider the education of girls important unlike the general trend among the Middle Eastern societies. In this sense, the Jordanian Turks are an educated community. Thus, they are represented in every profession. Turks are assigned to varying degrees and positions in the government administration. They serve in large numbers particularly in the military domain. Yet, the Jordanian regime's general practice targets Turks as well. That is to say in Jordan, no one from the communities other than the Jordanian Arabs (Circassian, Turkish, Chechen, Palestinian, etc) may rise to the upper echelons of the government. For this reason, Turks generally serve in the lower and middle positions in the government.

In this context, one could say that the Jordanian Turks generally have a middle class economic power. Turks share the same standards of living with the civil servants who enjoy middle class life standards. At the same time, Turks are known to have local business in differing fields. In this sense, one could say that Turks are not concentrated in specific spheres of economic activity.

Distant from the political sphere, the Jordanian Turks lack a significant civil society activity either. That is because in Jordan there are only two civil society groups belonging to the Turks. One of the two is the Turkish Charity Association which is the oldest and the most well-known civil society group of the Jordanian Turks. It was founded in 1975 in Sweileh, in order to increase interaction and foster cooperation between the Turkish families who migrated there. One of the factors that contributed to the founding of this organization may be the fact that Turkey helped Jordan during its 'Black September' in the 1970s.³ The Turkish Charity Association still continues its activity. In addition, there is an association called Turkish Diwan, which was founded in 2016 by a splinter group from the Turkish Charity Association. Yet, the Turkish Charity Association still keeps its place and importance among the Turkish community.

Turkish Charity Association

Founded in 1975, the Turkish Charity Association has 448 general assembly delegates and more than 2,000 members. It undertakes director elections every three years. The 10 founding members of the Turkish Charity Association are:

1. Mahmud Mustafa Cennat al-Turk
2. Abdulsalam Ahmed al-Hac al-Turk
3. Muhammed Said al-Turk
4. Necmeddin Muhammed al-Turk
5. Necip Said Niyazi
6. Ahmed Osman al-Turk
7. Ali Omer al-Turk
8. Abdullah Mustafa al-Turk
9. Abdulaziz Muhammed Abdulaziz
10. Taha Eymen al-Turk

---

³ Akdevelioğlu, Atay ve Kürkcüoğlu, Ömer, Orta Doğu'yla İlişkiler (Relations with Middle East), Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (Turkish Foreign Policy From War of Independence to Today: Concepts, Documents and Comments) 2. Edition, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, p. 790

Its current administration consists of:

1. Muhammed Cengiz al-Turk, Director
2. Aydin al-Turk, Vice Director
3. Yazan al-Turk, Accountant
4. Arej al-Turk, Secretary General
5. Hisam al-Turk, Board Member
6. Raid Davraz, Board Member
7. Mustafa al-Turk, Board Member

The regulation of the association remarks that its administration rests on the provisions of the “association and charity organizations of the Ministry of Social Development of the Hashimite Kingdom of Jordan. According to the regulation, the general aims of the association are:

- Adhere to and uphold law and order achieve development in this regard,
- Work for amending the difficulties of life and serving the people,
- Tell the Turkish history with all its aspects,
- Teach Turkish and open Turkish courses,
- Assist in preparing documents for Turkish citizenship in accordance with legal requirements,
- Aid needy Turkish families,
- Support university students to complete their education insofar as the association resources allow,
- Aid the members and their families in every sphere,
- Support orphans,
- Uphold sadaqa and charity
- Promote high ethics, Islamic values and tolerance,
- Encourage opinion exchange,
- Widen the base of cooperation and benefit,
- Present opinions with respect,
- Be tolerant toward others.

In this framework, the Turkish Charity Association has boosted its activities for promoting the interaction of the Turkish community in Jordan. Its social visibility has been upgraded thanks to its contacts with the Amman Embassy of Turkey, the presence of the Yunus Emre Institute, the activities

of the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB) and the contributions of the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA). Particularly, there is a high demand for Turkish courses organized by the association.

Turkish Diwan

The Turkish Diwan was founded by a group of breakaways from the Turkish Charity Association in April 2016. It differs from the Turkish Charity Association on the grounds that among its members there are Palestinian Turkmens. It undertakes similar charity activities. Its board consists of:

1. Muhammed al-Turk, Director
2. Munir al-Turk, Vice Director
3. Nidal al-Turk, Accountant
4. Ibrahim Aslan, Board Member
5. Muhammed Hulusi, Board Member
6. Neshat al-Turk, Board Member

According to Muhammed al-Turk, Director of the Turkish Diwan, approximately 200 families are registered in the organization. Some of these families are known to be registered in the Turkish Charity Association as well. Director Muhammed al-Turk states that their foremost aim is preserving and promoting Turkish language among the Turks living in Jordan thereby boosting their interaction with Turkey.

Palestine Turkmens

The Palestinian Turkmens constitute a major portion of the Turkish presence in Jordan. According to rumors, the majority of the Palestinian Turkmens are descendants of the Turkmen cavalry units deployed to Palestine by Salahaddin Ayyubi. The Turkmens that were interviewed during the field study state that they can trace their lineage back to seven generations yet cannot reach further back. Today, Turkmens live in the “Marj bin Amr” region of Palestine situated at the center of Haifa, Nasira, Janin triangle. Rumors say that Salahaddin Ayyubi granted the area to the Turkmens under his command after he conquered Jerusalem. During the Ottoman era, the area had governors from Palestinian Turkmens even though they did not speak Turkish. Today, there are still Turkmens in the region, but after the founding of the state of Israel, some Turkmen families migrated to several places in Jordan

and at last came together in Wadi al-Rayan. Wadi al-Rayan is situated just two kilometers away from the border between Jordan and Israel/Palestine. In addition, it is 14 kilometers from Janin, 30 kilometers from Golan, and 20 kilometers from the Jordanian city of Irbid.

As of today, the names of approximately 138 Turkmen families belonging to 8 tribes in Jordan are known. These tribes and families are given in the chart below.

Urdunlu Filistin Turkmenleri (Sons of Beni Amir)							
Sukayrat Tribe	Al-Tavatha Tribe	Al-Avadin Tribe	Alkem (Al-Vuhus) Tribe	Beni Suaidan (Ibdah) Tribe	Beni Gerra Tribe	Beni Kalbe Tribe	Nagnaniye Tribe
1. Al-Sukeyra	1. Al-Musarife	1. Al-Yakup	1. Muammer	1. Al-Hatib	1. Al-Hevasin	1. Serran	1. Al-Feyyad
2. Al-Favair	2. Al-Favadile	2. Al-Zureyk	2. Zarrak	2. Mansur	2. Al-Bacavi	2. Al-Hindi	2. Al-Hurub
3. Al-Husuk	3. Al-Sevayihin	3. Al-Sehab	3. Al-Seyyid	3. Al-Sudi	3. Al-Ferasin	3. Al-Kerayime	3. Al-Muhsin
4. Al-Araira	4. Al-Geyt	4. Al-Sumuri	4. Al-Sami	4. Al-Makdadi	4. Al-Said	4. Al-Sehab	4. Nebhan
5. Al-Tubeysat	5. Al-Suheybat	5. Al-Hadarat	5. Halil	5. Al-Kevayide	5. Al-Amir	5. Al-Beyici	5. Al-Kehle
6. Al-Sukur	6. Al-Gababse	6. Ebu Hurme	6. Al-Haccat	6. Al-Nevakile	6. Al-Huceyci	6. Al-Ziyadine	6. Al-Firat
7. Al-Cevalil	7. Al-Gamamze	7. Kuteys	7. Al-Kurdat	7. Al-Gavadire	7. Al-Salahat	7. Al-Riyahat	7. Al-Kaveyide
8. Al-Ayyat	8. Al-Sobas	8. Duveyk	8. Al-Gazavi	8. Al-Suvari	8. Al-Hayrallat	8. Al-Hamid	8. Biladi
9. Al-Ziyabat	9. Al-Arbali	9. Sagar	9. Ebu Suves	9. Al-Ferhat	9. Ebu Zaga	9. Bilal	
10. Al-Hamayse	10. Akil	10. Al-Tayyar	10. Al-Mutlak	10. Al-Cundi	10. Al-Katanat	10. Ali Seyh	
11. Al-Zikarta	11. Esad	11. Al-Mutlak	11. Ebu Rumeyle	11. Al-Zevatin	11. Ebu Ferce		
12. Al-Garus	12. Muslah	12. Al-Hasan	12. Ebu Sileyen	12. Al-Budur			
13. Ebu Same	13. Ebu Somer	13. Al-Buzeyr	13. Riyme	13. Ebu al-Rab			
14. Al-Esmer	14. Al-Geyrut	14. Al-Hammad	14. Suveylat	14. Al-Fari			
15. Al-Abdavi	15. Numan	15. Ebu Atuk	15. Al-Nuseyrat	15. Selum			
16. Al-Rimali	16. Salih	16. Al-Gabari	16. Mufdi	16. Ebu Cevher			

17. Fadil	17. Cuneyd	17. Al-Saharir	17. Musebbe	17. Ebu Hatab			
18. Sabah	18. Ebu Same	18. Al-Furuc	18. Al-Furuc				
19. Ebu Rekbe	19. Ebu Nesib	19. Ebu Cebel					
20. İmedi	20. Al-Sahadat						
21. Yunus al-Hamdan	21. Al-Cevabire						
22. Al-Sersavi	22. Ebu Matar						
23. Ureybi	23. Buheyt						
24. Al-Hamidi							
25. Al-Esgar							
26. Tuama							
27. Al-Zakta							
28. Al-Masaliha							
29. Ebu Ceris							
30. Cuseyn							
31. Al-Huluf							
32. Al-Furuc							

In addition, there are some families, whose names are not mentioned here.

Apart from Al-Rayan and the tribe of Teamri in Sweileh, there is a significant Palestinian Turkmen population in Irbid, Zerqa and the Beqaa camp. There are three villages in Al-Rayan comprised of Turkmens, which are Ruveyhe, Kreyne and Darelle. Ruveyhe is the biggest among them. According to Yusuf Mahmud Turkmen, the mukhtar of Al-Rayan Turkmen tribes, approximately 2,000 people live in the village. Turkmens also held the mayorship of Kreyne in one period. At the same time, Turkmens live in the twenty two other villages of Al-Rayan.

Irbid hosts the second largest Palestinian Turkmen community after Wadi Rayan. Some Turkmens, who had settled in Wadi Rayan in 1948, migrated to Irbid where they formed a large district. The Turkmen district in Irbid with its eastern and western branches is the largest district in Irbid. Sevket Ibrahim (Turkmen), the mukhtar of the Turkmen district, stated in an interview conducted during the field trip that there are approximately 20,000 people and 4,000 houses in the district.

The third largest Palestinian Turkmen community in Jordan lives in the Beqaa camp. Approximately 10-15 thousand Palestinian Turkmen reside in this camp. Also, there are Palestinian Turkmen in the refugee camp in Sukhne. In addition, Palestinian Turkmen are settled in Sahna, which was a former refugee camp morphed into a city. One can find Palestinian Turkmen in the capital city of Amman as well. Even though figures regarding the number of Palestinian Turkmen differ, according to some accounts it is more than fifty thousand. As of today, all Palestinian Turkmen have acquired Jordanian citizenship.

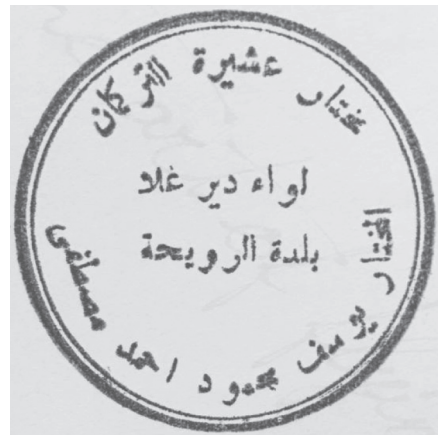
As of the current situation, both Turks and Palestinian Turkmen of Jordan have lost their mother tongues. While all Palestinian Turkmen speak Arabic, some families have “Turkmen” names in their IDs and they have local “Turkmen Tribal Mukhtars” registered officially by the Jordanian Interior Ministry. There are three officially registered mukhtars representing the Palestinian Turkmen. The mukhtars are not elected but picked by the consensus of tribes and declared to the Ministry of Interior and then they are officially assigned as the representative of Turkmen tribes in the eyes of the Jordanian government. Accordingly, the incumbent Turkmen mukhtars are:

Sevket İbrahim – Mukhtar of the Turkmen District in Irbid

Yusuf Mahmud Ahmed Mustafa – Mukhtar of the Ruveyha Neighborhood

Nasr Ahmet al-Isa al-Hatip – Mukhtar of the Turkmen-Arab Tribes of Wadi al-Rayan

Stamps of Mukhtars

As seen above, Nasr Ahmet, the mukhtar in Wadi al-Rayan is called the mukhtar of Turkmen-Arab tribes, which shows that the Palestinian Turkmens in Jordan are also called “Turkmen-Arab” (Arabi Turkmens). The phrase of “Arab-Turkmen” is also used to indicate nomads and this community is called as such because they speak Arabic even though they are of ethnic Turkish origin.

The Palestinian Turkmen community living in Jordan has a conservative character. They are all Muslims belonging to the Sunni sect. While they do not have sharp political positions regarding the internal affairs of Jordan, they clearly state their reactions against Israel’s policies in Palestine. Even though they do not have a political group of their own, Hamza Mansur, a member of the Jordanian Parliament from the Islamic front of the Islah Group supported by the Muslim Brotherhood, is known to be a Palestinian Turkmen.

At the same time, Palestinian Turkmens are known to work actively in every sector. While there are numerous Turkmens in the civil service, the Palestinian Turkmens are also active in commerce and agriculture. The Palestinian Turkmens, who live in al-Rayan, an agricultural area ranging for 30 kilometers, are conducting remarkable agricultural activities. Since Al-Rayan has a high potential for agriculture and greenhouse activities, many Turkmens work in the sector. They call al-Rayan “the region that feeds Jordan”.

The Palestinian Turkmens living in Jordan have high education levels. Not only those who work in the civil or official service but also those Turkmens who work in the commerce or agriculture sector are known to have undergraduate, graduate or doctoral degrees.

Palestinian Turkmens loudly state their loyalty and gratitude to Jordan, the country where they have been living for decades, while also declare their longing for Palestine by saying “One day we will return to Palestine”. Some of them still live in Palestine (particularly in Janin) as of today. Palestinian Turkmens are known to have an association there called Turk-Turkmen Diwan which still continues its activities.

The Ottoman Heritage Communities in Jordan

Bukharis

The Bukharis from Uzbek origin is another Turkish community living in Jordan. Among those who fled to Jordan from Palestine in 1948, the community known as the Bukharis had migrated from Uzbekistan to Jerusalem, where they had settled after the Russian invasion of Turkistan and still live as of today. In 1731, they have founded the Hearth of the Bukharis in Jerusalem. It was founded with the purpose to host those coming from Bukhara and the Ottoman lands. Sheikh Resid Buhari, who migrated from Bukhara in 1960, has a big influence on the Hearth. Said Buhari, the third generation grandson of Sheikh Resid Buhari and who was interviewed during the field study conducted in Jordan, stated that the Hearth was founded for the Bukharis who wanted to go to Hajj. When the Russian army invaded Turkistan in 1918, a major migration took place from Bukhara to Jerusalem. Accordingly, Bukharis arrived and settled in Jordan via Jerusalem.

The initial movement of the Bukharis toward today's Jordanian territory took place at the beginning of the 1920s for economic reasons. The al-Bukhari Bazaar in Amman was founded in 1927-28 as the first trade center. In Irbid, there is an al-Bukhari market as well, which is operated by the Bukharis. These markets are still operational and managed by Bukharis.

The largest migration wave of the Bukharis to Jordan was after 1948, when the state of Israel was founded. Numerous Bukhari families joined the Palestinians moving to Jordan. Living in the cities of Amman and Irbid, some Bukharis have managed to preserve their Uzbek language while particularly the younger generation seems to be gradually losing their mother tongue.

Like the other communities of Turkish origin, all Bukharis have been granted Jordanian citizenship. The majority of them has "Bukhari" surname. Some others have family names as Kilani, Mirza, Taskendi, Can, etc.

At the same time, Bukharis seek to reclaim their customs and culture and try to live up to their traditions particularly on special occasions. Although they come from Central Asia, a region with very different characteristics from that of the Middle East, Bukharis have adapted to the new conditions over time and have been fully integrated in Jordan. They are low in number compared to the other communities of Turkish origin and have strong relations with Jordanian Turks, and the Ottoman remnant Circassians and Chechens.

The Bukhari community has a conservative character like the other communities of Turkish origin. They are moderate Muslims of the Sunni sect. At

the same time, one could say that Bukharis adopt a moderate stance in politics and stay away from it. Like the other communities of Turkish origin, they have no political parties of their own. Yet, they come together at times in the Bukhari Association, a gathering registered as an official association resembling a tribal diwan. Having financial difficulties, the Bukhari Association ceased its activities and has no elected leader since the latest director died in March 2019.

Most Bukharis enjoy mid-level economic welfare. Some of them are active in the commerce sector while others work in the civil service. The field study conducted in Jordan did not produce exact figures as to their current population. At the same time, rumors indicate that some in the Bukhari community in Jordan experience reverse migration. As a matter of fact, some Bukharis migrated to live with their relatives who live in Turkey or Europe due to the difficult economic conditions in Jordan.

Caucasians in Jordan: Circassians and Chechens

In addition to the Turkish communities in Jordan, there are also Circassian and Chechen communities from the Caucasus who are Ottoman remnants and favorable toward Turkey. Particularly the Circassian community in Jordan is significant for their place in the state administration and their population rate.

Some of the Circassians fleeing the Russian invasion had arrived in the Jordanian territory in large numbers. The main migration wave to today's Jordan took place between 1868 and 1909. Circassians determined Amman as a hub and dispersed to other provinces from there. They have played an important role in the founding and urbanization of Amman. As a matter of fact, the first elected mayor of Amman in 1909 was a Circassian named Ismail Babuk. Later on they settled in Jerash, Sahab, Naour, Wadi Sir, Zarqa, Sweileh and Rusayfah and ruled as mayors.

Circassians adopted an active stance after the state of Jordan was founded. Having founded different political groups along the historical process, they have played an active role in the political life of Jordan. For example, the first Circassian association was established in 16 January 1932 with the purpose of bringing Circassians together and it is still active. Its first office was established in Amman, Sweileh. Then in 1961, it had its provincial offices in Naour, Wadi Sir, Ruseyfah and Zerge opened. The Circassian Women's Union was launched in Amman in 1971 and in Jerash in 1984. Circassians opened a school in 1974. Zuhtu Canbeg, head of the Circassian Association who was

interviewed during the field trip in Jordan, stated that 1,200 students study in that school as of the current situation. In addition, the Circassian Association has a kindergarten named Prince bin Ali in Zarqa. Circassians are also active in sports. The Circassian Association has launched sports clubs Al-Ahli in 1942 and Cili Cedit (New Generation) in 1959. Circassians have founded another association in 1993 named the Group of Friends from Caucasia (Asdika Serakezet Kafkas).

Circassians are active in the political life as well. There is a Chechen and Circassian quota of 3 chairs in the 130-chair Jordanian Parliament. Depending on their demographics, Circassians ask for representation rights beyond the quota. There are also Circassians who served in the Jordanian cabinet. Moreover, the Royal Guard of Jordan consists wholly of Circassians. There are many Circassians among the high ranking members of the security apparatus in Jordan. Circassians are generally well educated and have higher incomes. They are active in trade as well as the state administration.

As of today, there are different figures as to the population of Circassians living in Jordan. The data provided by the Circassian Association is over two hundred thousand, while the official figures are approximately one hundred and sixty thousand. They are a closely knit community. The Circassians in Jordan has a strong communication network among themselves. Particularly the Circassians living in Amman preserve their language, customs and culture. Besides Amman, Circassians have large populations in Jerash, Zarqa, Ruseyfah and Irbid. At the same time, the Circassians of Jordan maintain strong communication with the Circassians in Turkey, Russia and other countries. They enjoy good kinship relations and strong links particularly with the Circassians in Turkey since most of them moved to Jordan via Turkey. Therefore, most of their relatives live in Turkey. Zuhtu Canbeg, director of the Jordan Circassian Association, state that older Circassians speak Turkish for they had spent some time in Turkey, while the next generation has forgotten.

In addition to Circassians, Chechens are an important Caucasian community in Jordan. The first migration wave to the territory of today's Jordan is known to have started in 1903 when the Russian army invaded Chechnya. Approximately 200 Chechen families fled the invasion and migrated toward Mecca for religious reasons, yet they could not pass the desert and remained in Zarqa. Chechens have also settled in Jordan to work in the Hedjaz Railroad and defend it during the Ottoman era. Later on, after Chechens had arrived in Jordan, some additional Chechen families continued to migrate and were

dispersed in other provinces of Jordan. In addition to Zarqa, some Chechens settled in Amman (Particularly Sweileh), Azraq and Sukhnah, the most important settlement of the Chechens in Jordan where they live in high numbers. There is a memorial building in Sukhnah representing the Chechen community. In addition, there is a Chechen neighborhood in Zarqa.

Chechens opted for launching an association for the first time in 1957 and the Chechen Association was founded in Zarqa. It has offices in Sukhnah, Sweileh and Azraq. In the following decades Chechens have founded other organizations as well. There is also the Chechen Charity Organization in addition to the Chechen Association. It has offices in Sukhnah, Zarqa and Sweileh. The Chechen Womens' Union was established in connection with these organizations. At the same time, there is the Jordan Chechen Folklore Association, the Caucasian Culture Association, and the Friends of Chechens Organization along with some diwans belonging to some families. The Chechens living in Jordan have a tribal character. The tribe of Beyno is the largest of the Chechen tribes in Jordan. As of the current situation, Tamir Beyno, who is a member of the Parliament from Amman, belongs to this tribe. At the same time, there are the large Chechen tribes of Parcho, Gilno, Zendko, Bilto and Sono in Jordan.

Chechens are known to be a conservative community. Being Sunni Muslims, they have representatives among the Muslim Brotherhood in Jordan. One of these are Tamir Beyno, who is mentioned above. In addition, Nebil Kamil, who is the deputy of Zarqa in the Jordanian Parliament, is a Chechen. These two MPs were selected from the 3-seat quota granted to the Chechens and Circassians and belong to the Muslim Brotherhood group within the Jordanian Parliament.

Chechens are generally recognized as an educated community. It is known that Chechen families attach importance to education. Although among the new generation of Chechen people who have started to lose the Chechen language, Chechens living in Jordan are trying to preserve and to a large extent protect their language. Together with the courses offered by the Chechen Association, there is the idea of opening a school for Chechens.

Unlike the Circassians in Jordan, Chechens have weak relations with the Chechens in Turkey and in Russia. But some Chechen families are said to have immigrated to Turkey due to the weakening economic conditions in Jordan. The Chechens who were interviewed during the field study in Jordan state that returning to Russia is not an option as of the current situation and they would prefer Turkey particularly for religious reasons.

Conclusion

In conclusion, the Turkish presence and the Ottoman heritage communities in Jordan are grouped into three categories. The first is the Jordanian Turks. The Turks of Jordan are the communities that came to the present-day Jordan en masse for different reasons or due to their duties, from different cities of Anatolia in the period starting from the 19th century when Jordan was within the Ottoman territories until the end of the First World War, when the Ottoman rule ended. The current population of Jordanian Turks, most of whom live in Sweileh of Amman, is between 12-15 thousand. The second element of the Turkish presence in Jordan is the Palestinian Turkmens, whose history dates back much earlier and had to emigrate to Jordan like the millions of other Palestinians after the Israeli occupation of Palestine. They live for a long time in Jordan despite being called Palestinian Turkmens. They have also been granted Jordanian citizenship. Therefore, they belong to the Turkish presence in Jordan. The population of Jordanian Palestinian Turkmens, most of whom live in Wadi al Rayan on the Jordan-Israel border, is estimated to be around 50,000. Counting the Jordanian Turks and the Palestinian Turkmens of Jordan together, it is found that there are around 60 thousand people belonging to the communities of Turkish origin. Yet, these two communities, which share the same historical background have no interaction with each other and to some extent are not aware of each other.

This study handles the Turkish presence in Jordan in a wide context and accordingly the communities, which harbor emotional bonds with the Ottomans and Turkey and ongoing kinship with various communities in Turkey, were included in the study. These communities are the Bukharis (Uzbeks), Circassians and Chechens. Another reason for counting these communities within the Turkish presence in Jordan is that they are close to the Jordanian Turks due to cultural and historical proximity and that kinship relations have been established among themselves through marriages. The most striking example of this is that the Ottoman soldiers who could not return to Anatolia after the First World War and who were under the threat of security were hiding among the Chechens in the region and having marriages.

Although the Turkish language has been lost to a large extent among Jordanian Turks and Turkmens, it can be said that they preserve their Turkish consciousness. Jordanian Turks have started to express their identity in a more comfortable manner since Turkey has increased its influence in the Middle East and the relations between Jordan and Turkey have been devel-

oped. Accordingly, the younger generation has developed a trend toward learning the Turkish language.

Turkey's first contact with Jordanian Turks was established in a later period and the interest of Turkey has remained at lower levels. The greatest need of the Jordanian Turks for preserving their identity is to learn the Turkish language which was forgotten before two generations. As of 2019, only the second generation of the Jordanian Turks maintains the Turkish language. These people can speak Turkish very well because they grew up in houses where both mothers and fathers spoke Turkish. Yet, there are only a handful of these people who are now very old. After the second generation passes, there will be no Turks left who speak Turkish as their mother tongue. Therefore, the Turkish language education should be a priority toward Jordanian Turks supported with projects. The Yunus Emre Institute openly provides Turkish language education to all Jordanian citizens. In addition, two Jordanian Turkish associations organize Turkish language courses with their own means. YTB provides aid such as free textbooks to these associations' Turkish language courses. More resources and more support toward the Turkish institutions' efforts toward this aim will be beneficial. For example, the Ministry of National Education could assign Turkish language teachers and other Turkish institutions could provide learning materials in order to support the Jordanian Turkish associations' courses. Another important assistance that would benefit the efforts for preserving the identity of Jordanian Turks involves organizing symposiums and conferences in Jordan for Jordanian Turks and producing documentaries in Turkish television channels such as TRT about Jordanian Turks. Not many written and visual studies and products are to be found neither in Turkish nor in Arabic literature about the Jordanian Turks. Making up for this shortcoming would be beneficial for the Jordanian Turks to become aware of, preserve and develop their identity, providing unity among themselves. For this reason, relevant Turkish institutions should have projects about the mentioned academic and visual studies and provide assistance.

Turkey's contact with the Palestinian Turkmens living in Jordan is a much newer development. Even though the contact has been established, Turkey has not yet initiated any projects toward the Palestinian Turkmens in Jordan. As mentioned earlier in the report, Palestinian Turkmens work in the agriculture sector that feeds Jordan. Therefore, the Jordan office of TİKA aims to implement projects that would assist the agricultural efforts of the

Palestinian Turkmens. Assisting the efforts by the TİKA Jordan Coordination Office would be beneficial for strengthening the bond between Palestinian Turkmens and Turkey. In addition, while the Jordanian Turks have their associations, Palestinian Turkmens lack a civil society organization as such. Among the Palestinian Turkmens, there is a prominent group that has risen to the position of membership in the parliament. If Turkey encourages this prominent group to set up a civil society organization, it would enable to institutionalize the relationship between Turkey and Palestinian Turkmens and would help preserve the identity of Turkmens through organizing activities of their own. While projects are being implemented, it would be wise not to neglect the communities of Chechens, Bukharis and Circassians, the integral elements of the Turkish presence in Jordan who harbor emotional bonds with Turkey. The Circassians of Jordan, who are already a prominent community, are very advanced in terms of civil society organization. While Chechens are more organized than Jordanian Turks, they lack the resources and potential that Circassians possess. They spend a great deal of effort in preserving their identity, language and culture. It is necessary to support the efforts that Chechens and Bukharis show for themselves. Providing assistance to Chechen language courses, supporting the survival of the Bukhari hearth in Jerusalem and organizing events that would bring together Jordanian Turks and other communities would be good examples.

It is very important in itself that the Turkish and Turkmen communities in Jordan have been experiencing a revival and renaissance regardless of their numbers. It is particularly striking that as Turkey's influence in the Middle East has grown in the last 10 to 15 years, the Turkish expatriate communities in the region started to become aware of their identity. While this phenomenon has proven to be a leverage for Turkey in the Middle East, it can also act as a bridge, which would develop relations between Turkey and Jordan. At the same time, as the Jordanian Turks strive to openly express themselves and their identity, they would inspire and encourage other expatriate Turkish communities in the Middle East.

البخاريين في القدس، وتنظيم النشاطات التي يمكن أن يتعايش فيها الأتراك الأردنيون وغيرهم من الفئات الاجتماعية.

واليوم من المهم أن تحاول الأصول التركية والتركمانية التي تعيش في الأردن إعادة التعبير عن نفسها بأكثر من رقم، وأنهم يمرون بعملية إعادة الذات، خصوصاً في السنوات 10-15 الماضية في تركيا في الشرق الأوسط، وزيادة كفاءة كوسيلة موازية، ومن الجدير بالذكر أن الوجود التركي في المنطقة في محاولة للحصول على الهوية، وفي هذه الحالة يتحول إلى عنصر يمكن أن تعزز وجود تركيا في الشرق الأوسط، ويمكن للعلاقات بين تركيا والأردن أن تصبح جسراً للتنمية، من ناحية أخرى، فإن جهود الأتراك الأردنيين للتعبير عن أنفسهم بشكل أوضح سوف تلهم وتدعم المجتمعات التركية التي تعيش في دول الشرق الأوسط الأخرى.

الأردن اليوم الحفاظ على هويتهم، وخاصة أنهم نسوا اللغة التركية قبل جيلين، لذلك أرادوا إعادة إحياء اللغة التركية لدى الجيل الجديد، وبعض الأشخاص الذين لديهم آباء وأمهات تركية يتكلمون اللغة التركية بشكل جيد في بيوتهم، لكن عددهم قليل جد وكبار بالسن، ونسيت الأجيال الجديدة اللغة التركية، لذلك السبب فعودة الأتراك لتكلم اللغة التركية يحتاج للدعم، وخاصة مع وجود معهد يونس أمرة للثقافة التركية الذي يقوم بإعطاء دورات للغة التركية لكل الأردنيين، بالإضافة إلى الجمعيتين للأتراك الأردنيين التي تقوم بفتح دورات لتعلم اللغة التركية بشكل موازي مع معهد يونس أمرة، كذلك تقدم مؤسسة الأتراك بالخارج YTB الكتب بشكل مجاني، وسيكون مفيد للمؤسسات التركية العاملة بهذا المجال إذا حصلت على دعم أكبر، مثل قيام وزارة التربية والتعليم بتعيين معلمين لتعليم اللغة التركية في الجمعيات التي تقوم بذلك، وتقديم الدعم لذلك، ولأجل الحفاظ على الهوية التركية لأتراك الأردن لابد من تقديم الدعم لهم من الناحية التاريخية والثقافية واللغوية ... والقيام بالدراسات الأكاديمية وتنظيم المؤتمرات عن أتراك الأردن، وأن تقوم قنوات TRT والقنوات التركية الأخرى بإعداد أفلام وثائقية عنهم، وإعداد مقالات باللغة التركية والعربية عنهم.

وسيكون ملاً هذا الفراغ مفيداً جداً للاعتراف بالأتراك الأردنيين وهمايتهم وتطويرهم وتعزيز وحدتهم، لهذا السبب يجب على المؤسسات التركية ذات الصلة إعداد ودعم المشاريع في الدراسات الأكاديمية والبصرية المشاهدة.

وعززت تركيا في الفترة الأخيرة تواصلها مع التركمان الفلسطينيين في الأردن، لهذا السبب عملت على تأسيس التقارب مع التركمان الفلسطينيين عن طريق مشاريع، لكن لم يتم ذلك بعد، ولكن فرع مؤسسة TIKa في الأردن يخطط لدعم المشاريع الزراعية في المناطق التي يعيش بها التركمان الفلسطينيين، وتخطط هذه المؤسسة من خلال جهود كبيرة تبذلها من خلال المشاريع المخطط لها، ستعزز الارتباط مع تركيا.

بالإضافة إلى ذلك على الرغم من وجود جمعيات للأتراك الأردنيين، لا يوجد مثل هذه الجمعيات للتركمان الفلسطينيين، وبين التركمان الفلسطينيين هناك مجموعة من التركمان وصلوا وصاروا نواباً في البرلمان، وسيكون الدعم من تركيا وإنشاء جمعية تحت قيادة القطاع التركماني من مأسسة العلاقة بين فلسطين وتركيا تكون مفيدة أيضاً، من حيث التركمان يمكن أن تكون مصنوعة من حيث أنشطة جديدة للحفاظ على هويتهم. ومشاريع إقامة علاقات قوية بين تركيا والأردن.

في حين أن يندمج الأتراك مع الشيشان إلى حد كبير، فإنه لا ينبغي تجاهلها مع البخاريين والجماعات الشركسية، وإن الشراكسة في الأردن متقدمون بالفعل من حيث التنظيم، ويمثلون قطاعاً اجتماعياً للنخبة في الأردن، والشيشان أفضل تنظيمياً من الأتراك الأردنيين، لكن ليس لديهم الموارد مثل الشراكسة، ويبدل الشيشان جهوداً كبيرة لحماية لغتهم وهويتهم وثقافتهم، ويجب دعم الأنشطة التي يقوم بها الشيشان والبخاريين في هذا الصدد، كمثال توفير فرص لدورات اللغة الشيشانية، ودعم بقاء تكية

جمعية الشيشان، هناك فكرة لفتح مدرسة للشيشان. على عكس الشركس فالعلاقة بين الشيشان وتركيا وروسيا ضعيفة، ولكن بعض العائلات الشيشانية وبسبب ضعف الأوضاع الاقتصادية في الأردن يقال إنها هاجرت إلى تركيا، وفي أثناء الدراسة الميدانية تم اللقاء مع بعض الشيشان، حيث قالوا إنهم لا يريدون العودة لروسيا بسبب الظروف الحالية، لذلك هم يفضلون تركيا على روسيا وذلك لأسباب دينية.

الخاتمة

- يتبين لنا أنه يمكن تصنيف الوجود التركي ومجتمعات الإرث العثماني في الأردن إلى ثلاث مجموعات: المجموعة الأولى تسمى الأتراك الأردنيين: وهم الذين قدموا إلى الأردن في أثناء الحكم العثماني الذي كان الأردن جزءاً منه وخاصة في القرن التاسع عشر ومع نهاية الوجود العثماني هناك مع نهاية الحرب العالمية الأولى. وكانوا من مدن أناضولية مختلفة، وجاءوا للأردن حيث عملوا موظفين هناك، والقسم الأكبر منهم يعيش في حي صويلح التابع لعمان، ويصل عددهم بين 12-15 ألف. والعنصر الثاني للوجود التركي في الأردن هو التركمان الفلسطينيون: الذين يعود تاريخهم إلى وقت مبكر، وكان عليهم الهجرة إلى الأردن مثل ملايين الفلسطينيين الآخرين بعد الاحتلال الإسرائيلي لفلسطين، وعلى الرغم من أن هذه المجموعة هي تركمانية فلسطينية، إلا أنهم يعيشون في الأردن لسنوات عديدة، وحصل التركمان الفلسطينيون على الجنسية الأردنية، لذلك فهم جزء من الوجود التركي في الأردن، ويقدر عدد السكان التركمان الفلسطينيين الذين يعيش معظمهم في وادي الريان على الحدود الأردنية الإسرائيلية بحوالي 5000 نسمة، وعندما نقدر عدد الأتراك الأردنيين والتركمان الفلسطينيين في الأردن معاً نجد أن هناك حوالي 60 ألف من أصول تركية يعيشون بالأردن، ومع ذلك فإن هاتين الجاليتين ذات الأصول التركية الواحدة والخلفية التاريخية المختلفة، لكن يبدو أنه لا وجود لأي ارتباط فيما بينهم وحتى أنهم لا يدركون وجود بعضهم البعض.

وأثناء الدراسة الميدانية تم دراسة القسم الأكبر من الأتراك في الأردن، وهم لهم صلات قرابة مع الأتراك في تركيا، والعثمانيون والإرث العثماني في الأردن أسس لعلاقات ارتباط مع تركيا، وتحت هذا العنوان يندرج البخاريون (الأوزبك) الشركس، والشيشان، وتم دراستهم لأن لهم ثقافة وتاريخ مشترك مع الأتراك. بقي الأتراك في الأردن قريبين من بعضهم، وارتبطوا فيما بينهم بصلات مصاهرة، والحقيقة الصادمة هنا أنه بعد الحرب العالمية الأولى بقي قسم من الجنود العثمانيين الذي رفضوا العودة، واحتموا بالشيشانيين بسبب الأخطار التي تعرضوا لها في تلك الفترة وتزوجوا معهم.

فقد معظم الأتراك والتركمان في الأردن لغتهم التركية، لكنهم عملوا على المحافظة على هويتهم التركية، ومع تزايد التأثير التركي في الشرق الأوسط، وتحسن العلاقات التركية الأردنية استطاع الأتراك التعبير عن هويتهم التركية، وحتى أن الجيل الجديد من الأتراك بدأ يهتم بشكل كبير بتعلم اللغة التركية. وظلت العلاقات بين تركيا والأردن ضعيفة وذات مستوى متدني لفترة من الزمن، وأكبر حاجة لدى أتراك

الشركس الموجودين في بلاد أخرى وخاصة تركيا وروسيا، والشركس في الأردن بشكل خاص تربطهم علاقات قوية وعلاقات القرابة مع الشركس في تركيا، لأنه قد مر غالبية الشركس الذين استقروا في الأردن عبر تركيا، ولذلك فالجزء الأكبر من أقارب شركس الأردن يعيشون في تركيا، وذكر رئيس الجمعية الشركسية زوهوت جان باغ أن القسم الأكبر من الشركاسة بقوا في تركيا لذلك كانوا يعرفون اللغة التركية، لكن الأجيال التالية نسيتها.

إلى جانب الشركاسة يحتل الشيشان مكاناً مهماً بين القوقازيين في الأردن، ومن المعروف أن أول خروج جماعي للأراضي الأردنية اليوم وقع عام 1903 بعد أن قام الجيش الروسي بغزو الشيشان، حيث يقال أن حوالي 200 أسرة من الشيشان أرادت الفرار من الاحتلال الروسي والهجرة إلى مكة (لتكون قريبة من المواقع الدينية)، ولكن استقرت في الزرقاء، لأنها لم تتمكن من عبور الصحراء عبر الأردن، بالإضافة إلى ذلك فمن المعروف أن الشيشان كانوا قد استقروا في الأراضي الأردنية خلال الفترة العثمانية من أجل العمل في سكة حديد الحجاز وحماية السكك الحديدية، ويذكر أنه مع وصول الشيشان إلى الأراضي الأردنية، كانت هناك عائلات مهاجرة فيما بعد، والتي امتدت في النهاية إلى مدن أخرى في الأردن بعد الزرقاء، وكانت هناك عائلات شيشانية استقرت في عمان (وخاصة صويلح)، وفي الزرقاء (وخاصة السخنة) التي هي المستوطنة الأكثر أهمية في الأردن، حيث من المعروف أن الشيشان يعيشون بشكل جماعي في السخنة، ويوجد في السخنة نصب قبة أو مئذنة تمثل المجتمع الشيشاني هناك، ويوجد أيضاً حي شيشاني آخر في الزرقاء في منطقة (الأزرق).

أسس الشيشان جمعية لأول مرة في عام 1957 في الزرقاء، ثم أصبح لها فروع في سخنة وصويلح وأزرق، وفي فترات لاحقة أسس الشيشان جمعيات مختلفة، ثم تم تأسيس جمعية الشيشان الخيرية وهي مختلفة عن جمعية الشيشان، ولديها فروع في أيضاً في الزرقاء وصويلح وسخنة، ثم تم تأسيس جمعية النساء الشيشانيات، بالإضافة إلى ذلك هناك العديد من الجمعيات مثل جمعية الفولكلور الأردني الشيشاني، وجمعية القوقاز الثقافية، وجمعية أصدقاء الشيشان، وبعض العائلات لها دواوين تربطها فيما بينها، والشيشانيون الذين يعيشون في الأردن لديهم بنية قبلية، وتُعرف قبيلة بينو بأنها أكبر قبيلة شيشانية في الأردن، في واقع الأمر فإن تامر بينو نائب عمان في البرلمان الأردني منتسب لعشيرة بينو، ومن ناحية أخرى هناك قبائل شيشانية كبيرة مثل بارشوو، جيلنو، زندكو، بيلتو، شونو.

ومن المعروف عموماً أن الشيشانيين مجتمع محافظ وهم مسلمون سنة، ولهم ممثلون سياسيون في جماعة الإخوان المسلمين في الأردن، وأحد هؤلاء الممثلين هو تامر بينو الذي ذكر أعلاه، ونبيل كامل هو أيضاً عضو في البرلمان عن الزرقاء وهو شيشاني أيضاً، وتم اختيار النائبين من بين 3 مقاعد تم منحها للشيشانيين والشركس، لكنهم ينتمون في نفس الوقت لجماعة الإخوان المسلمين داخل البرلمان الأردني. ويعرف الشيشان عموماً كشعب متعلم، ومن المعروف أن العائلات الشيشانية تولي أهمية للتعليم، وعلى الرغم من أن الجيل الجديد من الشعب الشيشاني بدأ يفقد اللغة الشيشانية، إلا أن الشيشان الذين يعيشون في الأردن يحاولون الحفاظ على لغتهم وإلى حد كبير حمايتها، إلى جانب الدورات التي تقدمها

استقر بعض الشركاسة الذين فروا من الاحتلال الروسي بمحجرات كبيرة في الأراضي الأردنية الحالية، من المعروف أن الشركاسة استقروا فيها بين عامي 1868 و1909 بشكل أساسي، وجعل الشركاسة عمان مركزاً لهم، وانتشروا في محافظات أخرى في الأردن، ولعب الشركاسة دوراً رئيسياً في تأسيس عمان وتحضرها، وفي عام 1909 تم انتخاب إسماعيل بابوك الشركسي كأول رئيس لبلدية عمان، ثم استقر الشركاسة في جرش وسحاب وناعور ووادي سير والزرقاء وصويلح والرصيفة، وأصبح الشركاسة رؤساء للبلديات.

أنشأ الشركس مجتمعاً نشطاً داخل البلاد بعد قيام الدولة الأردنية، ولعبوا من خلال التشكيلات المختلفة التي أسسوها في المراحل التاريخية دوراً نشطاً في الحياة السياسية، فعلى سبيل المثال تم تأسيس أول جمعية شركسية في 16 كانون الثاني/يناير 1932 لجمع الشركاسة في الأردن، وهي نشطة منذ عام 1932 وحتى الآن، وتم افتتاح الفرع الأول للجمعية في عمان في صويلح، بعد ذلك في عام 1961 تم افتتاح فروع الجمعية الشركسية في أم نوار و وادي سير والرصيفة والزرقاء وفي عمان أيضاً عام 1971م.

ثم تأسس الاتحاد النسائي الشركسي في جرش عام 1984، وفي عام 1974 تم افتتاح مدرسة من قبل الشركاسة، وفقاً للرقم الذي قدمه رئيس الجمعية الشركسية زهدو جان بك خلال الدراسة الميدانية في الأردن، تضم هذه المدرسة حالياً 1200 طالب، ويوجد أيضاً حضانة مسمية باسم الأمير الحسين بن علي في الزرقاء تتبع للجمعية الشركسية.

من ناحية أخرى كان الشركس نشيطين أيضاً في مجال الرياضة، وتأسس النادي الأهلي الرياضي في عام 1942م و تم تأسيس نادي (الجيل الجديد) في عام 1959، وفي عام 1993 م أنشأ الشركس أيضاً جمعية أخرى تسمى أصدقاء القوقاز.

الشركاسة ينشطون أيضاً في السياسة، ويضم البرلمان الأردني المؤلف من 130 مقعداً ثلاثة مقاعد مخصصة للشركس والشيشان، ويعتمد الشركاسة على إمكاناتهم السكانية، ويطلبون بالحق في المشاركة في الانتخابات خارج مقاعد الحصص، ويوجد أيضاً شركاسة خدموا في مجلس الوزراء الأردني، والأهم من ذلك أن الحرس الملكي الأردني جميعهم من الشركاسة، ويوجد عدد من الشركاسة في مناصب رفيعة المستوى خاصة في المؤسسات الأمنية، وعادة ما يكون الشركس متعلمين جيداً ولديهم مستوى دخل مرتفع، وينشط الشركاسة في الأردن في الأنشطة التجارية أيضاً.

اليوم يتم تقديم أرقام مختلفة فيما يتعلق بعدد السكان الشركاسة الذين يعيشون في الأردن، ووفقاً للرابطة الشركسية هناك أكثر من 200 ألف من السكان الشركاسة هناك، ومع ذلك فإن الجمعية الشركسية تنص على أن الرقم الذي أعلنته الحكومة الأردنية هو 160 ألف، هؤلاء السكان مترابطون للغاية فيما بينهم، وهناك صلة تواصل قوية بينهم في الأردن، وخاصة الشركاسة الذين يعيشون بشكل كبير في عمان، وهم يحافظون على لغتهم وتقاليدهم وثقافتهم، وبعد عمان توجد الكثافة السكانية الشركسية في جرش والزرقاء والرصيفة وإربد على التوالي، ومن ناحية أخرى يتواصل الشركس في الأردن بقوى مع

وفي أثناء الدراسة الميدانية في الأردن تم مقابلة الشيخ سعيد البخاري من أحفاد الجيل الثالث للشيخ رشيد البخاري، حيث أفاد أن التكية تم تأسيسها لمساعدة البخاريين الراغبين بالذهاب للحج، حيث أنه مع غزو الجيش الروسي لتركستان في عام 1918 كان هناك موجة كبيرة من الهجرة من بخارى إلى القدس، والبخاريين الموجودين في الأردن اليوم جاؤوا إليها عن طريق القدس.

وبدأ تواجد البخاريين في الأردن بدءاً من 1920 وكان في البداية لأسباب اقتصادية، حيث أسس البخاريون أول سوق في عمان عرف باسم سوق البخاريين سنة 1927-1928م، كذلك يوجد سوق البخاريين في أربد أيضاً، وحتى اليوم يحفظ البخاريون السوق ويقومون بإدارته.

ومن ناحية أخرى حصلت هجرة جماعية للبخاريين إلى الأردن عام 1948 مع قيام دولة إسرائيل، حيث هاجر البخاريين مع الفلسطينيين الآخرين إلى الأردن، وسكنوا بشكل مكثف في عمان وأربد، وحافظوا على لغتهم الأوزبكية حتى ذلك الوقت، لكن الجيل الجديد فقد لغته شيئاً فشيئاً.

وكما هو الحال مع المجتمعات التركية الأخرى حصل البخاريون على الجنسية الأردنية، ويحمل قسم كبير منهم كنية البخاري، وبعضهم كنية الكيلاني وميرزا والطشقندي، وجان.

ومع ذلك حافظ البخاريون على تقاليدهم، وخاصة تقاليد المناسبات الخاصة التي عملوا على إحيائها والمحافظة عليها، وعلى الرغم من أن تقاليدهم التي جاؤوا بها من وسط آسيا مختلفة عن تقاليد الشرق الأوسط، إلا أنهم بدأوا المواءمة مع تقاليد المنطقة والأردن، والبخاريون يعدون أقل المجتمعات التركية نفوساً في الأردن، واحتفظوا بعلاقات جيدة مع المجتمعات العثمانية الأخرى كالشركس والشيشان.

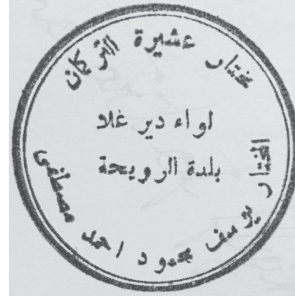
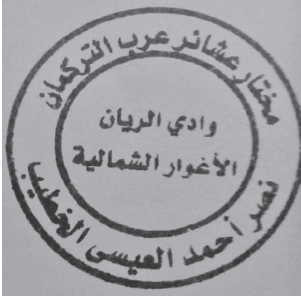
ومثل المجتمعات التركية الأخرى فإن البخاريين لديهم تقاليد محافظة وهم من المسلمين السنة، ولديهم هوية إسلامية معتدلة، ومع ذلك يمكن القول أن البخاري حافظ في نفس الوقت على موقف معتدل سياسياً، ولم يتدخلوا في السياسة على الإطلاق، كما هو الحال في المجتمعات التركية الأخرى في الأردن لا يوجد تشكيل سياسي للبخاريين، في حين يجتمع البخاريون من وقت لآخر في جمعية البخاريين (ديوان قبلي)، ومع ذلك بسبب قلة الدعم المالي ليس لهم نشاطات كثيرة، وتوفي آخر رئيس للجمعية البخارية في مارس 2019 ولم يتم انتخاب رئيس محله.

معظم البخاريين لديهم رفاة اقتصادية متوسطة، بالإضافة إلى أولئك الذين يعملون في الدوائر الحكومية، فإن البخاريين ينشطون أيضاً في الحياة التجارية.

وفي الدراسات الميدانية التي أجريت في الأردن لم يكن من الممكن الوصول إلى عدد البخاريين حالياً، ومع ذلك يقال أن البخاريين الذين يعيشون في الأردن قاموا بهجرة عكسية، حيث هاجر قسم كبير منهم إلى أقاربهم في تركيا أو في أوروبا بسبب الظروف الاقتصادية الصعبة في الأردن.

القوقازيين في الأردن: الشركاسة والشيشان

فضلا عن مجتمعات الأتراك في الأردن هناك جاليات من أصل قوقازي من بقايا الإرث العثماني، وهي مشابة للمجتمعات التركية، ويأتي الشركاسة والشيشان في المقدمة، وخاصة الشركاسة نظراً إلى مكانتهم في الدولة وعددهم.

للتركمان الفلسطينيين في الأردن بنية محافظة وجميعهم مسلمون ينتمون إلى الطائفة السنية، وليس لديهم خط سياسي محدد في الأردن، ويعبرون عن ردود أفعالهم تجاه إسرائيل بسبب السياسات الإسرائيلية في فلسطين، وعلى الرغم من أن التركمان الفلسطينيين ليس لديهم منظمة سياسية في الأردن تمثلهم، إلا أن حمزة منصور عضو الجبهة الإسلامية، وهو عضو في جماعة الإصلاحيين التي تدعمها جماعة الإخوان المسلمين معروف بأنه تركي فلسطيني.

من ناحية أخرى من المعروف أن التركمان الفلسطينيين ينشطون في كل المجالات في الأردن، وعلى الرغم من وجود العديد من مسؤولي الدولة من التركمان في الأردن، إلا أن التركمان الفلسطينيين ينشطون أيضاً في التجارة والزراعة، ولا سيما أنشطة التركمان الفلسطينيين الذين يعيشون في منطقة الريان والتي تمتد لحوالي 30 كم، وهدير بالملاحظة أن منطقة وادي الريان لديها إمكانات مهمة من حيث الأراضي الزراعية، ولوحظ أن التركمان الفلسطينيين يقومون بهذه الأنشطة الزراعية إلى حد كبير، وتعتبر منطقة وادي الريان المنطقة التي تزود الأردن بأغلب احتياجاته الزراعية، لذلك تعرف باسم المنطقة المغذية للأردن.

ومستوى التعليم بين التركمان الفلسطينيين الذين يعيشون في الأردن مرتفع للغاية، ومن المعروف أن معظم التركمان المشتغلين بالتجارة أو الزراعة يحملون شهادات البكالوريوس أو الماجستير أو الدكتوراه بالإضافة إلى العاملين في مؤسسات الدولة أو السلطات الرسمية.

ويعبر التركمان الفلسطينيون عن ولائهم وامتثالهم للدولة الأردنية حيث يعيشون في الأردن منذ عقود، وهم على أمل العودة لفلسطين بالتأكيد يوماً ما.

ويعيش بعض التركمان الفلسطينيين حالياً في فلسطين (خاصة جنين)، ومن المعروف أن التركمان الفلسطينيين لديهم أيضاً جمعية تدعى ديوان التركمان/الترك ما زالوا يواصلون أنشطتهم فيها.

مجتمعات الإرث العثماني في الأردن

البخاريين

مجتمع تركي آخر يعيش في الأردن وهم من أصل أوزبكي تركي، هاجروا من فلسطين إلى الأردن في عام 1948، وهم هاجروا من أوزبكستان إلى القدس مع غزو تركستان من قبل روسيا، واستقروا في القدس لأسباب دينية، ولا يزالون موجودين في القدس حتى اليوم، ففي عام 1731م قام البخاريون بتأسيس تكية البخاريين في القدس، وكان أول شيخ للتكية هو عثمان بيك البخاري، وكان الغرض من إنشاء التكية هو استضافة القادمين من بخارى والعثمانيين، ومن ناحية أخرى كان للشيخ رشيد البخاري، الذي هاجر من بخارى في الستينيات وأصبح شيخ التكية، تأثير كبير فيها، وهو يحافظ على التكية حتى يومنا هذا.

من الممكن القول أيضاً أنه إلى جانب منطقة الريان، يوجد عدد كبير من السكان التركمان الفلسطينيين في مخيمات إربد والزرقاء والباقاع، وبالإضافة إلى قبيلة تيامري في صويلح، هناك ثلاث قرى في الريان هي تركمانية بالكامل، هذه القرى الرويجة وكريمة ودارله، وتُعرف أكبر قرية بين هذه القرى باسم الرويجة، وفقاً للمعلومات التي قدمها مختار قبيلة الريان التركمانية يوسف محمود "هناك حوالي 2000 شخص تركماني يعيشون في القرية"، وترأس التركمان رئاسة بلدية كريمة لفترة من الزمن، ومن ناحية أخرى فإن الـ 22 قرية الأخرى في وادي الريان يتواجد بها بعض العائلات التركمانية

وإربد هي المكان الذي يوجد فيه معظم السكان التركمان الفلسطينيين بعد وادي الريان، ففي عام 1948 استقر بعض التركمان في وادي الريان، ثم هاجروا إلى إربد، حيث تم إنشاء حي التركمان، والحي مقسم إلى قسمين شرقي وغربي، يُعرف الحي التركماني في إربد بأنه أكبر حي في إربد، وخلال الدراسة الميدانية التي أجريت في الأردن تم اللقاء مع مختار حي التركمان شوكت إبراهيم حيث ذكر أن هناك ما يقارب 14 آلاف عائلة تركمانية في الحي أي ما يقارب 20 ألف نسمة.

بعد إربد يعيش أكبر مجتمع تركماني في مخيم البقعة في الأردن، ويقال أن حوالي 10-15 ألف تركماني فلسطيني يعيشون في هذا المخيم، وهناك أيضاً أسر تركمانية فلسطينية تعيش في مخيم اللاجئين في السخنة، بالإضافة إلى ذلك تعيش العائلات التركمانية الفلسطينية في السخنة، التي كانت في السابق مخيماً لكن الآن أصبحت مدينة.

من ناحية أخرى هناك يمكن الالتقاء بالعديد من الأسر التركمانية الفلسطينية المنتشرة في أجزاء مختلفة من عمان عاصمة الأردن.

وعلى الرغم من وجود أرقام مختلفة حول عدد الأتراك الذين يعيشون في الأردن، إلا أن عدد التركمان الفلسطينيين الذين يعيشون في الأردن يزيد عن 50 ألف، وكل التركمان الفلسطينيين يحملون الجنسية الأردنية.

واليوم يبدو أن أغلب الأتراك الأردنيين والتركمان الفلسطينيين في الأردن فقدوا لغتهم، وعلى وجه الخصوص جميع التركمان الفلسطينيين يتحدثون العربية، لكن بعض العائلات حافظت على هويتها التركمانية، ويوجد الآن ممثلون للعشائر التركمانية أو مختابر، وذلك بموافقة وزارة الداخلية، حيث يوجد 3 مختابر رسميين للتركمان حيث يتم اختيارهم بالتوافق بين القبائل، وليس عن طريق الانتخابات، ويتم إبلاغ وزارة الداخلية بالنيابة عن القبائل، ويشار إليهم باسم ممثلي القبائل التركمانية من قبل الدولة الأردنية، وفقاً للوضع الحالي فإن المختابر التركماني على النحو التالي:

- شوكت إبراهيم، مختار حي التركمان بأربد.
  - يوسف محمد أحمد مصطفى، مختار عشائر التركمان ببلدية وادي الريان
  - نصر أحمد عيسى الخطيب، مختار العشائر العربية- التركمانية بوادي الريان.
- كما رأينا أعلاه فإن نصر أحمد مختار وادي الريان، يُعرف باسم مختار العشائر العربية- التركمانية في هذه المرحلة، ويبدو أن التركمان الفلسطينيين في الأردن يُطلق عليهم أيضاً "التركمان العرب" (العرب التركمان)، ويقال إن مصطلح "العرب التركمان" يستخدم للتعبير عن "البدو الرحل" البيروك، أو لأن هؤلاء التركمان يتحدثون اللغة العربية لذلك يستخدم مصطلح التركمان العرب عليهم.

5. محمد خلوصي، عضو اللجنة التنفيذية

6. نشأت الترك، عضو اللجنة التنفيذية

ووفقاً لمحمد الترك رئيس الديوان التركي فإن هناك ما يقرب من 200 أسرة مسجلة لدى الديوان التركي، وأن بعض هذه العائلات مسجلة أيضاً في الجمعية الخيرية التركية، وأكد أن الغرض الأساسي من الديوان التركي الحفاظ على اللغة التركية بين الأتراك في الأردن وتعزيزها، مما سيؤدي لزيادة اتصال الأتراك هناك مع تركيا.

التركمان الفلسطينيون

يشكل التركمان الفلسطينيون جزءاً من الأتراك في الأردن، ويقال إن معظم هؤلاء التركمان هم من عائلات الفرسان التركمان الذين أتوا إلى الأراضي الفلسطينية الحالية مع صلاح الدين أيوبي.

ويذكر التركمان الذين تمت مقابلتهم في الدراسة الميدانية التي أجريت في الأردن أنهم يعرفون أجدادهم حتى سبعة أجيال، لكنهم لم يتمكنوا من الوصول إلى ما قبل ذلك.

ومن المعروف أن التركمان يعيشون في فلسطين في المنطقة المعروفة بـ"مخيم مرج ابن عامر وخاصة في حيفا - الناصرة - جنين"، ويقال بأن هذه المنطقة أعطيت للتركمان الذين جاؤوا إلى المنطقة لتحرير القدس مع صلاح الدين الأيوبي بسبب بطولتهم.

وعلى الرغم من أنهم لم يعرفوا اللغة التركية خلال الفترة العثمانية، إلا أن المنطقة ظل بها التركمان الفلسطينيون مقيمين باستمرار.

ولا يزال هناك تركمان يعيشون في هذه المنطقة اليوم، لكن مع قيام دولة إسرائيل في عام 1948م فإن بعض العائلات التركمانية هاجرت إلى الأردن وانتشرت في مناطق مختلفة من الأردن، لكنهم تجمّعوا في وقت لاحق واستقروا في وادي الريان، الذي يقع على بعد كيلومترين فقط من الحدود الأردنية الإسرائيلية، ويبعد في الجانب الآخر 14 كم عن جنين في فلسطين، 30 كم عن الجولان 20 كم عن إربد في الأردن.

واليوم تعيش في الأردن 8 عشائر من التركمان الفلسطينيين ومعروف أسماء حوالي 138 عائلة تركمانية منها.

أسماء القبائل وعائلاتهم في الجدول أدناه.

التركمان الفلسطينيون في الأردن (أولاد بني عامر)						
عشيرة النغمية	عشيرة بني قلبية	عشيرة بني غرة	عشيرة بني سعيدان	عشيرة علقمة (الفحوش)	عشيرة العوادين	عشيرة الطواطة
1- الفياض	1- شرعان	1- الحواشين	1- الخطيب	1- معمر	1- يعقوب	1- المشارفة
2- الخروب	2- الهندي	2- البعجاوي	2- منصور	2- زراق	2- الزريق	2- الفواعير
3- المحسن	3- الكرايمة	3- الفراسين	3- السوداني	3- السيد	3- الشهاب	3- الحشوك
4- نيهان	4- السحاب	4- السعيد	4- المقدادي	4- الشامي	4- السموري	4- العرايرة

كما ينص الميثاق على الأهداف العامة للجمعية على النحو التالي:

- امتثال واحترام القانون والنظام، وضمان التنمية في هذا الإطار.
  - العمل بتفان لمواجهة تحديات الحياة الحالية وخدمة الناس.
  - تقاسم وشرح التاريخ التركي بكل جوانبه.
  - تعلم اللغة التركية، وفتح دورات تعلم اللغة التركية.
  - المساعدة في إعداد الوثائق اللازمة للحصول على الجنسية التركية في إطار اللوائح القانونية للجنسية التركية.
  - مساعدة الأسر ذات الأصل التركي المحتاجة.
  - دعم طلاب الجامعة لاستكمال تعليمهم في إطار الفرص المتاحة للجمعية.
  - مساعدة الأعضاء وعائلاتهم المحتاجة في جميع المجالات.
  - تقديم خدمة كفالة اليتيم.
  - العمل الخيري والصدقات.
  - حفظ الأخلاق العالية والقيمة الإسلامية والتسامح.
  - تطوير وتأمين التبادل الفكري.
  - نشر التعاون وتوسيع الفائدة لكتلة جماهيرية أكبر.
  - تقاسم الأفكار باحترام.
  - التسامح مع الناس الآخرين.
- ضمن هذا الإطار قامت الجمعية الخيرية التركية بتسريع أنشطتها لضمان تفاعل الأتراك في الأردن، وعلى وجه الخصوص زيادة الاتصال مع السفارة التركية بعمان، وزيادة التعاون مع معهد يونس أمرة، ورئاسة الأتراك بالخارج والمجتمعات ذات صلة (YTB)، ووكالة التعاون والتنمية التركية للرئاسة (TIKA)، وخاصة أن هناك اهتمام كبير بالدورات التركية التي تنظمها الجمعية الخيرية التركية.

الديوان التركي

تأسس الديوان التركي في نيسان 2016 وهي جمعية أسستها مجموعة من الأتراك الذين انفصلوا عن الجمعية الخيرية التركي، والتركمان الفلسطينيين مدرجون في الديوان التركي على عكس الجمعية الخيرية التركية، ويقوم الديوان التركي أيضاً بأنشطة موازية لأنشطة الجمعية الخيرية التركية.

ويتألف مجلس الإدارة للديوان التركي من الأسماء التالية:

1. محمد الترك، الرئيس
2. منير الترك، نائب الرئيس
3. نضال الترك، محاسب
4. إبراهيم أصلان، عضو اللجنة التنفيذية

هي أقدم وأشهر مؤسسة تركية تأسست في صويلح سنة 1975م بعد هجرة الأتراك إلى صويلح بين العائلات التي هاجرت إلى هناك لمساعدة بعضها البعض، ويبدو أنها تأسست بعد وقوف تركيا إلى جانب الحكومة الأردنية أثناء أحداث "أيلول الأسود" الذي عاشتها الأردن في بداية السبعينات، ومنذ ذلك التاريخ وحتى الآن نشاطاتها مستمرة، ٣ بالإضافة لذلك فقد انفصل مجموعة من أعضاء الجمعية عنها، وأسسوا "جمعية الديوان التركي" سنة 2016م، لكن مازالت الجمعية الخيرية التركية تلعب دوراً مهماً في الحياة الاجتماعية للأتراك هناك.

الجمعية الخيرية التركية

تأسست عام 1975، وتضم 448 مندوباً للجمعية العامة، وأكثر من 2000 عضو، وتجري الانتخابات الرئاسية كل 3 سنوات، وتتكون اللجنة التأسيسية للجمعية الخيرية التركية من 10 أشخاص:

- 1- محمد مصطفى جناة الترك
- 2- عبد السلام أحمد الحاج الترك
- 3- محمد سعيد الترك
- 4- نور الدين محمد الترك
- 5- نجيب سعيد نيازي
- 6- أحمد عثمان الترك
- 7- علي عمر الترك
- 8- عبد الله مصطفى الترك
- 9- عبد العزيز محمد عبد العزيز
- 10- طه أيمن الترك

ويتكون مجلس الإدارة من الأسماء التالية:

1. محمد جنكيز الترك، الرئيس
  2. أيدين الترك، نائب الرئيس
  3. يزن الترك، محاسب
  4. أريج الترك، الأمين العام
  5. حسام الترك، عضو اللجنة التنفيذية
  6. رائد دافراز، عضو اللجنة التنفيذية
  7. مصطفى الترك، عضو اللجنة التنفيذية
- ينص ميثاق الجمعية على أن الجمعية الخيرية التركية تحكمها أحكام "الجمعية والجمعيات الخيرية" التابعة لوزارة التنمية الاجتماعية بالمملكة الأردنية الهاشمية.

^٣ أكدا ولي اوغلو، أتاي وكوركجو اوغلو، عمر: العلاقات مع الشرق الأوسط، نسبة المهنية، أوضاع السياسة الخارجية التركية من حرب الاستقلال حتى اليوم، وثائق، تعليقات، الطبعة الثانية، استانبول، منشورات التواصل، 2001، ص790.

يمكن القول أن الأتراك الذين يعيشون في الأردن يعيشون في وئام اجتماعي مع المجتمع الأردني، وعلى الرغم من أنهم يعيشون كأقلية في الأردن، إلا أنه لا يواجه الأتراك أي مشاكل مع الأعراق والمجتمعات الأخرى.

ويعيش الأتراك بانسجام كبير مع المجتمعات من بقايا الإرث العثماني كالشيشان والشركس، ونتيجة الإرث التاريخي لبعض المشاكل بين العرب والأتراك، يمكن القول أن الأتراك يشعرون براحة أكبر وأكثر أماناً بين الشركس والشيشان، لذلك يفضلون العيش في المناطق التي تعيش فيها تلك المجتمعات، فيشعرون بالقدرة على حماية أنفسهم، ومن جانب آخر عاش الأتراك مع الأقليات الأخرى وكان لهم تأثير متبادل، حتى أن الأتراك تزوجوا بشكل مكثف مع الشيشان والشركس، وازدادت صلات القرابة بينهم بشكل كبير.

وبما أن الأتراك الأردنيون جميعهم مسلمون وينتمون للمذهب السني، وهم محافظون بشكل عام وبما أن الهوية السنية هي المهيمنة في البلاد، لكن دون أن يكون هناك أي ضغوط طائفية، وأغلب الأتراك هناك هم مسلمون معتدلون وليس لديهم فهم ديني راديكالي للإسلام.

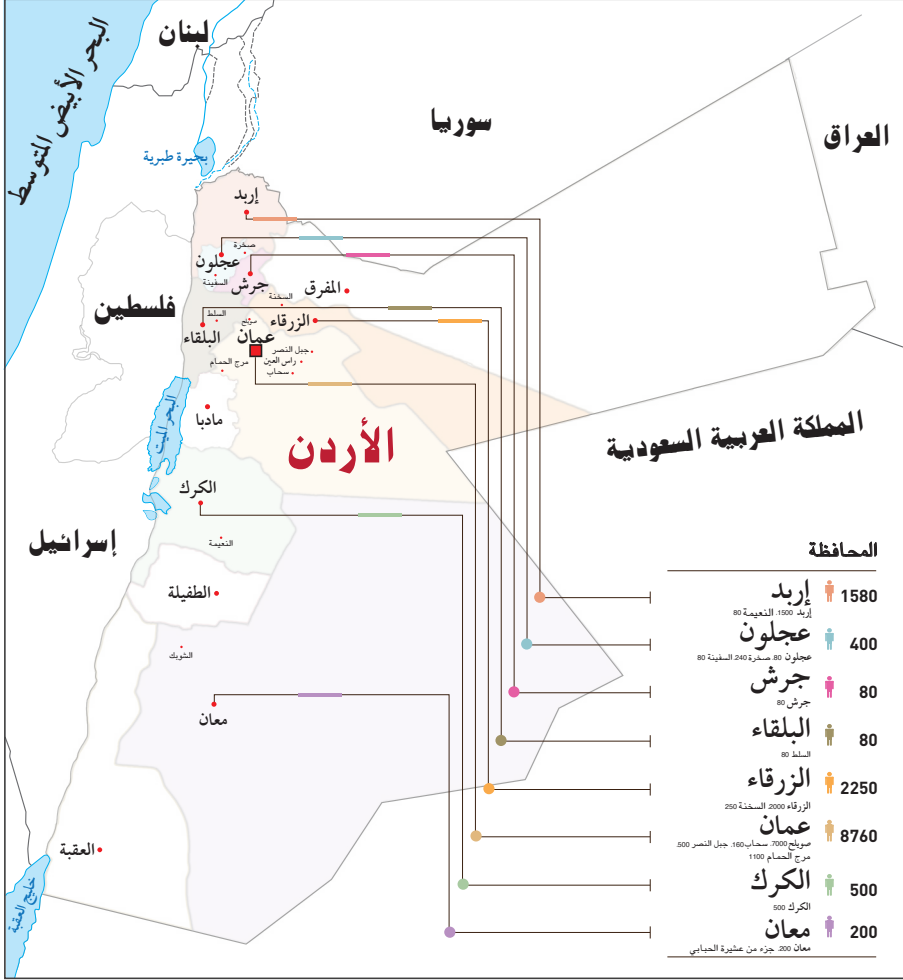
كذلك الأتراك في الأردن معتدلون سياسياً، ويهتمون بمواظنتهم الأردنية، ويعملون وفقاً للمصالح الوطنية للأردن، دون أن يتبنوا أي خط أيديولوجي حاد، لذلك يمكن وصف الأتراك بالأردن بأنهم وطنيون، وظلوا بعيدين عن السياسة، وهم لا يهتمون بالسياسة بشكل كبير، ويمكن القول إن النظام الملكي بالأردن هو الذي جعل الأتراك بعيدين عن السياسة، بالإضافة إلا أن أتراك الأردن لم يخلقوا فرق كبير في النظام السياسي، وأرادوا البقاء بوضع سياسي بعيد عن المجازفة السياسية، وحتى الآن لم يقيم الأتراك بأي دور نشط في الهياكل السياسية في الأردن، ولم يكن لهم أي تنظيم أو تشكيل سياسي.

مستوى الأتراك التعليمي بالأردن مرتفع، والعائلات التركية تولي التعليم اهتماماً كبيراً، لذلك كان لهم إضافات تعليمية مهمة، والعائلات التركية في الإطار التعليمي وعلى عكس العائلات في الشرق الأوسط عموماً كانوا يعطون أهمية لتعليم البنات، لذلك يمكن القول عموماً أن الأتراك هناك كانوا متعلمين بشكل عام، وكان لهم ممثلون في كل المهنة أيضاً، وفي مختلف مراتب الدوائر الحكومية، وخاصة في الوظائف العسكرية والجيش، ولهم تأثير في النظام الأردني عموماً، لكن يبدو أن المراتب العليا والمناصب الرفيعة في الأردن كانت حكرًا على العائلات الأردنية العربية، ولم يُسمح للشركس أو الأتراك أو الشيشان أو حتى الفلسطينيين بالوصول إليها، لهذا السبب يمكن القول بأنه كان الأتراك في المناصب المتوسطة والدنيا.

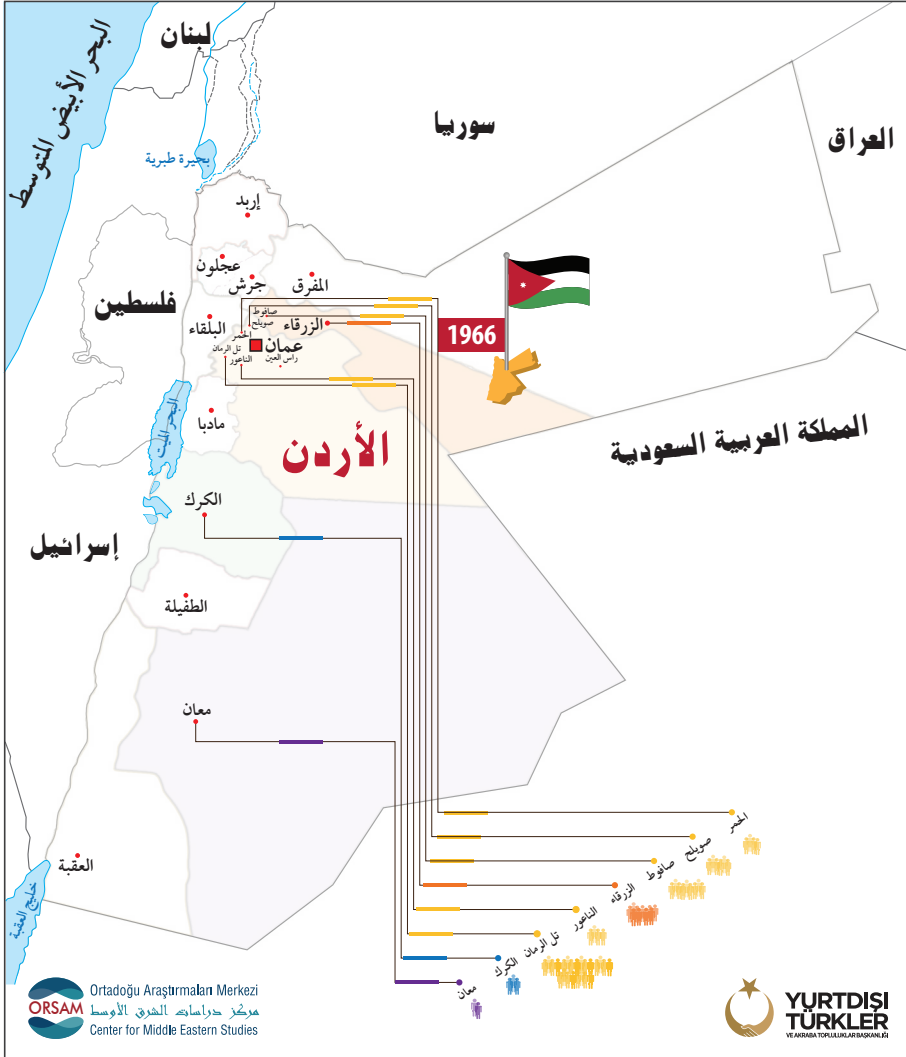
لذلك قام الأتراك بالتأقلم مع ظروف حياتهم كطبقة اقتصادية متوسطة وكموظفين من الطبقة الوسطى، بالإضافة إلى أن الأتراك بذلوا جهداً في النشاطات المحلية وفي مختلف مجالات الحياة، لكن يمكن القول بأنه لم يكن لهم أثر اقتصادي كبير في مجال معين.

كان الأتراك بعيدين عن العمل السياسي، وكذلك لم يكن لهم نشاط كبير في منظمات المجتمع المدني، ويمكن الحديث عن منظمتهن للمجتمع المدني كان للأتراك نشاط بهما، الأولى: الجمعية الخيرية التركية،

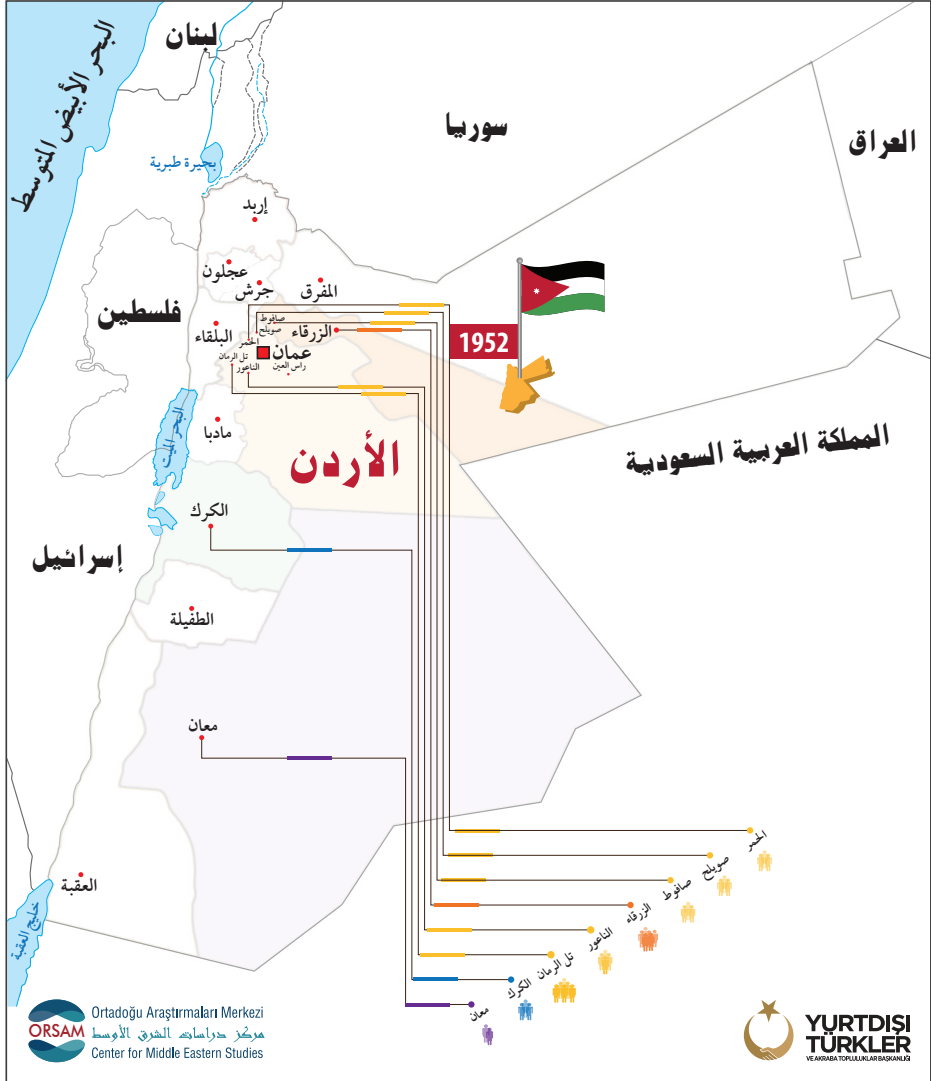
التوزيع الحالي للأتراك الأردنيين

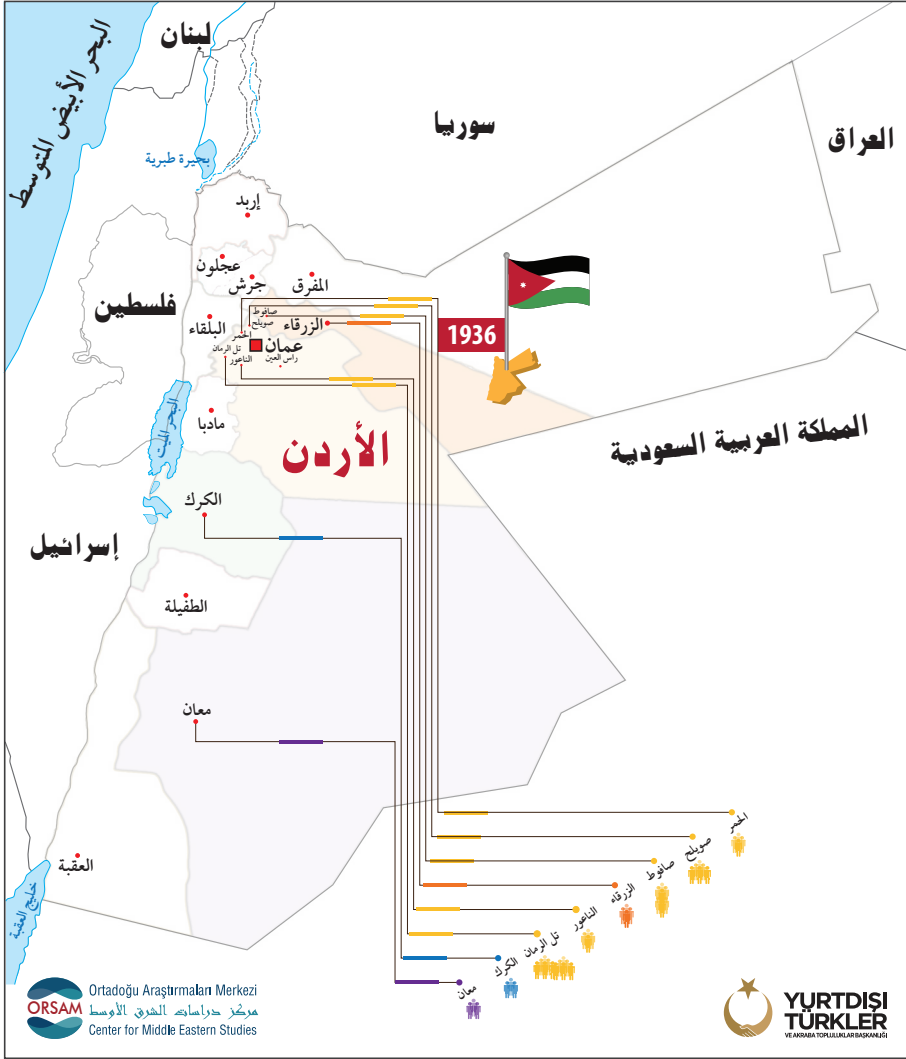

على الرغم من محافظة الأتراك على هويتهم العرقية، إلا أن جزءاً كبيراً منهم فقدوا لغتهم، ولم يعد يتكلم اللغة التركية إلا الجيل الثاني من الأتراك وهم الآن كبار في السن وأعدادهم قليلة جداً، وبالرغم من أن جيل الشباب فقد لغته التركية إلا أن قسم منهم تعلم اللغة التركية بسبب اهتماماته الشخصية. وتأثر الأتراك بشكل كبير بالهوية العربية، والإطار العربي الذي يعيشون فيه لسنوات عديدة، ومن ناحية أخرى ونتيجة ما حدث في أواخر العصر العثماني حاولت بعض العائلات إخفاء هويتها، وأعرب الكثير من الأشخاص من الذين تمت معهم المقابلة الميدانية في الأردن أن عائلاتهم كانت تحذرهم من القول إنهم أتراك في المدرسة أو أي بيئة اجتماعية أخرى.

عاش الأتراك بشكل متفرق في مدن مختلفة مما قلل التفاعل والتواصل فيما بينهم، وخصوصاً تحت تأثير البيئة العربية التي يعيشون فيها، وبالإضافة كذلك لنظام التعليم المبني على الهوية العربية، ولم يسمح للأتراك بالحصول على التعليم بلغتهم الأم، مما أدى لضعف الروابط اللغوية، وواجهوا معضلة من حيث الهوية، لذلك اختاروا التعبير والتعريف عن أنفسهم وكأنهم أردنيون، ويهتمون بجنسيتهم الأردنية، وكان نتيجة المشاكل التي عاشتها المنطقة بين العرب والأتراك في الفترة الماضية أثر على وضع الأتراك بالأردن، لذلك ركز الأتراك بالأردن على هويتهم الأردنية حتى لا يتعرضوا لضغوط.

وفي آخر 10-15 سنة وخاصة مع زيادة نفوذ تركيا في الشرق الأوسط، أظهر الشباب التركي في الأردن اهتماماً كبيراً بتعلم اللغة التركية، وبدأوا بالتعبير عن هويتهم التركية بشكل مريح، بالإضافة لذلك لعب معهد يونس أمرة والجمعية الخيرية التركية في الأردن دوراً كبيراً في دورات تعليم اللغة التركية.

وعلاوة على ذلك لم يقتصر الاهتمام باللغة التركية على الشباب الأتراك بالأردن، بل شهدت السنوات الأخيرة اهتماماً كبيراً من كل الشباب الأردني بتعلم اللغة التركية، حتى أن أربعة من أمراء وأميرات العائلة المالكة تعلموا اللغة التركية بمعهد يونس أمرة، كل ذلك ساعد الأتراك بالأردن على البدء بالتعبير عن هويتهم التركية، وتزايد اهتمامهم بقوميتهم التركية، حتى أن بعض العائلات كانت تعرف نفسها بأنها عائلات عربية، بدأت بالكشف عن هويتها التركية شيئاً فشيئاً.

ووفقاً لأرقام الجمعية الخيرية التركية فإن عدد الأتراك الذين يعيشون بالأردن وصل إلى 21-51 ألف، لكن من الصعب إعطاء أرقام دقيقة عن عددهم، لأن بعض العائلات التركية لم تكن تستطيع الكشف عن هويتها العرقية، وكذلك بعض الأسر اتخذت أسماء عربية، لذلك يمكن القول أنه لا يمكن الوصول إلى الرقم الدقيق لعدد الأتراك بالأردن.

				الکرك	المكان	الکرك
				15-4 عائلة	العدد	
			الشويك	معان	المكان	معان
			عشيرة الحبابي	5عائلات	العدد	
			السحنة	الزرقاء	المكان	الزرقاء
			3 عائلات	3 آلاف شخص	العدد	

ملاحظة: عدد الأفراد في العائلات يصل إلى 100 شخص، والسبب في ذلك أن الأسر المنتمية من جد واحد، ثم اعتبارها أسرة واحدة.

حصل القسم الأكبر من التركمان على لقب/ كنية التركي بموجب قانون النسب، لكن يوجد قسم من التركمان لم يحصلوا على هذه اللقب، ومن جانب آخر حافظت العائلات التركية على ألقابها القديمة واستمرت باستخدامها، ويوضح الجدول أسماء عائلات الترك المعروفة المنتشرة بالأردن:

ألقاب عائلات الترك في الأردن					
1	آغا	16	الترك	31	كبه لي
2	أصلان	17	حجي يوسفلو	32	ملازم
3	أفشار	18	جيجكلار	33	اوغلو/اوغلي
4	أفشار	19	حج سلولار	34	اونباشي
5	بدرخان	20	قاضيلاز	35	اوزكان
6	بوسطان	21	قره مختار	36	بوستاجي
7	بورجك	22	حقي	37	صالح
8	بورنو	23	خربوطلي	38	سيفي
9	جنت	24	هنكرك	39	تاسلاك
10	جندي	25	خورشيد	40	تتار
11	دكناش	26	خلوصي	41	توماكي
12	دكوش حناش	27	ازميرلي	42	اوغورلو
13	دمير	28	كانيتلي	43	اسطالار
14	ديري	29	كراتلي	44	زيبلي
15	أدهم	30	كولاك	45	زولاي

ملاحظة: استخدمت عائلات قاضيلاز وحج سلولار وجيجكلار لقب حجي يوسفلو مع صدور قانون الألقاب.

وكان هناك حدث مهم أثر على وجود الأتراك في الأردن في العصر العثماني، وهو مشروع خط سكة حديد الحجاز، الذي يبدأ من دمشق وصولاً إلى المدينة المنورة، وكان له أهمية دينية واقتصادية، وليكون خطأً دفاعياً لمواجهة أي عصيان قد يظهر في هذه المناطق، وبدأ بناء الخط في أيلول سنة 1900م، وانتهى سنة 1909م، حيث افتتحه السلطان عبد الحميد الثاني،² لذلك فكثير من العائلات التركية المقيمة في الأردن، جاؤوا إليها للعمل في مشروع خط سكة حديد الحجاز، كذلك تم اختيار بعض الأشخاص للعمل بخط سكة الحديد أو للقيام بالخدمة العسكرية هناك، وكان كثير من العمال جاؤوا مع عوائلهم إلى الأردن ويقوا هناك.

ومن ناحية أخرى وبعد افتتاح خط سكة حديد الحجاز بفترة قصيرة، بدأت الحرب العالمية الأولى سنة 1914م، لذلك أعلنت الدولة العثمانية الحشد لحماية حدود الدولة العثمانية الجنوبية، ولمواجهة الحركة العربية التي انطلقت لمواجهة العثمانيين، ولأجل ملاءم الجبهات في اليمن وسوريا والحجاز وفلسطين والتي بدأت الحرب بها تم نقل الجنود الأتراك إلى تلك المنطقة، وبعد نهاية الحرب، بقي كثير من الجنود الأتراك في هذه المناطق التي خسرتها الدولة العثمانية، وبعد تأسيس المملكة الأردنية الهاشمية بعد نهاية الحرب العالمية الأولى، بدأت تتطور الحياة في المناطق التي استقر بها الأتراك، وهكذا كان بداية الوجود التركي بالأردن كان مع الجنود العثمانيين وعوائلهم.

واعتباراً من ذلك اليوم عاشت القسم الأكبر من العائلات التركية في عمان (صويلح)، وفي الزرقاء، أريد، السلط، معان، الكرك، حتى في العقبة كان هناك تواجد لهم. وهذا الجدول يوضح العائلات التركية والمناطق التي يقيمون بها:

الولاية	المكان / العدد	المكان / العدد	المكان / العدد	المكان / العدد	المكان / العدد
عجلون	المكان	عجلون	صخرة	سفينة	
	العدد	عائلة واحدة	2-3 عائلة	عائلة واحدة	
عمان	المكان	صويلح	سحاب	جبل النصر	مرج الحمام
	العدد	25-60 عائلة	عائلتين	500 شخص	15 عائلة
البلقاء	المكان	السلط			
	العدد	عائلة واحدة			
جرش	المكان	جرش			
	العدد	عائلة واحدة			
أريد	المكان	أريد	النعيمة		
	العدد	10-30 عائلة	عائلة واحدة		

² أفق كولسوي، وليام اوغستولاد: خط حديد الحجاز، وقف الديانة التركية، الموسوعة الإسلامية (2019.05.14 آخر وصول) <https://islamansiklopedisi.org.tr/hicaz-demiryolu>

- هجرة فردية بغرض التعلم الديني.
- بقاء قسم من الجنود العثمانيين الذي قاتلوا أثناء الحرب العالمية الأولى في المناطق التي كانوا قد قاتلوا بها.

وهكذا يبدو أن هناك أسباب متعددة وراء هجرة الأتراك إلى الأردن، حيث اتخذها الأتراك كمنطقة يهاجرون إليها، أو مروا فيها أثناء هجرتهم لمناطق أخرى لكنهم استقروا بها.

وكانت أول هجرة للأتراك إلى المنطقة تمت سنة 1860م، حيث شهدت هجرة جماعية إلى هناك، وهاجرت إلى هناك 100 عائلة من المنتسبين إلى اليوروك من الأوغوز الأفشار، واستقروا في قرية الرومان والتي هي ضمن الحدود الإدارية للعاصمة الأردنية عمان اليوم.

في الواقع فإن هذه العائلات المهاجرة من فروع قبيلة الأفشار، هاجروا من مناطق مختلفة من الأناضول (أيدن، قيصري، بولو، أورفة، أرزنجان...) واستقروا في المناطق الخصبية التي تتوافر بها المياه وخاصة في قرية الرومان التي بدأوا حياتهم بها.

وكانت دمشق والقدس المركز الرئيسي للهجرة في هذه الفترة، ومع ذلك استقر الأتراك المهاجرون من تركيا والمنتسبون لقبيلة الأفشار في دمشق والقدس ويافا ونابلس، وبعد ذلك ومع تأسيس دولة الأردن أصبح الأتراك في قرية الرومان عنصراً أساسياً فيها.

وظلت قرية الرومان خاصة بالأتراك حتى سبعينيات القرن الماضي، وخلال هذه الفترة الممتدة لـ 75 عاماً بقيت إدارة القرية بيد الأتراك، وبعد ذلك ونتيجة النشاط الكبير في المنطقة، بدأت هجرة عربية إليها، وعاشت المنطقة تغيير كبير في تركيبها السكانية، ولذلك قام الأتراك ببيع أراضيهم وبيوتهم نتيجة هذه الهجرة إلى هذه المنطقة، واستقروا في منطقة صويلح في عمان، فأصبح العرب هم الأغلبية في هذه المنطقة التي كانت مكان لاستقرار الأتراك، ولم يبق اليوم في تلك المنطقة أي تركي، وأصبحت منطقة عربية خالصة، وتغير اسمها وأصبحت المنطقة تعرف بقرية عشيرة بني حسن، وانتقل الأتراك الذين كانوا يعيشون في هذه المنطقة إلى صويلح في عمان، وكذلك هاجروا إلى العديد من المدن الأخرى، وعلى الرغم من عدم بقاء الأتراك في هذه المنطقة، إلا أن قبور الأتراك مازالت موجودة هناك، ولم تسمح الحكومة الأردنية بدفن أي شخص من غير المنتسبين إلى العائلات التركية التي كانت مقيمة في قرية الرومان.

ومن جهة أخرى مرت على الأتراك الذين كانوا يعيشون في هذه المنطقة هجرة داخلية وموجة هجرة خارجية أيضاً في عام 1936، 1952م حيث كان هناك موجتي هجرة إلى تركيا، وخاصة في عام 1936م، حيث عادت أكثر من نصف العائلات التركية التي تعيش في الرومان إلى تركيا، وبين عامي 1934-1938 شهدت تركيا سياسة إعادة توطين للأتراك الذين جاؤوا من البلقان، وخاصة من رومانيا وبلغاريا، حيث عاد أكثر من 400 ألف إلى تركيا، لذلك عاد قسم من أتراك الأردن إليها، وفي نفس الشكل وخاصة في عام 1950م، ونتيجة الضغوط التي تعرض لها الأتراك والمسلمين في بلغاريا، شهدت تركيا موجة مكثفة لعودة الأتراك والمسلمين إلى تركيا بين عامي 1950-1952م، وكذلك عاد كثير من أتراك الأردن في هذه الفترة.

الوجود التركي والإرث العثماني في الأردن

كما ذكر سابقاً، إن الوجود التركي في الأردن قديم جداً، ومع ذلك لا يمكن القول أن هنالك دراسة علمية ومفصلة ذات قيمة كبيرة قد أجريت مسبقاً عن هذا الموضوع، لذلك من الصعب العثور على وثائق ومعلومات دقيقة عن الوجود التركي هناك.

وعلى الرغم من أن بعض المعلومات تم الحصول عليها من بعض المصادر المكتوبة إلا أنه يمكننا القول أن معظم البيانات الواردة بالدراسة تم الحصول عليها عن طريق المقابلات التي أجريت خلال الدراسة الميدانية.

شهدت الأردن في أواخر عصر الدولة العثمانية وكذلك بعد قيام دولة إسرائيل موجات هجرة مكثفة، تعددت أسبابها، انتشرت مخيمات اللاجئين، وتغيرت الخصائص الاجتماعية للأردن، إلا أن الأتراك وكذلك المجتمعات الأخرى من بقايا الإرث العثماني حافظت على خصائصها الاجتماعية، وبالإضافة إلى الأتراك في الأردن حظي الشيشان والشركس بمكانة كبيرة، وهذه المجتمعات ولأسباب تاريخية ولكونها أيضاً من الإرث العثماني عملت على تطوير اتصالاتها مع تركيا، وبهذا الشكل يمكن القول إن هذه المجتمعات مشابهة للمجتمعات التركية.

ومع ذلك وبعد العصر العثماني ونتيجة للمشاكل التاريخية، تعرض الأتراك هناك لبعض الضغوط، لذلك سكن الأتراك في نفس المناطق التي يقيم به الشيشان والشركس للتشابه الموجود بينهم، وهكذا يبدو أن التفاعل بين الأتراك والمجتمعات الأخرى من بقايا العثمانيين كان كبيراً، ونتج عن ذلك تداخل في الهوية والثقافة بين الأتراك والمجتمعات الأخرى من بقايا العثمانيين، لذلك من الصعوبة دراسة المجتمع التركي لوحده، لذلك توجب دراسة الأتراك والشيشان والشركس.

أتراك الأردن

لا بد من دراسة الوجود التركي بالأردن من خلال دراسة الاختلافات التاريخية والنوعية، وعلى الرغم من أن أسباب هجرة الأتراك إلى الأردن غير معروفة تماماً، إلا أن محمد الترك رئيس الجمعية الخيرية التركية، وهي أقدم منظمة غير حكومية للأتراك في الأردن تأسست عام 1975م، يشرح أهم أسباب الهجرة إلى الأردن على النحو التالي:

- الأزمات التي عاشتها الدولة العثمانية في آخر 50 سنة، لذلك قامت الدولة العثمانية بتوطين الأتراك في المناطق الاستراتيجية بالدولة العثمانية، ليكونوا عبارة عن محافر أمامية للدولة العثمانية.
- استقرت بعض العائلات التركية في الأردن أثناء بناء خط حديد الحجاز.
- استقرت بعض العائلات في الأردن لتقوم بالتجارة من هناك مع الأناضول والشام وفلسطين والحجاز واليمن، كون الأردن عقدة مواصلات بينهم.
- لأسباب دينية: حيث هاجرت بعض العائلات من الأناضول إلى هذه المنطقة، لتكون قريبة من القدس والأماكن المقدسة.

المقدمة

بدأ استقرار الأتراك في المنطقة المعروفة حالياً بأسم الشرق الأوسط الواقعة بين أفغانستان والمغرب في العصر الأموي، ففي سنة 674 م كان ضمن جيش والي خراسان عبد الله بن زياد 2000 مقاتل تركي مرّوا ببخارى فبيكنت ثم نسف ثم رامين ثم صاغنيان ثم استقروا بالبصرة، وهكذا ظهرت الآثار الأولى للأتراك في الشرق الأوسط وسيكون لهم أثر كبير لعدة قرون، بعد ذلك تأسست الدولة الطولونية (868-905م) وهي دولة تركية إسلامية حكمت كلاً من مصر والأردن وسوريا وفلسطين، وكان مؤسسها "أحمد بن طولون" تركي من بخارى، وكانت بداية تحرك الأتراك نحو الغرب. ومن جديد، قام الأتراك بتأسيس الدولة الإخشيدية وامتدت في مصر وسوريا والأردن وفلسطين، وامتد نفوذها ولأول مرة حتى الحجاز التي فيها الكعبة المشرفة.

ومع ازدياد هجرة الأتراك إلى الشرق الأوسط في تلك الفترة، كانت هجرة السلاجقة الذين جاؤوا إلى هذه المناطق، وكان أغلب هؤلاء الأتراك من أتراك الأوغوز، جاؤوا من وسط آسيا واستقروا في ما يسمى الشرق الأوسط حالياً، وبعد ذلك عبروا إلى الأناضول، وهكذا يمكن القول إن الهجرة الكبيرة للأتراك نحو الشرق الأوسط كانت في القرن العاشر والحادي عشر الميلاديين¹.

توطد الوجود التركي بالمنطقة بعد تأسيس دولة السلاجقة، وكان للأتراك دور كبير في الدولتين الأيوبيه والمملوكية، وبعد أن وطدت الدولة العثمانية حكمها في الأناضول، توجه السلطان سليم الأول إلى بلاد الشام ومصر، وتمكن من ضمها لحكمه بعد هزيمة المماليك في معركتين في سوريا وسيناء، وليبدأ الحكم العثماني للمنطقة والذي امتد 400 سنة، ترك خلالها الأتراك أثراً عميقاً في هذه المنطقة، وبعد انهيار الدولة العثمانية كان للأتراك تواجد في كل الدول من المغرب حتى إيران، وخاصة في البلاد الواقعة جنوب تركيا حيث كان للأتراك وجود مستمر بها.

وجود الأتراك في كل من سوريا والعراق معروفاً، ولكن يقي مستوى المعرفة قليلاً وغير كافٍ بالنسبة لوجود الأتراك في الدول الأخرى كالأردن وفلسطين ولبنان والمملكة العربية السعودية واليمن. ويبدو أنه في آخر 10-15 سنة الأخيرة عمل الأتراك في تلك البلاد على التعبير عن أنفسهم من جديد وعن وجودهم.

شهد الأردن بشكل خاص نهضة لدى الأتراك خصوصاً في السنوات الأخيرة، على الرغم من قلة عدد الأتراك الذين مازالوا يتكلمون اللغة التركية هناك، إلا أنه يمكن القول إن هناك مجتمع تركي مهم من الناحية العددية والتنوعية.

وللأردن صلة وصل مع تركيا وترتبط معها بالعاطفة والهوية، بوصف ان الأردن كان يوماً ما جزءاً من الدولة العثمانية، وأصبحت موطناً لجزء من الأتراك بعد ذلك.

لذلك تم في هذا الإطار إجراء دراسة ميدانية في الأردن لدراسة الوجود التركي ومجتمعات الإرث العثماني من مركز دراسات الشرق الأوسط ORSAM بالمشاركة مع رئاسة شؤون الأتراك بالخارج YTB.

¹ ارشاد هورمولو: تركمان الشرق الأوسط، تركيا الجديدة، تشرين الأول- تشرين الثاني 2013م (54) ص 2191-2195.

تايوتحملا

٢	المقدمة
٣	الوجود التركي والإرث العثماني في الأردن
١٣	الجمعية الخيرية التركية
١٥	الديوان التركي
١٦	التركمان الفلسطينيين
١٩	مجتمعات الإرث العثماني في الأردن
١٩	البخاريين
٢٠	القوقازيين في الأردن: الشركسة والشيشان
٢٣	الخاتمة

الوجود التركي القديم والمجتمعات المشابهة في الأردن

Historical Turkish Presence in Jordan and Related Communities

Ürdün'de Kadim Türk Varlığı ve Akraba Topluluklar

